

FIBULELE TURNATE ROMANO-BIZANTINE

ANDREI MĂGURANU

Keywords: Fibulas, bent stem, the VIth century, Lower Danube, the Avar zone, Byzantine Empire.

Abstract: Cast fibulas with bent stem are one of the most characteristic finds from the second half of the VIth century on Lower Danube. They have a precise area of spreading and a well establish chronology.

In this paper I try to propose a new approach regarding typology by renouncing to old criteria. So I suggest the stylistic criteria as the only one to form groups of fibulas. Some of the groups are specific for a small area and some have a larger spreading. Of course, this aspect, the spreading, will always depend of the publication of museum collections from the South of Danube.

Also, I try to draw a more accurate image regarding how this type of fibula was produce. The solitary picture of the workshop from Drobeta is now more complete because of some other discoveries, especially those from Caričin Grad. Drobeta still remains the only workshop for mass production.

Concerning the chronology, I think I succeed to argue a particular aspect. Most of the fibulas cease to exist after the end of the VIth century. But this is true only for the south Danube finds, because in the Avars area, this type of fibula is still in use till mid VIIth century.

A long discussion has been taking related to the dimension of fibulas. I think that beside the economic or mercantilist explications, it can be suggested one based on the dressing rule: the big fibulas was wearied on shoulder level, while the small one was wearied on the basin level. As well, are some indications that fibulas were use, sometime, in pare or attach by a small chain by other dressing elements.

It is hard to indicate, according to present data, if this type of fibula belonging to the male or female costume. Finds from the graves suggest the appurtenance to female costume, while the pieces from military fortress hint the male costume. Till new data this is an open discussion. Not to forget the possibility that it can be a unisex type of fibula or the differences of appurtenance can suggest different areas. I have in mind possible differences between the Avar zone and the South of Danube area (Byzantine Empire).

Anyway, these fibulas are not an ethnic symbol. It represents a Byzantine product that, in small number, was exported in Barbaricum. It is the mark of a dressing mode developed in a short time and in a well delimited area.

Cuvinte cheie: Fibulele turnate, Imperiul Bizantin, Dunărea de Jos, secolul VI p. Chr.

Rezumat: Fibulele reprezintă o piesă de port și podoabă populară în lumea bizantină de la sud de Dunăre. În cele ce urmează vom discuta doar despre exemplarele realizate prin turnare.

Este vorba despre binecunoscutele fibule cu piciorul întors pe dedesubt realizate din bronz, prin turnare în tipare bivalve. Sunt compuse dintr-un arc destul de arcuit și un picior cu portagrafă, de forma literei "U". Capătul portagrafei este unit cu corpul fibulei printr-o bară fixată la punctul de întâlnire dintre arc și picior. În marea majoritate a cazurilor în acel loc sunt reprezentate și imitații de spirale. În celălalt capăt al arcului se află un orificiu pentru fixat resortul. Deasupra acestuia apare un bumb, de cele mai multe ori fațetat.

Recent au fost descoperite pe teritoriul de azi al Bulgariei câteva exemplare, dintre care două au ajuns să fie recuperate de la traficanții de antichități. Cele două piese fac pretextul următoarelor rânduri.

Convențional vom folosi în textul de față denumirea de *fibule turnate romano-bizantine*, aceasta întrunind trei din principalele caracteristici ale respectivului grup de fibule: tehnica, datarea și spațiul de proveniență. Alți termeni sinonimi întâlniți în literatură sunt: fibule romano-bizantine¹ =

---

¹ Teodor 1970, p. 109.

gegossene bronze fibeln mit Scheinumwicklung des Bügels² = fibule bizantino-dunărene³ = fibule cu pseudoînfașurări⁴ = cast fibula with bent stem⁵ = fibule illyro-danubiene⁶.

Condițiile de descoperire

Fibule romano-bizantine au fost descoperite în peste 100 de localități, aflate în cea mai mare parte la sud de Dunăre, pe teritoriul fostelor provincii ale Imperiului Bizantin (fig. 1). Din analiza condițiilor de descoperire putem observa că majoritatea au fost descoperite în perimetrul unor fortificații, fie ele militare sau civile (fig. 2.A).

Din așezări nefortificate provine un număr redus de fibule. Este vorba în special despre descoperiri aflate la nord de Dunăre, cu o concentrare de descoperiri în zona subcarpatică a Moldovei (fig. 2.B).

Foarte puține exemplare provin din spațiul funerar. În 12 morminte din 9 necropole au fost descoperite fibule romano-bizantine (fig. 3.A). Dintre acestea 9 complexe sunt morminte de înhumăție, în timp ce restul de 3 complexe reprezintă morminte de incinerăție documentate într-o singură necropolă, cea de la Sărata Monteoru⁷.

La descoperirile sigure menționate mai sus credem că se pot adăuga alte două puncte fără un context clar.

Este vorba despre fibula de la Timișoara-Freidorf, descoperită în nivelul de cultură al așezării din secolele III-IV, dar care, noi credem că se leagă mai degrabă de orizontul de morminte de înhumăție gepid, necropolă ce suprapune ca arie așezarea daco-romanilor⁸.

O a doua descoperire pusă sub semnul întrebării este cea de la Bârlălești. Aici au fost descoperite în același loc o monedă din secolele VI-VII, o fibulă, două aplici realizate una prin turnare și cealaltă prin presare și un inel cu o pasăre figurată pe chaton⁹. Aceste piese ne duc cu gândul la inventarul unui mormânt, probabil distrus, din care a fost recuperat doar o parte (?) a inventarului funerar.

Pentru o serie destul de mare de fibule nu se poate preciza ansamblul arheologic de care au aparținut. De cele mai multe ori este vorba despre descoperiri izolate sau piese din muzee despre care nu se mai știe decât localitatea unde au fost găsite (fig. 3.B).

Clasificare

Deși considerate a fi un grup de piese foarte omogen¹⁰, există în literatură mai multe încercări de stabilire a unei tipologii. Credem că este necesară punctarea lucrărilor importante pentru acest demers.

Syna Uenze, publică în 1974 un foarte important articol dedicat special acestui tip de fibule¹¹. Fără a avea pretenția că încearcă stabilirea unei tipologii, autoarea face totuși unele considerații importante mai ales pentru cum vor evolua tipologiile realizate în special de D.Jankovič și A.Haralambieva.

Astfel, observă că marea majoritate a fibulelor au arcul cu secțiune semicirculară în special în cazul exemplarelor nedecorate sau cu secțiune rectangulară în cazul celor decorate.

² Uenze 1974, p. 483.

³ Jankovič 1980, p. 171.

⁴ Haralambieva, Ivanov 1986, p. 9.

⁵ Curta 2001, p. 245.

⁶ Gavrituchin 2002, p. 230.

⁷ Fiedler 1992, p. 82, Abb.11/8,11,16.

⁸ Benea 1997, p. 74, fig. 4.

⁹ Coman 1969, p. 291, nr. 16, fig. 17; Teodor 1970, p. 108, nota 35.

¹⁰ Curta 2001, p. 245.

¹¹ Uenze 1974, p. 483-494.

În cazul acestora din urmă, se pot întâlni două tipuri principale de decor: a) linii sinusoidale încadrate de linii punctate sau b) cercuri cu punct în centru¹².

La unele fibule cu secțiunea rectangulară, pe piciorul piesei este turnat un ornament în formă de cruce¹³. Doar un număr mic de fibule au secțiune triunghiulară a arcului¹⁴.

Doi ani mai târziu, cu prilejul publicării atelierului metalurgic de la Drobeta, A. Bejan face o nouă ordonare a materialului¹⁵.

Conform domniei sale ar exista următoarea clasificare bazată pe raportul dintre dimensiunile arcului și a piciorului fibulei, raport stabilit prin punctul de legătură a port-agrafei cu corpul piesei¹⁶.

Astfel grupa **I** este cea a unui raport echilibrat, arcul și piciorul având dimensiuni aproape identice. În grupa a **II**-a : piciorul este mult mai mic decât arcul fibulei, iar în cea de a **III**-a: piciorul este mai lung decât arcul fibulei. Exemplarele aparținând ultimelor două grupe sunt mai masive decât cele din grupa I. Ultima grupă, a **IV**-a, o reprezintă fibulele din fier.

Pentru prima grupă, autorul stabilește și o subîmpărțire:

I a : cu imitație de spirale pe corp și registre create de nervuri

I b : cu nervuri pentru registre, dar fără imitația de spirale

I c : arcul fibulei este decorat

I d : piciorul fibulei are o cruce turnată odată cu piesa.

Atragem atenția că, de fapt ultimele două subgrupe nu ar trebui să fie de sine stătătoare, ele fiind de fapt o încercare de scoatere în evidență a unor exemplare, care aparțin de fapt subgrupelor **I a** și **I b** (toate fibulele cu arc decorat sau cu cruce pe picior sunt fie cu imitație de spirale pe corp **I a**, fie nu au această imitație **I b**). De asemenea, este ciudată stabilirea ultimei grupe (**IV**) pe criteriul metalului, când în celelalte grupe criteriul este descriptiv.

Articolul lui Dan Gh. Teodor din 1988 dedicat fibulelor romano – bizantine, fie ele turnate sau nu, se vrea a fi unul monografic. Însă domnia sa se oprește numai asupra exemplarelor descoperite pe teritoriul de azi al României, statistic mult mai puține decât cele descoperite la sud de Dunăre.

Domnia sa propune drept principal criteriu pentru tipologia sa “tehnica de lucru”, urmând apoi forma și materia primă¹⁷. Astfel fibulele sunt împărțite în trei grupe principale:

I. fibule din bronz cu piciorul înfășurat, lucrate manual;

II. fibule din bronz turnate în întregime;

III. fibule din fier lucrate manual și prin turnare.

Grupele au fost la rândul lor subîmpărțite în funcție de “formele care au rezultat din raporturile stabilite între corpul arcuit al piesei, picior și port-agrafă”¹⁸.

Pentru grupa a II-a, D. Gh. Teodor stabilește mai multe variante și subvariante:

1 – având imitația înfășurării sârmei

a. cu nervuri dispuse în registre;

b. fără nervuri;

c. cu nervuri dispuse în registre și “protuberanță din mai multe discuri suprapuse” dispusă pe partea arcuită;

d. cu imitația înfășurării sârmei sub forma unei sfere striate, fără nervuri

¹² Uenze 1974, 483-484.

¹³ Uenze 1974, 485.

¹⁴ Uenze 1974, 485.

¹⁵ Bejan 1976, p. 257-268.

¹⁶ Bejan 1976, p. 259.

¹⁷ Teodor 1988, p. 198.

¹⁸ Teodor 1988, p. 198.

2 - fără a avea imitația înfășurării sârmei

- a. cu nervuri transversale;
- b. fără nervuri;
- c. piciorul formează cu port-agrafa un dreptunghi.

E ușor de remarcat că autorul tipologiei nu are un arbore clar de ierarhizare și nici nu îl respectă în definirea grupelor mari și nici în caracterizarea variantelor. Practic se amestecă mai multe tipologii.

Spre deosebire de Bejan și Teodor, ale căror tipologii pornesc cumva de la un punct asemănător, D. Jankovič, încearcă prin două intervenții să propună un nou criteriu de bază: forma secțiunii arcului fibulei, foarte probabil, credem noi, sub influența articolului din 1974 al S. Uenze.

Astfel, Jankovič, în 1980, sub denumirea de fibule bizantino-dunărene¹⁹, propune următoarele grupe.

Grupa A. cu secțiunea rectangulară a arcului, au imitații de spirale și piciorul prezintă două nervuri (Histria, Isaccea, Sadovetz, Prahovo, Debelo Brdo).

Grupa B²⁰ are secțiunea arcului ovală sau triunghiulară, sunt fibule de mici dimensiuni și au centrul de producție la Novae.

Fibulele din grupa B au o secțiune trapezoidală, arcul fiind decorat cu linii sinusoidale încadrate de linii punctate. Centrul lor e presupus a fi la Aquis²¹.

O ultimă grupă, Γ, este formată din descoperirile centrate în jurul Justinianeii Prima, fără a se preciza caracteristicile principale ale grupei²².

În 1981, Jankovič revine cu o nouă propunere bazată doar pe descoperirile de la Aquis²³. Mai întâi consideră necesar să discute separat fibulele de certă proveniență bizantină față de cele care sunt considerate a fi "barbarizate".

Pe cele credibile de a fi fost fabricate la Aquis, Jankovič le separă după forma secțiunii arcului fibulei:

- A - cu secțiunea arcului rectangulară, datată în prima jumătate a secolului VI;
- B - cu secțiunea arcului trapezoidală, databilă la mijlocul secolului VI, până la Justin II ;
- B - cu secțiunea arcului semisferică, databilă în timpul lui Justin II și Tiberius;
- Γ - fibule mici cu secțiunea arcului semisferică datând din timpul lui Justinian și până în 585/6

Din păcate este o tipologie bazată exclusiv pe exemplarele descoperite la Aquis și dincolo de propunerile de datare mult prea fine și restricționare în privința circulației pieselor, păcătuiește și aceasta prin mixarea a doi descriptori: secțiunea arcului cu dimensiunea piesei. Dacă principalul descriptor este cel privitor la secțiunea arcului, atunci grupa Γ trebuie să dispară ca grupă principală.

În 1989, A. Haralambieva încearcă să adapteze schema lui Jankovič²⁴. Astfel, cercetătoarea bulgară încadrează fibulele care ne preocupă în acest text în varianta II a fibulelor cu picior întors pe dedesubt²⁵, prima variantă fiind reprezentată de fibulele realizate manual, nu prin turnare. Varianta II este împărțită în 5 subvariante după cum urmează:

- 1 – cu secțiunea arcului rectangulară;
- 2 – cu secțiunea arcului trapezoidală;

¹⁹ Jankovič 1980, p. 171.

²⁰ Jankovič 1980, p. 171.

²¹ Jankovič 1980, p. 173.

²² Jankovič 1980, p. 173.

²³ Jankovič 1981, p. 220 – 221.

²⁴ Haralambieva 1989, p. 29-40.

²⁵ Haralambieva 1989, p. 36.

- 3 – cu secțiunea arcului triunghiulară;
- 4 – cu secțiunea arcului semicirculară;
- 5 – cu piciorul decorat cu o cruce turnată.

Din păcate și în acest caz avem de-a face cu o tipologie realizată pe un singur lot de piese. De asemenea, subgrupa 5 nu respectă criteriul dominant al celorlalte subgrupe și preferă unul propriu, deși datorită secțiunii arcului, exemplarele din această subgrupă pot fi incluse cu ușurință în subgrupele 1, 2 și 4.

O ultimă încercare ajunsă la cunoștința noastră o face I. Gavrituchin într-un articol din 2002. Propunerea sa se baza pe fibulele din trei regiuni: Porțile de Fier, Sadovec și din regiunea Varnei, loturi considerate suficiente pentru lucru. Principala relație pe care se bazează Gavrituchin este cea dintre secțiunea arcului, considerat drept argument pentru stabilirea tipului și dimensiunea piesei, considerată drept argument pentru stabilirea variantei²⁶.

Relația dintre cele două seturi de date a fost ilustrată într-un grafic menit să stabilească vecinătățile, respectiv apropierea dintre diferite exemplare²⁷. Ulterior, în accentuarea ramificării clasificării, este introdus și numele unei localități. Fibula din respectiva localitate fiind considerată reprezentativă pentru anumite caracteristici²⁸.

Descoperirea unor elemente comune între mai multe variante îl duce pe Gavrituchin la ideea unei evoluții de la complex la schematic (este vorba în special despre decor) și de la mare la mic (fiind vorba despre dimensiuni).

În încheierea acestei scurte prezentări constatăm că toți autorii, care au propus diferite tipologii, nu au stabilit o ierarhie proprie coerentă și mai ales pe care să o respecte singur de la un capăt la altul al analizei tipologice. După părerea noastră aducerea pe aceeași treaptă a separării tipologice a două sau mai multe criterii, care nu țin seama unul față de celălalt nu poate fi acceptată. De asemenea, nu poate fi acceptată o bază limitată de piese care să argumenteze tipologia. Din pricina unor astfel de baze reduse fie la o colecție, fie la un teritoriu cu un număr mic de piese, tipologiile care rezultă pot fi inutilizabile la scară mare.

În cazul concret al fibulelor romano-bizantine credem că nu ar fi utilă o tipologie formală (având drept criteriu principal forma piesei), mai ales că există lacune destul de mari în publicarea pieselor atât descriptiv cât și fotografic.

Mult mai important ni s-ar părea o ordonare după principalele elemente de decor. Astfel ni se pare mai important să urmărim răspândirea, de exemplu, a fibulelor cu cruce pe picior față de cele cu buton pe arc sau față de cele cu figuri umane.

În această ordine de idei, am făcut următoarea împărțire pe grupe de lucru:

A – fibule care nu prezintă imitația înfășurării sârmei

Grupă formată din 17 piese descoperite în 9 locuri. Cele mai importante sunt exemplarele nefinisate de la Drobeta-Turnu Severin²⁹. Aici au fost găsite 6 piese cu dimensiuni cuprinse între 7,0 cm (4 fibule) și 4 cm (2 fibule). Un alt exemplar de 7,0 cm are menționată ca zonă de descoperire Clisura Dunării³⁰. De la Boljetin provin două exemplare de dimensiuni diferite, unul de 6,7 cm și un al doilea de 5,5 cm³¹. Câte un singur exemplar a fost descoperit atât la Novae (3,6 cm)³², cât și la Savinac (5,7 cm)³³ sau la Niš (4,8 cm)³⁴. De

²⁶ Gavrituchin 2002, p. 232.

²⁷ Gavrituchin 2002, p. 245, ris. 1.

²⁸ Gavrituchin 2002, p. 233.

²⁹ Bejan 1976, p. 257-258, Pl. I, II.

³⁰ Bejan 1976, p. 267, nr. 23, pl. IV/1.

³¹ Vinski 1974, p. 39, tab. XXXIV/2, 7.

³² Stefanov 1961, p. 344, fig. 4/26.

³³ Vinski 1974, p. 39, tab. XXXIV/9.

³⁴ Pescheck 1953, p. 262, Abb. 4/3.

asemenea, un exemplar a fost descoperit în fortificația de la Onogur (5,2 cm)³⁵. O fibulă din această grupă provine din mormântul 492 al necropolei avare de la Kölked-Feketekapu A (3,9 cm)³⁶. Ultimele trei exemplare provin de la Celei-Sucidava. Cea mai mică fibulă are 4,2 cm³⁷, în timp ce lungimea cea mai mare este de 6,5 cm³⁸. Cel de al treilea exemplar are 5,1 cm³⁹. Aceștia se adaugă cele două exemplare de la care am început demersul nostru.

Tot fără imitația înfășurării sârmei par să fie și fibulele descoperite la Apolloni și Finiqui⁴⁰.

Putem remarca o concentrare în zona Porților de Fier, de unde provin piesele din atelierul de la Drobeta (fig. 4). De asemenea, repartitia lor pe baza dimensiunilor este completă, fiind acoperită uniform întreaga paletă cuprinsă între 3,6 cm și 7 cm (fig. 5).

B – fibule care au un buton dispus pe arc

Această grupă este extrem de bine individualizată datorită butonului dispus pe arc.

Doar trei exemplare au fost descoperite până în prezent. Este vorba despre o piesă din zona Clisurii Dunării cu lungimea de 4,3 cm⁴¹. O a doua descoperire provine de la Prahovo-Aquis și are o lungime de doar 3,7 cm⁴², în timp ce ultima fibulă aparține fortificației de la Mokranjske stene și are 3,8 cm lungime⁴³.

Este de remarcat omogenitatea grupei atât din punctul de vedere al construcției (decor, dimensiuni (fig. 5), cât și din cel a răspândirii pieselor pe un teritoriu foarte restrâns (fig. 4).

C – fibule care au o cruce turnată pe picior

Aceasta este una dintre cele mai bine reprezentate grupe. Din 13 localități provin 19 fibule ce au pe picior un decor cruciform turnat împreună cu piesa. Trei exemplare provin de la Dragoevo. Este vorba despre piese ce au între 4,1 cm și 4,2 cm lungime⁴⁴. Tot trei fibule au fost descoperite și în fortificația de la Pernik, cu dimensiuni cuprinse între 4,4 cm și 4,6 cm⁴⁵. Alte trei piese aparțin colecției Pongrácz și provin din regiunea orașelor Prahovo-Kostol-Kurvingrad-Negotin-Kladovo. Dimensiunile lor variază între 4,0 cm și 4,4 cm⁴⁶. Câte un singur exemplar a mai fost descoperit la Arkovna (4,1 cm)⁴⁷, Čerenča (4,2 cm)⁴⁸, Kičevo (4,1 cm)⁴⁹, Novae (4,2 cm)⁵⁰, Nikola (4,3 cm)⁵¹, Sadovsko kale (4,0 cm)⁵², Sexaginta Prista (3,8 cm)⁵³, Šumensko (4,1 cm)⁵⁴ și Venčan (3,8 cm)⁵⁵. Un ultim exemplar provine dintr-o localitate necunoscută din Bulgaria (3,6 cm)⁵⁶.

³⁵ Haralambieva 1992b, p. 138, nr. 32, tabl. III/9.

³⁶ Kiss 1996, p. 132, taf. 89/A 492-3.

³⁷ Tudor 1938, fig. /14.

³⁸ Tudor 1941, fig. 8/g.

³⁹ Tudor 1941, fig. 8/h.

⁴⁰ Bejan 1976, p. 266, nr. 27-28, nu am avut posibilitatea studierii unei reprezentări fie desen, fie fotografie.

⁴¹ Tănase, Mare 2002, p. 187, nr. 1.3.3; cf. Bejan 1976, p. 267, nr. 30 fibula are doar 4,0 cm.

⁴² Jankovič 1981, pl. XV/10.

⁴³ Sretenovic 1984, fig. 216/2.

⁴⁴ Haralambieva, Atanasov 1992, p. 117-118, nr. 104, 106, 105, tabl. IX/3; X/4; XIII/3.

⁴⁵ Ljubenova 1981, p. 169, obr. 112/2-3,10.

⁴⁶ Bejan 1976, p. 268, nr. 39-41, pl. IV/7-9.

⁴⁷ Haralambieva 1989, p. 39, nr. 61, tabl. VI/9.

⁴⁸ Haralambieva, Atanasov 1992, p. 118, nr. 110, tabl. IX/4.

⁴⁹ Haralambieva 1989, p. 39, nr. 63, tabl. VI/10.

⁵⁰ Stefanov 1961, p. 344, nr. 23, fig. 4/23.

⁵¹ Haralambieva 1989, p. 39, nr. 62, tabl. VI/11.

⁵² Uenze 1992, p. 527, nr. SK 41, taf. 4/1.

⁵³ Haralambieva, Ivanov 1986, p. 10, nr. 3, tabl. I/3.

⁵⁴ Haralambieva, Atanasov 1992, p. 118, nr. 115, tabl. X/5.

⁵⁵ Haralambieva 1989, p. 39, nr. 60, tabl. VI/8.

⁵⁶ Pescheck 1953, p. 261, Abb. 3/3.

Un decor descris ca fiind cruciform apare și pe o fibulă de la Abrit (4,2 cm), însă din desen ne putem da seama că ar fi vorba doar despre un decor în formă de clepsidră⁵⁷. Ca atare avem rezerve în privința atribuirii sale grupei C. O fibulă aproape identică în ceea ce privește decorul de pe piciorul fibulei de la Abrit a fost descoperită și la Dervent (4,3 cm)⁵⁸.

După cum se observă și din prezentarea dimensiunilor, grupul este destul de compact (fig. 5), fiindu-i caracteristice fibulele de mici dimensiuni. Ca repartizare geografică se remarcă o concentrare în partea de nord-est a provinciei Moesia Secunda (fig. 4).

D – fibule care au combinația disc și triunghi turnată pe picior

Acestei grupe îi aparțin cinci piese. Cea mai vestică descoperire este cea de la Prahovo-Aquis, de unde s-a păstrat un fragment din piciorul unei fibule (1,9 cm)⁵⁹. Urmează două piese de la Celei-Sucidava, dintre care una măsoară 4,0 cm⁶⁰, iar cealaltă 4,3 cm⁶¹. Cel mai mic exemplar pare să provină de la Bluskovo, acesta având măsurăți în starea actuală doar 2,8 cm lungime⁶². Însă lungimea reală a fibulei este mai mare (exemplarul fiind puternic îndoit din vechime în zona arcului) apropiindu-se probabil de 4,0 cm. Ultimul exemplar din serie a fost descoperit la Capidava și are o lungime de 4,0 cm⁶³.

Dacă, după dimensiunea piciorului, presupunem că și fibula de la Prahovo ar fi putut avea undeva la 4,0 cm lungime, putem spune că această grupă este una compactă atât prin decor cât și prin dimensiuni (fig. 5), însă aria de răspândire este destul de largă, fiind acoperit tot limesul (fig. 4).

E – fibule care au imagini umane dispuse pe arc

Este una dintre cele mai numeroase grupe, fiind identificate până în prezent 14 exemplare din 11 localități (este numărul maxim la care am putut ajunge datorită calității modului de publicare). Cele mai multe exemplare sunt de la Pernik, unde apar și cele mai mari fibule⁶⁴. Astfel, două dintre cele patru piese au lungimea de 7,5 cm, în timp ce o a treia are 5,7 cm, iar ultima doar 5,2 cm. Este de remarcat că cele fibulele de 7,5 cm sunt și singurele care prezintă un decor incizat și pe picior. Cel mai vestic exemplar este o piesă de la Prahovo-Aquis de 4,8 cm lungime⁶⁵. Tot din fortificații sunt și descoperirile singulare de la Abritus (5,4 cm)⁶⁶, Appiaria (5,2 cm)⁶⁷, Svištov-Novae (5,6 cm)⁶⁸ sau Dragoevo (5,6 cm)⁶⁹.

De la nord de Dunăre provin trei exemplare. Unul este dintr-o localitate necunoscută (5,6 cm)⁷⁰, o a doua piesă a fost descoperită într-o locuință de la Davideni (4,8 cm)⁷¹, iar a treia fibulă a fost găsită la Cernauca (6,5 cm)⁷². Un ultim exemplar provine dintr-o localitate necunoscută din Bulgaria (5,4 cm)⁷³.

⁵⁷ Haralambieva 1992b, p. 138, nr. 33, tabl. III/11.

⁵⁸ Diaconu 1985, p. 88, fig. 7.

⁵⁹ Jankovič 1981, pl. XV/8.

⁶⁰ Tudor 1948, fig. 41/15.

⁶¹ Tudor 1941, fig. 8/i.

⁶² Haralambieva 1989, p. 39, nr. 64, tabl. VI/12.

⁶³ Covacef 1996, p. 98, nr. I.1.9, pl. II/8, IX/6.

⁶⁴ Ljubenova 1981, p. 169, obr. 112/4-7.

⁶⁵ Jankovič 1981, pl. XIV/1.

⁶⁶ Haralambieva 1989, p. 37, nr. 37, tabl. IV/4.

⁶⁷ Haralambieva, Ivanov 1986, p. 10, nr. 6, tabl. I/6.

⁶⁸ Stefanov 1961, p. 344, fig. 4/22.

⁶⁹ Haralambieva, Atanasov 1992, p. 117, nr. 103, tabl. X/10.

⁷⁰ Popescu 1945, p. 504, Abb. 11/120.

⁷¹ Mitrea 2001, p. 139-140, fig. 67/3,5.

⁷² Artimon 2005, p. 139, pl. XXXV/12; în desenul publicat de Gavrituchin 2002, p. 239-240, ris. 6/1, nu mai apar figurile umane, doar două cercuri concentrice.

⁷³ Haralambieva, Ivanov 1986, p. 11, nr. 12, tabl. II/12.

Interesant că arcul a două fibule descoperite una la Histria (5,4 cm) și a doua la Orșova (6,7 cm) a fost tratat ca și când urma să primească figurile umane, însă procesul nu a fost dus până la capăt. Ca atare pe arcul pieselor finite nu este decât ancadramentul specific care însoțește figurile umane pe celelalte fibule.

Este o grupă a fibulelor de mari dimensiuni, media situându-se în jurul valorii de 5,6 cm. Cele mai mici (4,8 cm) sunt exemplarele de la Prahovo sau Davideni, în timp ce la Pernik există piese ce ating 7,5 cm (fig. 7).

Este posibil ca și fragmentul descoperit la Snežina să aparțină acestei grupe, însă fotografia e destul de neclară⁷⁴.

Aria de răspândire este destul de mare, fiind și printre puținele grupe ce au exemplare descoperite în afara Imperiului (fig. 6).

F – fibule care au striuri pe picior

Grupa are doar 4 piese descoperite în trei localități. Două exemplare provin de la Voltago, acestea fiind și cele mai mari (6,5 cm; 7,3 cm)⁷⁵. Cel mai mic exemplar a fost găsit la Bârlălești (4,8 cm)⁷⁶, ultimul fiind descoperirea de la Zvonetskoye (6,0 cm)⁷⁷.

Iarăși avem o grupă în care predomină fibulele de peste 6,0 cm (fig. 7). O altă caracteristică a grupeii o reprezintă faptul că nici o piesă nu apare în fortificațiile din Imperiul bizantin (fig. 6).

G – fibule care au piciorul de formă trapezoidală în plan

Principala caracteristică a acestei grupe o reprezintă forma părții superioare a piciorului, care este trapezoidală. Există două fibule care prezintă această caracteristică. Cea mai cunoscută este piesa de la Olympia, publicată din 1923 (5,6 cm)⁷⁸, iar o a doua fibulă a fost descoperită la Komarevo (5,0 cm)⁷⁹.

Este o grupă slab reprezentată, dar puternic individualizată. Despre aria de răspândire nu putem spune cu certitudine nimic datorită numărului redus de exemplare descoperite (fig. 6). În ceea ce privește dimensiunile celor două fibule, constatăm că sunt aproximativ egale, fapt ce ne poate sugera o omogenitate și din acest punct de vedere (fig. 7).

H – Fibule care au, dispuse pe axul arcului, grupe de trei puncte aflate la extremitățile arcului unite de una sau mai multe linii

Este o grupă formată din 4 fibule provenite din tot atâtea descoperiri. De la Brza Palanka⁸⁰ provine o fibulă de 6,1 cm, o a doua a fost descoperită la Prahovo (6,6 cm)⁸¹, iar o a treia la Suceava-Șipot (5,8 cm)⁸². De la Pernik avem un exemplar fragmentar, din care s-a păstrat numai arcul⁸³. Totuși, lungimea acestuia (4,7 cm) ne face să credem că este vorba despre un exemplar mare care se apropia de 7 cm lungime.

Se poate constata foarte ușor că este vorba despre o grupă a fibulelor de mari dimensiuni (fig. 7), într-o arie destul de restrânsă (fig. 6). Excepția o face fibula de la Suceava-Șipot care a fost descoperită la mare distanță față de celelalte piese.

I – Fibule care au puncte singulare aflate la extremitățile arcului unite de una sau mai multe linii dispuse pe axul arcului

Această grupă ar putea reprezenta o variantă a grupeii precedente, principala diferență constând în numărul de puncte aflate la extremitățile arcului.

⁷⁴ Haralambieva 2002, p. 114, nr. 115, tabl. XIII/114.

⁷⁵ Vinski 1974, p. 39, tab. XXXV.

⁷⁶ Coman 1969, p. 307, fig. 17/1.

⁷⁷ Prihodniuk 1998, ris. 6/1.

⁷⁸ Almgren 1923, p. 77, taf. VII/160.

⁷⁹ Haralambieva 2002, p. 114, nr. 114, tabl. XIII/115.

⁸⁰ Jankovič 1981, pl. XIV/7.

⁸¹ Jankovič 1981, pl. XIV/12.

⁸² Teodor 1969, p. 199, fig. 16/1.

⁸³ Ljubenova 1981, p. 169, obr. 112/8.

Până în prezent au fost descoperite 4 fibule provenind din 3 descoperiri, după cum urmează: din mormântul E 143 de la Piatra Frecăței provin două fibule aproape identice (5,3 cm)⁸⁴, un alt exemplar a fost descoperit între Varna și Balcic (5,2 cm)⁸⁵, iar ultima piesă la Kiten (5,4 cm)⁸⁶.

Atragem atenția că acest tip de decor apare și pe o fibulă din grupa C. Este cazul piesei de la Kičevo⁸⁷.

Spre deosebire de grupa precedentă, în această grupă fibulele sunt de dimensiuni mai mici și uniforme (fig. 7), iar aria de răspândire este mult mai estică (fig. 8).

J – Fibule cu linii sinusoidale

Grupa este definită de mici linii de forma literei “S” dispuse pe mijlocul arcului fibulei. Grupa a fost identificată și de Uenze⁸⁸. Din grupă fac parte 10 piese provenite din tot atâtea descoperiri. Astfel de fibule au apărut la Sadovsko kale (4,4 cm)⁸⁹, Prahovo (6,1 cm)⁹⁰, Botevo (5,5 cm)⁹¹, Hódmezővásárhely – Kishomok (4,2 cm)⁹², Prahovo-Kostol-Kurvingrad-Negotin-Kladovo (4,4 cm)⁹³, Negotin (6,0 cm)⁹⁴, Golemanovo kale (5,5 cm)⁹⁵ și Provadiia (5,8 cm)⁹⁶, alte două piese provenind din localități necunoscute din Muntenia, unul de 4,4 cm și altul de 6,3 cm⁹⁷.

O variantă a acestei grupe o reprezintă o fibulă de la Botevo (5,6 cm), care are incizat pe arc un decor constând în două linii formate din mici “S”-uri⁹⁸.

O altă variantă apare pe o fibulă de la Dragoevo (5,2 cm), unde, pe arcul fibulei este incizată o linie vălurită⁹⁹.

Dacă din punctul de vedere al decorării aceste fibule sunt uniforme, nu același lucru se poate spune despre dimensiunile lor (fig. 9), grupa fiind alcătuită atât din fibule mari (6,3 cm), cât și din fibule mici (4,2 cm).

În ceea ce privește aria de răspândire se poate observa o răspândire mai largă în aria provinciei Moesia Secunda, în timp ce în zona Porților de Fier fibulele se „strâng” pe o regiune foarte redusă (fig. 8).

K – Fibule cu un șir de cercuri dispuse în linie pe axul central al arcului

Este o grupă cu destul de multe exemplare descoperite: 12 piese din 10 locuri. La unele piese se constată că registrul principal este încadrat de linii punctate dispuse pe marginea arcului.

Cele mai vestice puncte sunt cele de la Orșova (5,7 cm)¹⁰⁰ și Mora Vagei (6,3 cm). Alte două fibule au fost descoperite la Golemanovo kale. Una este de 5,1 cm¹⁰¹, în timp ce a doua măsoară aproape 4 cm¹⁰². Tot două exemplare au fost descoperite și la Izvoarele-

⁸⁴ Petre 1987, pl. 145/239d.

⁸⁵ Haralambieva 1989, p. 37, nr. 44, tabl. V/1.

⁸⁶ Haralambieva 1989, p. 37, nr. 42, tabl. V/2.

⁸⁷ Haralambieva 1989, p. 39, nr. 63, tabl. VI/10.

⁸⁸ Uenze 1974, p. 484.

⁸⁹ Uenze 1992, p. 527, nr. SK 39, taf. 3/17.

⁹⁰ Jancovič 1981, p. 170, sl. 69, pl. XIV/13.

⁹¹ Haralambieva 1989, p. 37, nr. 41, tabl. IV/7.

⁹² Bóna, Nagy 2002, p. 45, taf. 11, taf. 72/1a-b.

⁹³ Bejan 1976, p. 267, nr. 37, pl. III/5.

⁹⁴ Jancovič 1980, p. 172, ris. 1/3.

⁹⁵ Uenze 1974, p. 487, Abb. 3/6.

⁹⁶ Haralambieva 1989, p. 37, nr. 46, tabl. V/3.

⁹⁷ Popescu 1945, p. 504, Abb. 11/119 și Abb. 11/117.

⁹⁸ Haralambieva 1989, p. 38, nr. 48, tabl. V/9.

⁹⁹ Haralambieva, Atanasov 1992, p. 117, nr. 101, tabl. X/6.

¹⁰⁰ Bejan 1976, p. 267, nr. 21, pl. IV/3.

¹⁰¹ Uenze 1992, p. 441, nr. B 14, taf. 3/11.

¹⁰² Uenze 1992, p. 442, nr. B 17, taf. 3/12.

Pârjoaia (5,8 cm¹⁰³ respectiv 5,2 cm¹⁰⁴). În restul cazurilor au fost descoperite doar câte o piesă: Dragoevo (4,2 cm)¹⁰⁵, Mesembria (4,2 cm)¹⁰⁶, Kosovo (5,4 cm)¹⁰⁷, Suvorovo (6,6 cm)¹⁰⁸, Botevo (6,0 cm)¹⁰⁹, Slava Rusă-Ibida (3,2 cm lungime păstrată)¹¹⁰ sau fibula de la Smjadovo (6,4 cm lungime păstrată)¹¹¹.

Posibil ca acestei grupe să îi aparțină și fibula din tezaurul de la Koprivec (4,8 cm), însă descrierea și desenul nu sunt convingătoare¹¹².

Este o grupă cu variații destul de mari ale dimensiunilor pieselor, cu limita inferioară situată la 4,2 cm în timp ce limita superioară atinge 6,6 cm (fig. 9).

Ca arie de răspândire se poate observa o concentrare în partea nord-estică a provinciei Moesia Secunda și prezențe izolate în restul provinciilor învecinate (fig. 8).

L – Fibule cu decor în forma literei “X”

Acest tip de decor apare pe puține exemplare. El este dispus într-un singur registru pe arcul fibulelor de la Bulgarevo (5,0 cm)¹¹³, Gabrovo (5,4 cm)¹¹⁴ și Prahovo (4,3 cm)¹¹⁵ sau în mai multe registre pe arcul exemplarului de la Pernik (7,0 cm)¹¹⁶.

Acesta este un caz în care se verifică existența unei relații între dimensiunile fibulei și complexitatea decorului piesei, fibula de la Pernik fiind cea mai lungă și cea mai abundant decorată.

Pentru această grupă nu putem constata o uniformitate accentuată a dimensiunilor. Totuși cu excepția fibulei de la Pernik, celelalte piese au dimensiuni apropiate (fig. 9). Nici în privința răspândirii nu există o concentrare într-o regiune sau alta, putând spune doar că majoritatea au fost descoperite în situri depărtate de limes (fig. 8).

M – Fibule cu o șanțuire adâncă, elipsoidală, dispusă pe axul central al arcului

Această grupă este formată din patru fibule din tot atâtea locuri. Un exemplar a fost descoperit la Orșova (4,0 cm)¹¹⁷, un al doilea provine din regiunea orașelor Prahovo-Kostol-Kurvingrad-Negotin-Kladovo (5,5 cm)¹¹⁸, al treilea a apărut în săpăturile de la Pernik (6,9 cm)¹¹⁹, în timp ce ultima piesă aparține lotului de fibule de la Izvoarele-Pârjoaia (4,1 cm)¹²⁰.

Acestei grupe i se poate adăuga exemplarul descoperit la Čerenča (4,2 cm)¹²¹, care însă este inclus și în grupa C datorită decorului în formă de cruce de pe piciorul fibulei.

Este o grupă răspândită mai ales pe limes, cu o oarecare concentrare în zona Porților de Fier (fig. 10) și foarte neomogenă din punctul de vedere al dimensiunilor (fig. 9).

N – linii simple, incizate paralel cu axul central al arcului

Șaisprezece fibule sunt atribuite acestei grupe, care poate avea mai multe subvariante determinate în funcție de numărul de linii incizate pe arc (o linie, două linii sau patru linii). O

¹⁰³ Curta 1992, p. 46, nr. 61, Abb. 8/61.

¹⁰⁴ Curta 1992, p. 46, nr. 62, Abb. 8/62.

¹⁰⁵ Haralambieva, Atanasov 1992, p. 117, nr. 99, tabl. IX/1.

¹⁰⁶ Pescheck 1953, p. 260, Abb. 3/2.

¹⁰⁷ Haralambieva, Atanasov 1992, p. 117, nr. 107, tabl. X/9.

¹⁰⁸ Haralambieva 1989, p. 38, nr. 47, tabl. V/4.

¹⁰⁹ Haralambieva 1989, p. 37, nr. 39, tabl. IV/5.

¹¹⁰ Opař 1991, p. 44, nr. 35, fig. 19/35.

¹¹¹ Gavrituchin 2002, p. 240, ris. 6/2

¹¹² Haralambieva, Ivanov 1986, p. 10, nr. 4, tabl. I/4.

¹¹³ Haralambieva 1989, p. 37, nr. 40, tabl. IV/6.

¹¹⁴ Kojšcheva, Haralambieva 1993, p. 64, 71, nr. 70, tabl. V/2.

¹¹⁵ Jankovič 1981, pl. XIV/3.

¹¹⁶ Ljubenova 1981, p. 169, obr. 112/1.

¹¹⁷ Bejan 1976, p. 266, nr. 18, pl. III/6.

¹¹⁸ Bejan 1976, p. 267, nr. 38, pl. IV/2.

¹¹⁹ Ljubenova 1981, p. 169, obr. 112/9.

¹²⁰ Curta 1992, p. 46, nr. 63, Abb. 8/63.

¹²¹ Haralambieva, Atanasov 1992, p. 118, nr. 110, tabl. IX/4.

singură linie e incizată pe fibula de la Riș (5,9 cm)¹²² și pe exemplarele de la Stălpiște – Trimammium (4,2 cm)¹²³, Onogur (5,3 cm)¹²⁴, Šumen (6,5 cm)¹²⁵ sau Kölked-Feketekapu B (4,0 cm)¹²⁶. Câte două linii apar pe arcurile fibulelor descoperite la Prahovo (4,7 cm)¹²⁷, Novakovo (4,6 cm)¹²⁸, Šumensko (5,8 cm)¹²⁹ și pe trei exemplare din zona Clisurii Dunării: unul de 4,8 cm¹³⁰, al doilea de 4,2 cm¹³¹. Al treilea¹³² exemplar are lungimea de 4,0 cm. De asemenea, decorul apare și pe unele fibule de la Orșova: una de 4,0 cm¹³³, o alta de 4,1 cm¹³⁴ sau din zona Prahovo-Kostol-Kurvingrad-Negotin-Kladovo (5,8 cm)¹³⁵. Patru linii apar pe două exemplare descoperite la Prahovo (5,6 cm)¹³⁶ și Šumensko (5,6 cm)¹³⁷.

Menționăm că și pe fibulele din grupa C, descoperite la Dragoevo (4,2 cm)¹³⁸ și din zona Prahovo-Kostol-Kurvingrad-Negotin-Kladovo (4,4 cm)¹³⁹ apar linii incizate dispuse pe arcul pieselor.

Este o grupă cu două arii de răspândire destul de clar delimitate. Prima este în zona Porților de Fier de unde provin 9 fibule, iar cea de a doua se află în jumătatea estică a provinciei Moesia Secunda, fiind reprezentată din 6 fibule (fig. 10).

Putem observa că cea de a doua concentrare este alcătuită din fibule de mari dimensiuni, cu excepția fibulei de la Novakovo. Nu același lucru îl putem spune și în cazul primei grupe din zona Porților de Fier, unde majoritare sunt fibulele de mici dimensiuni (fig. 11).

Desigur mai există exemplare de fibule decorate și cu alte motive decât cele strânse în grupele definite mai sus. Ca exemplu putem aminti fibula de la Donicko brdo, piesă care are pe arc linii incizate dispuse perpendicular pe axul lung al arcului¹⁴⁰ sau exemplarele de la Ripnev și Kölked-Feketekapu B (M 438). Însă aceste piese sunt descoperiri singulare pe care deocamdată le privim ca pe niște “accidente”, descoperirile ulterioare urmând să confirme apartenența lor la o grupă.

O – fibule nedecorate, care au imitația spiralelor

Cea mai numeroasă grupă este cea a fibulelor nedecorate. În cazul acestora nu constatăm prezența elementelor de decor pe nici o parte a fibulei.

Până în prezent au fost descoperite peste 90 de exemplare răspândite pe o arie largă: Abritus (4,1 cm)¹⁴¹; Adamclisi-Tropaeum Traiani (a-5,8 cm; b-6,0 cm)¹⁴²; Bacău (4,0 cm)¹⁴³; Blăskovo (4,1 cm)¹⁴⁴; Boljetin (a-4,2 cm; b-4,6 cm; c-5,5 cm)¹⁴⁵; Borniș (4,0 cm)¹⁴⁶;

¹²² Haralambieva, Atanasov 1992, p. 117, nr. 109, tabl. IX/6.

¹²³ Haralambieva, Iavnov 1986, p. 10, nr. 2, tabl. I/2.

¹²⁴ Haralambieva 1994, p. 40, nr. 38, tabl. IV/4.

¹²⁵ Haralambieva, Atanasov 1992, p. 118, nr. 112, tabl. IX/7.

¹²⁶ Kiss 2001, p. 35, taf. 108, în desen nu apar liniile incizate deși acestea se văd foarte clar în fotografie.

¹²⁷ Jankovič 1981, pl. XIV/6.

¹²⁸ Haralambieva 1989, p. 39, nr. 58, tabl. VI/6.

¹²⁹ Haralambieva, Atanasov 1992, p. 118, nr. 113, tabl. IX/8.

¹³⁰ Tănase, Mare 2002, p. 187, nr. 1.3.2, pl. IV/3.

¹³¹ Tănase, Mare 2002, p. 188, nr. 1.3.3, pl. IV/5; Bejan 1976, p. 267, nr. 25.

¹³² Bejan 1976, p. 267, nr. 26, pl. IV/6.

¹³³ Bejan 1976, p. 266, nr. 11, pl. III/4.

¹³⁴ Bejan 1976, p. 266, nr. 15, pl. III/7.

¹³⁵ Bejan 1976, p. 268, nr. 43, pl. III/1.

¹³⁶ Jankovič 1981, pl. XIV/2.

¹³⁷ Haralambieva, Atanasov 1992, p. 118, nr. 111, tabl. IX/5.

¹³⁸ Haralambieva, Atanasov 1992, p. 117, nr. 106, tabl. X/4.

¹³⁹ Bejan 1976, p. 268, nr. 40, pl. IV/7.

¹⁴⁰ Petrovič 1965, p. 288, fig. 40/5.

¹⁴¹ Haralambieva 1989, p. 38, nr. 51, tabl. V/8.

¹⁴² Barnea et alii 1979, p. 191, 10.2, fig. 169/10.2 (a); p. 191, 10.3, fig. 171/10.3 (b)

¹⁴³ Mitrea 1973, p. 665, fig. 3.

¹⁴⁴ Haralambieva 1989, p. 39, nr. 56, tabl. VI/4.

Buhliciskii hutor (3,3 cm)¹⁴⁷; Bulgaria (a-3,8 cm; b-4,3 cm; c-5,5; d-5,4 cm; e-5,1 cm; f-6,7 cm)¹⁴⁸; Caričin Grad (a-3,9 cm; b-6,0 cm; c-4,0 cm; d-6,8 cm)¹⁴⁹; Clisura Dunării (6,2 cm)¹⁵⁰; Debelo brdo (5,8 cm)¹⁵¹; Dolište (6,5 cm)¹⁵²; Donicko Brdo (5,6 cm)¹⁵³; Drjanovo (6,7 cm)¹⁵⁴; Efreitor Bakalovo (7,0 cm)¹⁵⁵; Garvăn-Dinogetia (4,8 cm)¹⁵⁶; Hansca (4,0 cm)¹⁵⁷; Isaceea-Noviodunum (5,4 cm)¹⁵⁸; Kaliakra (4,1 cm)¹⁵⁹; Kapitan Dimitrovo (3,8 cm)¹⁶⁰; Kazanlāk (3,6 cm)¹⁶¹; Lesново (7,9 cm)¹⁶²; Nenovo (a-4,2 cm; b-5,4 cm)¹⁶³; Nevša (8,2 cm)¹⁶⁴; Nikiup-Nikopolis ad Istrum (6,8 cm)¹⁶⁵; Niš (3,8)¹⁶⁶; Obročište (6,6 cm)¹⁶⁷; Pet Mogili (4,1 cm)¹⁶⁸; Prahovo (4,0 cm); România (5,3 cm)¹⁶⁹; Sadovetz – Golemanovo kale (a-4,2 cm; b-4,9 cm; c-4,1 cm; d-4,2 cm; e-5,4; f-7,0 cm; g-7,1 cm; h-6,0 cm)¹⁷⁰; Šarata Monteoru (trei exemplare fragmentare)¹⁷¹; Slava Rusă-Ibida (5,6 cm)¹⁷²; Sočanica bei Kos (8,0 cm)¹⁷³; Srednee Podneprov'e (6,5 cm)¹⁷⁴; Stan (4,2 cm; 3,9 cm)¹⁷⁵; Stālpište – Trimammium (3,8 cm)¹⁷⁶; Sucidava - Celei (a-3,5 cm; b-6,2 cm)¹⁷⁷; Svištov – Novae (a-4,0 cm; b-4,1 cm; c-7,9 cm; d-5,6 cm)¹⁷⁸; Šumen (6,5 cm)¹⁷⁹; Timișoara- Freidorf (5,0 cm)¹⁸⁰;

¹⁴⁵ Vinski 1974, p. 39, tab. XXXIV/1, 3, 6.

¹⁴⁶ Coman 1971, fig. 7/4.

¹⁴⁷ Gavrituchin 2002, p. 239, nr.2, ris. 5/1

¹⁴⁸ Haralambieva, Ivanov 1986, p. 10, nr. 1, tabl. I/1 (a); p. 11, nr. 11, tabl. II/11 (b); p. 11, nr. 13, tabl. II/13 (c); p. 11, nr. 10, tabl. II/10 (d); p. 11, nr. 9, tabl. II/9 (e); p. 11, nr. 8, tabl. I/8 (f).

¹⁴⁹ Vinski 1974, XXXIV/14 (a); XXXIV/13 (b); Caričin Grad II, p. 237, nr. 270, pl. XLII/270 (c); Gavrituchin 2002, ric. 6/3 (d).

¹⁵⁰ Tănase, Mare 2002, p. 188, nr. 1.3.6., pl. IV/8.

¹⁵¹ Vinski 1974, Tab. XXXIII/13.

¹⁵² Haralambieva 1989, p. 38, nr. 52 tabl. V/6.

¹⁵³ Vinski 1974, tab. XXXIV/8.

¹⁵⁴ Kojtscheva, Haralambieva 1993, p. 64, p. 71, nr. 73, tabl. VII/6.

¹⁵⁵ Haralambieva 1994, p. 40, nr. 36, tabl. IV/7.

¹⁵⁶ Ștefan, Barnea, Comșa, Mitrea 1961, p. 593, fig. 4/5.

¹⁵⁷ Teodor 1988, p. 204, fig. 6/8.

¹⁵⁸ Barnea, Mitrea 1959, fig. 10/7

¹⁵⁹ Haralambieva 1989, p. 39, nr. 59, tabl. VI/7.

¹⁶⁰ Haralambieva 1992b, p. 137-138, nr. 31, tabl. III/7.

¹⁶¹ Pescheck 1953, p. 258, Abb. 3/1.

¹⁶² Genceva 1989, p. 35, Obr. 2/a.

¹⁶³ Haralambieva 1989, p. 37, nr. 43, tabl. IV/2 (a); p. 37, nr. 42, tabl. IV/9 (b).

¹⁶⁴ Haralambieva 1989, p. 38, nr. 50, tabl. V/5.

¹⁶⁵ Haralambieva, Ivanov 1986, p. 10, nr. 7, tabl. I/7.

¹⁶⁶ Jankovič 1980, p. 171, ris. ½.

¹⁶⁷ Haralambieva 1989, p. 38, nr. 49, tabl. V/7.

¹⁶⁸ Haralambieva 1992, p. 117, nr. 108, tabl. IX/2

¹⁶⁹ Popescu 1945, p. 504, nr. 118, Abb. 11/118

¹⁷⁰ Uenze 1992, p. 441, nr. B15, taf. 3/16 (a), p. 482, nr. D203, taf. 3/14 (b); p. 442, nr. B16, taf. 4/4 (c); p. 518, nr. K4, taf. 4/2 (d); p. 441, nr. B13, taf. 3/10 (e); p. 527, nr. SK37, taf. 3/9 (f); p. 473, nr. D14, taf. 3/8 (g); p. 441, nr. B12, taf. 3/15 (h).

¹⁷¹ Fiedler 1992, Abb.11/8,11,16.

¹⁷² Opař 1991, p. 44, nr. 34, fig. 19/34.

¹⁷³ Jankovic 1980, p. 173, ris. 1/7.

¹⁷⁴ Gavrituchin 2002, p. 240, nr. 4, ris. 6/4

¹⁷⁵ Haralambieva 1989, p. 38, nr. 53, tabl. VI/1 (a); Haralambieva, Atanasov 1992, p. 67, tabl. IV/1 (0062).

¹⁷⁶ Haralambieva, Iavnov 1986, p. 10, nr. 5, tabl. I/5.

¹⁷⁷ Tudor 1941, fig. 8/j (a); Tudor 1948, fig. 41/13 (b).

¹⁷⁸ Ștefanov 1961, p. 344, nr. 26, 25, fig. 4/26, 25 (a-b); Biernacki 1975, p. 55, ric. 44 (c); Dimitrov et alii 1964, p. 230, nr. 14, ris. 16/1 (d).

¹⁷⁹ Haralambieva, Atanasov 1992, p. 118, nr. 114, tabl. IX/9.

¹⁸⁰ Benea 1997, p. 74, fig. 4.

Varna (4,1 cm)¹⁸¹; Venčan (a-5,9 cm; b-4,0 cm; c-4,2 cm; d-3,9 cm; e-4,2 cm; f-3,9 cm)¹⁸²; Voinikovo (a-4,0 cm; b-4,0 cm)¹⁸³; Volosskoe (4,4 cm)¹⁸⁴.

Fiind cea mai numeroasă grupă este și cea mai uniform răspândită (fig. 10). Descoperirile acoperă practic toate provinciile dintre Balcani și Dunăre. Este grupa cu cea mai puternică prezență în afara Imperiului.

În privința dimensiunilor se constată că este acoperită toată scara de lungimi. Se poate totuși observa că aproape jumătate dintre fibule au dimensiuni foarte apropiate de valoarea de 4,0 cm (fig. 11).

Din cartarea grupelor se poate observa o delimitare a două zone. Pe de o parte există o zonă a grupelor A, B, H, L și M cu o vădită concentrare a descoperirilor în zona Porților de Fier (**zona 1**). Pe de altă parte avem o zonă a grupelor C, D, E, G, I și K cu o concentrare în partea de NE a Bulgariei de azi (**zona 2**). Că au existat fibule comune celor două zone este indiscutabil, lucru reflectat și în cartarea grupelor J și N.

Un alt lucru interesant constă în concentrarea fibulelor cu picior decorat aproape exclusiv în zona a doua. Practic, decorarea piciorului fibulei, fie cu cruci (grupa C), fie cu disc și triunghi (grupa D), fie cu placă trapezoidală (grupa G), pare să fie o caracteristică a fostei provincii Moesia Secunda. Excepție face numai grupa F, care de altfel nu aparține în mod clar nici uneia dintre cele două zone, formând ea însăși o zonă aflată în afara Imperiului (fig. 12).

În ceea ce privește fibulele cu decor dispus pe arc, se constată că sunt comune ambelor zone. Menționăm totuși că dacă în cadrul zonei 1 constatăm o grupare puternică în zona Porților de Fier, în cazul zonei 2 asistăm la o mai mare dispersie în tot teritoriul (fig. 12).

Unul dintre principalele argumente în stabilirea unei tipologii a fibulelor romano-bizantine a fost considerată, așa cum am arătat mai sus, forma secțiunii arcului. Drept care vom încerca în cele ce urmează să discutăm importanța acestui argument. În această demers am folosit doar piesele care prezentau suficiente detalii pentru a putea fi atribuite unei forme sau alteia.

Există patru forme principale ale secțiunii arcului: semicirculară, rectangulară, trapezoidală și triunghiulară. Desigur există și unele variante ale acestor forme. În principal secțiunea semicirculară poate deveni ușor elipsoidală.

Pintre piesele pe care le analizăm predomină de departe fibulele cu secțiune semicirculară, urmate de cele cu secțiune rectangulară. Pe locul III se află fibulele cu secțiunea trapezoidală. Foarte puține exemplare de fibule au secțiunea arcului triunghiulară, lucru pe care îl putem constata în cazul a doar 6 piese (fig. 15.A).

Acestea din urmă apar doar în provincia Moesia Secunda, însă numărul redus de exemplare descoperite până în prezent ne face să fim circumspecți în a le considera drept o caracteristică pentru acest teritoriu (fig. 13).

O lărgire semnificativă a ariei de răspândire o constatăm la fibulele cu secțiune trapezoidală a arcului. Majoritatea punctelor de descoperire se concentrează în Moesia Secunda cu o concentrare în jumătatea de est a provinciei. O a doua grupare de descoperiri este în zona Porților de Fier la granița dintre provinciile Dacia Ripensis și Moesia Prima. Sporadic apar astfel de fibule și în alte provincii cum ar fi Dacia Mediterranea, Thracia sau

¹⁸¹ Haralambieva 1989, p. 39, nr. 57, tabl. VI/5.

¹⁸² Haralambieva 1989, p. 36, nr. 36, tabl. IV/8 (a); p. 39, nr. 55, tabl. VI/3 (b); p. 39, nr. 54, tabl. VI/2 (c); p. 37, nr. 38, tabl. IV/3 (d); Haralambieva 2002, p. 114, nr. 113, tabl. XIII/113 (e); Haralambieva 1989, p. 36, nr. 35, tabl. IV/1 (f).

¹⁸³ Haralambieva 1994, p. 40, nr. 37, tabl. IV/1 (a); Haralambieva 1992b, p. 137, nr. 30, tabl. III/6 (b).

¹⁸⁴ Prihodniuk 1998, ris. 6/3.

Scythia Minor. Un singur exemplar a fost descoperit în afara granițelor Imperiului, în necropola avară de la Hódmezővásárhely – Kishomok (fig. 13).

Fibulele cu secțiune dreptunghiulară păstrează ca zonă de răspândire teritoriul precizat mai sus. Constatăm însă o creștere a prezenței atât în Moesia Secunda, cât și apariția în spațiul est-carpatic (fig. 13).

Grupa cu cea mai mare răspândire este cea a fibulelor cu secțiunea arcului semicirculară. Acestea ocupă toate provinciile de la nord de Balcani, cu o prezență semnificativă în fortificațiile de pe Dunăre. Aceste fibule intră destul de puternic și în spațiul est-carpatic. Prezențe sporadice pot fi notate în necropolele avară, precum și în așezări slave (fig. 13).

Atragem atenția că prezentarea răspândirii diferitelor tipuri de secțiuni ale arcului fibulelor nu poate conduce la concluzia unei expansiuni graduale în timp și spațiu de la zona “ocupată” de fibulele cu secțiunea triunghiulară la cea caracterizată de prezența fibulelor cu secțiune semicirculară. Hărțile credem că pot indica unele posibile particularități zonale. De asemenea, ele reflectă un posibil raport între ceea ce ar putea fi “comun” și deci mai răspândit, mai numeros și ceea ce ar putea fi “rar”, ca atare mai restrâns, mai puțin.

Din păcate, datorită descoperirii majorității fibulelor în afara unor complexe clar delimitate din imperiu, este imposibil de atribuit alte semnificații noțiunilor de “comun / rar” în afara celor de prezență și cantitate.

Din analiza comparată între forma secțiunii arcului fibulei și lungimea acestor piese constatăm că nu există o relație de condiționare între cele două caracteristici.

Atât în cazul fibulelor cu secțiune dreptunghiulară, cât și în cazul celor cu secțiune trapezoidală constatăm o desfășurare uniformă pe întreaga scară de valori cuprinsă între 4 cm și 8 cm. Același lucru se poate constata și în graficul fibulelor cu secțiuni semicirculare cu amendamentul că piesele din această grupă coboară și spre lungimea de 3 cm, iar în intervalul de la 7 cm la 8 cm constatăm o trecere bruscă (fig. 14).

În cazul fibulelor cu secțiune triunghiulară observăm că patru dintre cele șase piese au valori apropiate de 4 cm, în timp ce, dintre celelalte două fibule una se apropie de 7 cm, iar cealaltă trece de 8 cm lungime (fig. 14).

Că relația dintre tipurile de secțiuni și lungimea pieselor are un comportament asemănător indiferent de forma secțiunii reiese clar din graficul centralizator (fig. 15.B). Din acesta reiese clar că nu există o relație de dependență între forma secțiunii arcului și o anumită dimensiune.

O cu totul altă imagine avem dacă urmărim prezența formei secțiunii arcului fibulei în cadrul grupelor stabilite pe baza decorului principal al pieselor.

Se constată că în cazul a nouă grupe există o relație strânsă între tipul de decor caracteristic grupei și forma secțiunii arcului.

Secțiunea semicirculară este caracteristică pentru șase grupe (A, D, F, H, M și N), însă doar în grupa M reprezintă totalitatea pieselor. În trei grupe este secundată de secțiunea trapezoidală (D, F, H). În doar două grupe este prezentă și secțiunea dreptunghiulară, însă aceasta este nesemnificativă, fiind mult și sub nivelul de prezență al secțiunii trapezoidale (fig. 16).

Mult mai exclusivistă apare secțiunea dreptunghiulară. Grupele E, G și L dețin în exclusivitate această caracteristică. De asemenea, o puternică prezență se manifestă și în grupele C sau I (fig. 17).

Piesele cu secțiunea trapezoidală dețin supremația doar în grupa J, însă sunt secundate îndeaproape de cele cu secțiunea dreptunghiulară (fig. 17). În grupele D, F și H, dominate de fibulele cu secțiunea semicirculară, manifestă o prezență importantă, situată între 25% și 33% din numărul de piese al respectivelor grupe (fig. 16).

Secțiunea triunghiulară nu apare aproape deloc în grupele cu fibule decorate. Întâmplător e prezent un singur exemplar în grupa K (fig. 17).

Două grupe sunt cosmopolite din punctul de vedere al prezenței celor trei tipuri principale de secțiuni.

Astfel, în grupa C este o situație extrem de echilibrată, niciuna dintre secțiuni neputând fi considerată câștigătoare. Poate și datorită faptului că la fibulele din această grupă decorul principal este situat pe piciorul piesei (fig. 17).

Situația este la fel de echilibrată în cazul grupei I, în care apar doar secțiunile semicirculară și dreptunghiulară, până în prezent neexistând un exemplar cu secțiunea trapezoidală (fig. 17).

Ateliere

Fibulele turnate au fost considerate mereu drept un produs specific culturii bizantine¹⁸⁵.

În prezent este acceptată filiația lor din fibulele cu piciorul întors pe dedesubt realizate manual¹⁸⁶. Schimbarea a survenit din nevoia de producție de masă¹⁸⁷ și pentru satisfacerea cerințelor acelor vremuri¹⁸⁸.

Până la nivelul anului 2000, alte ateliere în afara celui de la Drobeta nu erau documentate, acesta fiind considerat ca un etalon¹⁸⁹.

Totuși se presupunea că acesta nu era singurul atelier și nu putea suplini el singur toată cererea. Foarte probabil astfel de ateliere existau și în centre precum Prahovo sau Sadovetz, Negotin sau Pernik, după cum sugerează concentrările mari de fibule descoperite¹⁹⁰. O astfel de sugestie o face, în 1981, Jankovič care încerca să demonstreze că la Prahovo-Aquis exista un puternic centru de producere a acestui tip de fibulă¹⁹¹.

La Drobeta au fost descoperite mai multe piese turnate, în curs de finisare. Acestea, în număr de 10, au fost turnate în tipare bivalve. Fiecare tipar putea produce mai multe piese simultan și nu era specializat numai pentru turnarea fibulelor. Faptul este demonstrat de modul de asociere al pieselor nefinisate: unite între ele de “legături” din bronz care au umplut la turnare canalele de umplere (fig. 18).

Într-un articol din 2000, Haralambieva prezintă alte trei exemplare de fibule nefinisate. O astfel de fibulă, cu resturi de la turnare și fără orificiu pentru fixat resortul a fost descoperită în fortificația de la Gabrovo¹⁹². Alte două fibule nefinisate provin din regiunea orașului Šumen¹⁹³. Un ultim exemplar pe care îl putem cita este o fibulă descoperită la Venčan și pe care se observă, de asemenea, resturile nefinisate de la turnarea în tipar bivalv¹⁹⁴ (fig. 18).

Producerea prin turnare în tipare bivalve era acceptată și evidentă odată cu publicarea fibulelor de la Drobeta¹⁹⁵, dar până în prezent nu a fost descoperit nici un astfel de tipar.

Totuși, de curând, pe site-ul Ministère Française des Affaires Étrangères am avut o mică surpriză. Acest site găzduiește și o secțiune dedicată unor “notițe arheologice”, care

¹⁸⁵ Teodor 1988, p. 202.

¹⁸⁶ Bejan 1976, p. 261; Teodor 1988, p. 206; Corman 2001, p. 39.

¹⁸⁷ Bejan 1976, p. ; Teodor 1988, p. 206.

¹⁸⁸ Jankovič 1980, p. 177.

¹⁸⁹ Uenze 1974, p. 490, Abb. 1/1.

¹⁹⁰ Teodor 1988, p. 206; Uenze 1992, p. 155.

¹⁹¹ Jankovič 1981, p. 220.

¹⁹² Haralambieva 2000, p. 395.

¹⁹³ Haralambieva 2000, p. 395.

¹⁹⁴ Haralambieva 2002, p. 114, nr. 113, tabl. XIII/113.

¹⁹⁵ Bejan 1976, p. 263.

prezintă, foarte pe scurt, rezultatele misiunilor arheologice franceze ce activează în diverse situri din întreaga lume.

Unul dintre aceste situri arheologice este cel de la Caričin Grad. Aici, cercetările au scos la lumină două fragmente de tipare destinate turnării fibulelor precum și un exemplar de fibulă nefinisată¹⁹⁶. Nici aceasta din urmă nu are orificiul pentru fixarea resortului, fapt asemănător fibulei de la Gabrovo (fig. 18).

Pe site este ilustrată o valvă de tipar care cuprinde silueta unei singure piese, o singură culee și o proeminență dispusă pe o latură, posibil destinată fixării celei de a doua valve. Materialul din care este făcut tiparul pare să fie un lut amestecat cu multe pietricele și mica. Piesa este așezată în poziție centrală. Conform siluetei, piesa pare să fie nedecorată și lipsită de imitația spiralelor, fapt ce ar plasa-o în grupa A propusă în această lucrare.

Astfel, imaginea destul de neclară de până acum privind centrele de producție a fibulelor turnate romano-bizantine începe să se clarifice, prin prisma celor cinci descoperiri de fibule nefinisate și a tiparului, piesă unică până în prezent (fig. 19).

În afara imperiului, descoperirile de fibule de la Bârlălești, Hansca și din alte localități, prin anumite elemente considerate drept efecte ale barbarizării modelului original bizantin, sunt probe ale posibilei existențe a unor centre de producție aflate la nord de Dunăre¹⁹⁷. Spre această idee pare să conducă și descoperirile de la Borniș și Groșani, particularitatea celor două fibule fiind forma rectangulară a portagrafei, caracteristică ce nu se regăsește la nici o fibulă din imperiu. Totuși până în prezent nu au fost descoperite nici serii de piese, nici rebuturi, deșeuri sau piese nefinisate și nici tipare care să susțină această teorie.

Datorită atacurilor slavo-avare din zorii secolului VII, care distrug stăpânirea bizantină la Dunărea de Jos, producția de fibule turnate încetează¹⁹⁸.

Datate

S.Uenze face în 1974 o primă sinteză privind elementele de datare.

Astfel, la Golemanovo kale, o fibulă a apărut într-un nivel de distrugere împreună cu monede de la Justinus I și Justinus II, în timp ce o alta aparținea unei case datate cu o monedă de la Justin II. Fortificația este distrusă în jurul anului 600, ultima monedă fiind de la Mauricius (582-602)¹⁹⁹, lucru ce oferă cel puțin pentru fibulele descoperite acolo un termen final.

Mormântul de la Hódmezővásárhely – Kishomok are în inventar, alături de o fibulă, o cataramă cu analogii în mormântul de la Gračanica (Ulpiana), unde este datată cu un solidus de la Justinianus I (527-565)²⁰⁰. O discuție mai aprofundată asupra respectivei cataramă o face și Nagy, concluzia referitoare la datare fiind aceeași²⁰¹.

Tezaurul de la Bracigovo este un alt complex considerat important pentru stabilirea unei cronologii. Menționat încă din 1945 de către Dorin Popescu drept argument în favoarea datării în epocă justiniană²⁰², tezaurul este compus din 172 monede din bronz emise de Justinus I, Justinianus I și Justinus II, găsite împreună cu două fibule, cercei și inele. Se poate face din nou legătura între fibulele romano-bizantine și domnia lui Justinus II²⁰³. Din păcate

¹⁹⁶ http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/actions-france_830/archeologie_1058/les-carnets-archeologie_5064/europe-maghreb_5066/serbie-montenegro-caricin-grad_5597/habitat-civilisation-materielle_15868.html; pagina a fost vizitată în luna mai 2006.

¹⁹⁷ Curta 2001, p. 245.

¹⁹⁸ Jankovič 1980, p. 178.

¹⁹⁹ Uenze 1974, p. 486.

²⁰⁰ Uenze 1974, p. 486.

²⁰¹ Bóna, Nagy 2002, p. 125.

²⁰² Popescu 1945, p. 505.

²⁰³ Uenze 1974, p. 486.

nu știm că acest tezaur să fi beneficiat de o publicare monografică binemeritată, până în prezent, toate referirile se fac la extrem de succinta mențiune a lui Mushmov din 1929²⁰⁴.

În 1992, este un moment când S.Uenze²⁰⁵ și F.Curta²⁰⁶, prima discutând descoperirile de la Sadovetz, iar al doilea referindu-se la fibulele descoperite la Izvoarele-Pârjoaia, consideră necesară o nouă sinteză a argumentelor asupra datării fibulelor romano-bizantine. Interesant este că ambii specialiști se rezumă la a aminti exact aceleași descoperiri discutate de S.Uenze în 1974, practic între cele două momente nemaifiind publicată nici o fibulă care să aducă argumente noi precizării unei cronologii mai fine.

Concluzia celor doi este că fibulele turnate pot fi datate doar în a doua jumătate a secolului VI. Această concluzie este împărțită de altfel de către toți cercetătorii care s-au ocupat de aceste fibule.

Surprinzător este faptul că descoperirea publicată în 1986, din fortificația de la Koprivec²⁰⁷, este ignorată. Aici a apărut o fibulă turnată împreună cu 40 monede din bronz emise de Justinian I și Justin II²⁰⁸. Curta amintește totuși descoperirea în sinteza sa din 2001 asupra apariției slavilor²⁰⁹.

Pentru datarea finalului epocii fibulelor romano-bizantine, A. Haralambieva aduce în discuție un mormânt din necropola de la Debelt, în care, alături de o fibulă, a fost descoperită și o monedă emisă de împăratul Mauricius (582-602)²¹⁰. Atragem atenția că descoperirea este publicată din 1984²¹¹, iar Uenze cunoștea cel puțin fibula încă din 1974²¹².

În privința unei posibile datări și la început de secol VII se pronunță D. Gh. Teodor²¹³, în timp ce Curta este categoric împotriva unei datări ulterioare sfârșitului secolului VI²¹⁴.

Totuși, deși în 1988, Teodor nu aducea nici un argument în favoarea tezei sale privind o datare a fibulelor și la începutul secolului VII, recent publicatele morminte de la Kölked-Feketekapu par să îi susțină propunerea, cel puțin pentru unele descoperiri din afara Imperiului.

Astfel, în mormântul 492 A (Kölked-Feketekapu A) a fost descoperită o fibulă romano-bizantină alături de cercei de tip *mit Wicklung*²¹⁵. Acești cercei apar în aceeași necropolă împreună cu o cataramă de tip Siracusa²¹⁶. Respectiva cataramă bizantină este databilă la sfârșitul secolului VI și în prima jumătate a secolului VII²¹⁷.

Un alt mormânt ce pare să sugereze o datare și la începutul secolului VII este mormântul 438 din necropola de la Kölked-Feketekapu B²¹⁸. Aici a fost descoperit alături de o fibulă romano-bizantină și un cercel cu pandantiv piramidal datat la sfârșitul secolului VI și în primul sfert al secolului VII²¹⁹. Garam, pe baza descoperirilor de la Keszthely –

²⁰⁴ Mushmov 1929, p. 328-329.

²⁰⁵ Uenze 1992, p. 156.

²⁰⁶ Curta 1992, p. 84.

²⁰⁷ Haralambieva, Ivanov 1986, p. 10, nr. 4.

²⁰⁸ Milčev, Draganov 1992, p. 39, obr. 5.

²⁰⁹ Curta 2001, p. 245.

²¹⁰ Haralambieva, Atanasov 1992, p. 96.

²¹¹ Damianov S., Balabanov P. *Spasitelni raskopki v m. Kostadin češma, kraj s. Debelt, Burgaski okräs., în Arheologičeski otkritija i raskopki pres 1984 g. Sliven, 1985, s. 106* conform Haralambieva, Atanasov 1992, p. 96, nota 45.

²¹² Uenze 1974, p. 494.

²¹³ Teodor 1988, p. 205.

²¹⁴ Curta 1992, p. 84.

²¹⁵ Kiss 1996, p. 132, tafel 89 / A 492.

²¹⁶ Kiss 1996, tafel 69 / A 325.

²¹⁷ Garam 2002, p. 95; Schulze-Dörlamm 2002, p. 179.

²¹⁸ Kiss 2001, p. 140, taf. 81.

²¹⁹ Kiss 2001, p. 203.

Fenekpuszta, duce datarea cerceilor până la mijlocul secolului VII²²⁰. În același mormânt a apărut și o fibulă de tip Cividale²²¹ databilă foarte probabil și la începutul secolului VII²²².

Asocierea dintre cele două tipuri de fibulă, Cividale și romano-bizantină, apare și în cazul mormântului 85 din necropola de la Kölked-Feketekapu B²²³. În același mormânt apare și o cataramă de tip merovingian dataată de Kiss la sfârșitul secolului VI²²⁴. Dar în lucrarea dedicată cataramelor de epocă merovingiană descoperite în Normandia, astfel de piese se datează fără excepție la sfârșitul secolului VI și în prima jumătate a secolului VII²²⁵. Mai mult, cataramele pe care apare o mască umană par să fie databile preponderent doar în prima jumătate a secolului VII²²⁶. Acul de păr descoperit în același mormânt este și el datat la sfârșitul secolului VI și primul sfert al secolului VII²²⁷. Cerceii cu pandantiv coșuleț aparțin aceleiași perioade²²⁸, iar inelul cu chaton romboidal este datat la mijlocul secolului VII²²⁹.

Iată că avem unele argumente ce ar indica, cel puțin pentru spațiul avar, o folosire a fibulelor turnate romano-bizantine și la începutul secolului VII. Desigur acest lucru nu poate fi generalizat pentru întreg spațiul Dunării Inferioare. Sigur fibulele descoperite la sud de Dunăre, în mediu bizantin, au o altă evoluție, care se încheie odată cu încetarea prezenței imperiului la Dunărea de Jos.

Considerații privind modul de purtare al fibulelor turante

Dintre fibulele descoperite la Golemanovo kale, S. Uenze publica în 1974 și un exemplar ce avea fixat de picior un lănișor (fig. 20). Pe această bază, cercetătoarea considera că e foarte probabil ca fibulele romano-bizantine să fi fost purtate cu resortul în sus și piciorul în jos²³⁰.

De atunci au mai apărut încă trei exemplare de fibule de care era prins un lanț (fig. 20).

În fortificația de la Prahovo-Aquis a fost descoperită o astfel de fibulă legată de un lanț din bronz²³¹. O a doua fibulă provine tot din regiunea Porților de Fier, de piciorul acesteia fiind atașată o verigă din bronz²³². Situația se repetă și la un alt exemplar apărut în așezarea de la Zvoneckoye²³³ și acesta având o singură verigă prinsă de picior.

Între timp a fost publicată și o fibulă, cea din mormântul 85 de la Kölked-Feketekapu B, care are un lănișor fixat de acul fibulei²³⁴ și nu de picior, fapt ce pare să amendeze propunerea din 1974 a lui Uenze.

Aceste situații fac să fie foarte posibilă existența obiceiului de a purta fibulele în pereche și legate între ele cu un lanț din bronz sau poate de a prinde de fibule alte obiecte

Deocamdată doar într-un singur caz a apărut o pereche de fibule turnate romano-bizantine. Este vorba despre mormântul de copil E 143 din necropola de la Piatra Frecăței. Faptul că, spre deosebire de situația de la Piatra Frecăței, în mormintele avare din Pannonia,

²²⁰ Garam 2002, p. 29.

²²¹ Kiss 2001, p. 140, taf. 81/2..

²²² Kiss 2001, p. 206.

²²³ Kiss 2001, p. 29-37, taf. 29-31.

²²⁴ Kiss 2001, p. 293.

²²⁵ Lorren 2001, p. 214 – 243.

²²⁶ Lorren 2001, p. 231-243.

²²⁷ Kiss 2001, p. 268.

²²⁸ Garam 2001, p. 16, 18.

²²⁹ Garam 2001, p. 87.

²³⁰ Uenze 1974, p. 490, Abb. 1/1.

²³¹ Jankovič 1980, pl. XIV/15.

²³² Bejan 1976, p. 267, nr. 28.

²³³ Prihodniuk 1998, ris. 6/1.

²³⁴ Kiss 2001, taf. 30/40.

cele de la Kölked-Feketekapu A, Kölked-Feketekapu B și Hódmezővásárhely – Kishomok apare doar câte un singur exemplar a atras atenția și lui Uenze²³⁵ sau, mai nou, lui Curta²³⁶, dar nici unul dintre cei doi cercetători nu a trecut dincolo de constatare.

Totuși, diferența dintre cele două situații poate fi explicată și prin diferențele de port dintre cele două zone: Scythia Minor și Pannonia. Astfel în cele două morminte de la Kölked-Feketekapu B alături de fibula romano-bizantină apare și câte un exemplar de fibulă de tip Cividale. Atragem atenția că cele două fibule de tip Cividale sunt identice.

De asemenea, poziția în care au fost descoperite fibulele din mormintele avare pare să sugereze aceeași idee, cea a unor diferențe de port între imperiu și kaganatul avar, după cum vom arăta mai jos.

Reducerea dimensiunilor sau reguli de port ?

La Jankovič a apărut ipoteza conform căreia diferențele de dimensiuni dintre fibule sunt cauzate de situația economică a Imperiului. Astfel, cele mai mari sunt considerate a se data spre mijlocul secolului VI, într-o epocă de înflorire economică, în timp ce exemplarele de dimensiuni mai reduse ar fi databile spre sfârșitul secolului VI, când se constată un declin economic²³⁷.

Gavrituchin emite o altă ipoteză. Domnia sa consideră că diferențele de dimensiuni pot fi explicate prin posibilitățile economice diferite ale potențialilor cumpărători²³⁸.

Același cercetător sugerează în studiul său și o posibilă relație între dimensiunea fibulei și vârsta celui ce o purta, precizând că fibula de la Drobeta de 4,5 cm ar putea fi a unui adolescent²³⁹.

Ipoteza ne-a trezit interesul și am încercat o verificare prin compararea datelor din morminte. Din păcate sunt extrem de puține complexe care să ne furnizeze datele necesare. Totuși, din tabelul de mai jos pare să reiasă destul de clar că nu există o relație între dimensiunile fibulelor și vârsta decedatului.

necropolă	mormânt	vârstă	dimensiune fibulă
Piatra Frecăței	E 143	infans II	5,3 cm
Kölked-Feketekapu A	438	infans I	4,0 cm
Kölked-Feketekapu B	85	maturus	4,0 cm
Kölked-Feketekapu B	492	infans II	8,0 cm

Credem totuși că mai există și o altă explicație a diferențelor de dimensiuni.

Cele câteva morminte în care au fost descoperite fibule turnate romano-bizantine pot să sugereze câteva lucruri (fig. 21).

În cazul mormântului 492 din necropola de la Kölked-Feketekapu A fibula este depusă în zona bazinului²⁴⁰. Respectiva piesă este de mici dimensiuni. Situația este asemănătoare și în cazul mormântului 85 de la Kölked-Feketekapu B, unde, fibula, tot de mici dimensiuni este depusă tot în zona bazinului²⁴¹. O fibulă de mici dimensiuni a fost descoperită tot în zona bazinului și într-un mormânt din necropola de la Bratei²⁴².

²³⁵ Uenze 1974, p. 490; cf. și Curta 1993, p. 212.

²³⁶ Curta 1992, p. 84.

²³⁷ Jankovič 1980, p. 178-179.

²³⁸ Gavrituchin 2002, p. 233.

²³⁹ Gavrituchin 2002, p. 234.

²⁴⁰ Kiss 1996, p. 132, taf. 89/A 492.

²⁴¹ Kiss 2001, p. 35, taf. 30/40.

²⁴² Informație Radu Harhoiu (căruia îi mulțumim și pe această cale).

Altfel stau lucrurile în mormântul 492 din necropola de la Kölked-Feketekapu B, unde, fibula se află dispusă în regiunea umărului drept²⁴³. De data asta, însă, este vorba despre o fibulă de mari dimensiuni.

Atragem atenția că în cele două morminte de la Kölked-Feketekapu B apare și câte o fibulă de tip Cividale. Acestea însă nu își schimbă poziția, fiind depusă în ambele morminte deasupra centurii. Acest lucru ne face să credem că pozițiile diferite ale fibulelor turnate romano-bizantine nu sunt întâmplătoare.

Rezumând cele mai de sus credem că diferența de dimensiuni ale fibulelor poate sugera o anumită poziție a acestora în cadrul costumului, piesele mari fiind folosite la prindere în zona umărului, în timp ce fibulele de mici dimensiuni și ca atare mai ușoare sunt folosite pentru prinderea vestimentației în partea inferioară a trunchiului.

Port feminin exclusiv ?

Descoperirile funerare, atât din imperiu cât și din afara lui par să acrediteze ideea că ar putea fi elemente de port feminin, fără însă a se putea trage o concluzie definitivă în acest sens²⁴⁴.

În toate mormintele despre care avem informații complete, apar alături de fibule și alte elemente de port și podoabă cu atribute feminine, în special cercei și mărgel.

Totuși fibule au fost descoperite și în fortificații cu caracter militar. Fapt care, alături de interpretarea bumbului de deasupra resortului ca fiind o reminiscență a fibulelor militare din secol IV-V, a formulat ideea că aceste fibule aparțin în special militarilor din armata bizantină²⁴⁵.

Asupra unui alt aspect atrage atenția Uenze: diferența extraordinară între numărul de fibule descoperite în situri ca Novae sau Celei și numărul foarte mic de fibule apărute în orașele din Scythia Minor, cum sunt cele de la Isaceea (Noviodunum), Garvăn (Dinogetia) sau Histria, “stadiul cercetării” neputând explica această diferență²⁴⁶. Acest lucru ne duce cu gândul la direcțiile de atac ale slavilor sau avarilor, acestea fiind rare în provincia Scythia Minor. Ca atare concentrările de fibule ar indica concentrări de trupe dispuse pe principalele rute de atac. Este cazul evident din zona Porților de Fier.

În fața celor două ipoteze care încearcă să atribuie portul fibulelor turnate romano-bizantine fie costumului feminin, fie celui militar, Curta propunea de curând o altă rezolvare. Domnia sa combină cele două situații și sugerează că fibule turnate ar putea aparține chiar soțiilor de militari²⁴⁷.

Scurte considerații etnice:

Literatura pentru acest subiect este enormă, chiar dacă stereotipă, și nu ne propunem aici o discuție ci doar punctarea extrem de succintă a câtorva idei.

Istoriografia română este unanimă în a crede că acest tip de piese reflectă doar populația romanizată de la Nord de Dunăre, fiind acreditată opoziția fibule romano-bizantine (autohtoni) față cu fibulele digitate (alogeni)²⁴⁸. O nuanțare apare la Artimon care crede că populația romanică este doar principalul purtător²⁴⁹.

²⁴³ Kiss 2001, p. 140, taf. 81/B 438.

²⁴⁴ Uenze 1974, p. 490.

²⁴⁵ Ultima dezbatere a subiectului la Gavrituchin 2002, p. 235-236.

²⁴⁶ Uenze 1974, p. 491.

²⁴⁷ Curta 2001, p. 245.

²⁴⁸ Teodor 1970, p. 109; Comșa 1973, p. 206; Bejan 1976, p. 261; Teodor 1988, p. 210.

²⁴⁹ Artimon 2005, p. 139.

În contrapartidă unii cercetători ruși sau ucraineni consideră că fibulele sunt elemente ale culturii slave, mai precis ale culturii Penkovka²⁵⁰.

Există și o a treia propunere. Și anume cea care conform căreia exemplarele de la nord de Dunăre sunt aduse de prizonierii bizantini ai slavilor²⁵¹.

Nu vom insista asupra argumentelor fiecărei părți însă credem că piesele prin ele însele nu pot determina un atribut etnic, lucru pe care încerca să îl sugereze și Pescheck²⁵² în încheierea sintezei sale apărute în 1953. Acest tip de piese pot doar să indice apartenența la o modă, la un curent. Sau pot fi, prin faptul că sunt bizantine, elemente ale unui oarecare prestigiu.

Oricum, tendința în interpretarea etnică a spațiului de la nord de Dunăre este de a abandona sistemul extrem de politizat de până acum²⁵³. Ideea existenței unui grup de populații, un conglomerat nou, aparte de avari, care ataca imperiul și pe care istoriografia bizantină preferă să îl denumească pentru secolul VI ca fiind *sclavini*, căpătând tot mai mult teren²⁵⁴.

Concluzii

Fibulele turnate romano bizantine reprezintă una dintre cele mai caracteristice piese ale celei de a doua jumătăți a secolului VI p.Chr. la Dunărea de Jos. Au un areal de răspândire clar delimitat și o cronologie destul de precisă.

În cele de mai sus am încercat propunerea unei noi abordări a clasificării acestui tip de fibulă, renunțând la criteriile mai vechi și supunând atenției doar pe cel stilistic. Au rezultat mai multe grupe unele extrem de bine individualizate atât pe baza decorului, cât și din prisma dimensiunilor și a secțiunii arcului.

Unele dintre aceste grupe au o răspândire microzonală foarte bine conturată, în timp ce la altele se constată o arie mai largă de răspândire. Desigur, acest aspect al ariei de răspândire va sta mereu sub semnul publicării unor noi colecții din muzeele de la sud de Dunăre.

Am încercat să conturăm o imagine mai clară asupra capacităților și a modului de producere a unor astfel de fibule. Imaginea solitară a atelierului de la Drobeta capătă mai multă consistență prin întregirea ei cu celelalte ateliere și mai ales cu cel de la Caričin Grad. Rămâne totuși singurul atelier destinat producției masive, în tipare cu mai multe forme.

În privința datării credem că am reușit să propunem o detaliere. Marea majoritate a fibulelor încetează a mai fi purtate după sfârșitul secolului VI, însă acest lucru este valabil doar pentru descoperirile din cuprinsul imperiului, nu și pentru spațiul avar, unde au fost purtate până spre mijlocul secolului VII. Acest lucru nu înseamnă însă că a mai continuat și producția acestor fibule în secolul VII.

O lungă discuție a fost purtată în legătură cu dimensiunile fibulelor turnate. Credem că dincolo de explicația economică sau de cea mercantilă, putem sugera și una bazată pe reguli de port, fibulele de dimensiuni mai mari fiind purtate la nivelul umărului, în timp ce piesele de dimensiuni mici fiind folosite în zona bazinului.

De asemenea, există detalii care indică purtarea fibulelor și în pereche, sau prinse cu un lăntișor de alte piese de vestimentație.

Din datele pe care le avem este greu de atribuit portul fibulelor în discuție fie costumului feminin sau celui masculin. Mormintele sugerează că ar fi vorba despre o piesă feminină, în timp ce descoperirile din fortificațiile militare par să sugereze un atribut masculin. Până la noi publicări de complexe, datele existente lasă problema deschisă, nefiind

²⁵⁰ Prichodniuk 1997, p. 506.

²⁵¹ Jankovič 1980, p. 171.

²⁵² Pescheck 1953.

²⁵³ Curta 1997, p. 225-310, privitor la influența politicului asupra interpretărilor etnice vezi și Niculescu 2005.

²⁵⁴ Curta 2001, p. 335-350 este cel mai puternic susținător al ideii; Gavrituchin 2002, p. 239.

exclus să fie totuși vorba despre o piesă universală sau despre diferențe regionale de port. Mă gândesc în special la posibile diferențe dintre spațiul avar și cel romano - bizantin.

Oricum ar fi, sigur aceste fibule nu pot fi un indicator etnic. Ele reprezintă un produs bizantin care apare în număr redus și în afara imperiului. Ele sunt exponentul unei mode dezvoltată într-un timp scurt și într-un spațiu extrem de bine delimitat.

CATALOGUL DESCOPERIRILOR

Nr. Crt.	Localitate	Județ, țară	Condiții de descoperire	Literatură
1	Abrit	Dobrić, Bulgaria	Fortificație	Haralambieva 1989, p. 37, nr. 37, tabl. IV/4, p. 38, nr. 51, tabl. V/8; Haralambieva 1992b, p. 138, nr. 33, tabl. III/11
2	Adamclisi – <i>Tropaeum Traiani</i>	Constanța, România	Fortificație	Barnea, Bogdan-Cătănciu, Mărgineanu-Cârstoiu, Papuc 1979, p. 191, 10.2, fig. 169/10.2; p. 191, 10.3, fig. 171/10.3; Teodor 1988, fig. 6/7,10
3	Arkovna	Varna, Bulgaria	Fortificație	Haralambieva 1989, p. 39, nr. 61, tabl. VI/9
4	Babovo	Ruse, Bulgaria	Foarte probabil este de fapt Rjahovo ???	Uenze 1992, p. 597, nr. 61
5	Bacău	Bacău, România	Așezare	Mitrea 1973, p. 665, fig.3
6	Bârlălești	Neamț, România	Necropolă ??	Coman 1969, p. 307, fig. 17/1; Teodor 1970, fig. /2; Coman 1971, p. 484, fig. 7/4,9; Teodor 1997, p. 47, nr. 57
7	Blăskovo	Varna, Bulgaria	Condiții neclare	Haralambieva 1989, p. 39, nr. 56, tabl. VI/4, nr. 64, tabl. VI/12
8	Boljetin	Serbia	Fortificație	Vinski 1974, p. 39, tab. XXXIV/1,2,3,6,7
9	Botevo	Varna, Bulgaria	Fortificație	Haralambieva 1989, p. 37, nr. 39, 41, p. 38, nr. 48, tabl. IV/5, 7; V/9
10	Bracigovo	Pazardzhik, Bulgaria	Tezaur	Musmov 1929, p. 329, Obr. 191
11.	Bratei	Sibiu, România	Necropolă	Informație Radu Harhoiu
12	Brza palanka	Serbia	Fortificație	Jankovic 1980, ris. 1/5; Gavrituchin 2002, ris. 3/3
13	Buhliciskii hutor	Ucraina	Așezare	Gavrituchin 2002, p. 239, nr.2, ris. 5/1
14.	B'lgarevo	Tolbuhin, Bulgaria	Condiții neclare	Haralambieva 1989, p. 37, nr. 40, tabl. IV/6
15.	Capidava - <i>Capidava</i>	Constanța, România	Fortificație	Covacef 1996, p. 98, nr. I.1.9, pl. II/8, IX/6
16.	Caričin Grad – <i>Justiniana Prima</i>	Serbia	Fortificație	Vinski 1974, p. 39, tab. XXXIV/13-14; Caričin Grad II, pl. XLII/270, 271; Gavrituchin 2002, ric. 6/3
17.	Căzânești	Vâlcea, România	Condiții neclare	Teodor 1988, p. 211, nr. 6
18.	Celei - <i>Sucidava</i>	Olt, România	Fortificație	Tudor 1938, fig. /14; Tudor 1941, fig. 8/g-j; Tudor 1948, fig. 41/13, 15
19.	Cernauka	Ucraina	Așezare secolele XII-XIII	Artimon 2005, p. 139, pl. XXXV/12
20.	Čerenča	Šumen, Bulgaria	Fortificație	Haralambieva, Atanasov 1992, p. 95, p. 117, nr. 110, tabl. IX/4
21.	Clisura Dunării	Mehedinți, România	Condiții neclare	Blejan 1976, p. 267, nr. 23, pl. IV/1, nr. 26, pl. IV/6, nr. 22, 24, 25, 27-30; Tănase, Mare 2002, p. 187, nr. 1.3.2, pl. IV/3, nr. 1.3.3, pl. IV/5
22	Davideni	Neamț, România	Așezare	Mitrea 2001, p. 93, 139-140, fig. 67/3,5
23	Debelo brdo	Serbia	Așezare	Pescheck 1953, p. 265; Vinski 1974, Tab. XXXIII/13; Uenze 1974, Abb.2/1
24	Dolište	Varna, Bulgaria	Fortificație	Haralambieva 1989, p. 38, nr. 52 tabl. V/6
25	Donicko brdo (Gradac)	Serbia	Necropolă	Vinski 1974, p. 39, tab. XXXIV/8; Petrovič 1965, p. 288, fig. 40/5
26	Dragoevo	Šumen, Bulgaria	Fortificație	Haralambieva, Atanasov 1992, p. 95, p. 117, nr.

Fibulele turnate romano-bizantine

				99, tabl. IX/1, nr. 104, tabl. IX/3; nr. 100, tabl. X/3, nr. 106, tabl. X/4, nr. 101, tabl. X/6, nr. 102, tabl. X/7, nr. 103, tabl. X/10; nr. 105, tabl. XIII/3
27	Drobeta Turnu Severin	Mehedinți, România	Fortificație	Blejan 1976, p. 257-258, fig. 1-2, pl. I-II
28	Efreitor – Bakalovo	Dobrić, Bulgaria	Așezare	Haralambieva 1994, p. 40, nr. 36, tabl. IV/7
96	Gabrovo	Gabrovo, Bulgaria	Așezare fortificată	Kojtscheva, Haralambieva 1993, p. 64, p. 71, nr. 70, tabl. V/2, nr. 71, tabl. V/3, nr. 72, tabl. III/2
29	Galița – Derwent	Constanța, România	Condiții neclare	Diaconu 1985, p. 88, fig. 7
30	Garvăn - <i>Dinogetia</i>	Constanța, România	Fortificație	Ștefan, Barnea, Comșa, Mitrea 1961, p. 593, fig. 4/5
31	Glamija (Rtkovo)	Negotin, Serbia	Fortificație	Gabricevic 1986, p. 72, fig. 19/8
32	Hansca	Kotovsk	Așezare	Prihodniuk 1998, ris. 6/2
34	Hodmezovasarhely	Csongrád, Ungaria	Necropolă	Uenze 1974, Abb.3/8; Bóna, Nagy 2002, p. 45, taf. 11/23-2
35	Issaccea - <i>Noviodunum</i>	Tulcea, România	Fortificație	Barnea, Mitrea 1959, fig. 10/7
33	Istria - <i>Histria</i>	Constanța, România	Fortificație	Condurachi 1957, fig. 7a
36	Izvoarele-Pârjoaia	Constanța, România	Fortificație?	Curta 1992, p. 46, nr. 61-64, Abb. 8/61-64
37	Kabyle	Jambol, Bulgaria	Condiții neclare, posibil fortificație	Genceva 1989, p. 35, Obr. 2/b
38	Kaliakra (nos)	Varna, Bulgaria	Condiții neclare	Haralambieva 1989, p. 39, nr. 59, tabl. VI/7
39	Kapitan Dimitrovo	Dobrić, Bulgaria	Fortificație	Haralambieva 1992b, p. 137-138, nr. 31, tabl. III/7
40	Kazanlik	Stara Zagora, Bulgaria	Descoperire întâmplătoare	Pescheck 1953, Abb. 3/1; Uenze 1974, p. 484, 494, nr. 16
41	Kičevo	Varna, Bulgaria	Condiții neclare	Haralambieva 1989, p. 39, nr. 63, tabl. VI/10
42	Kiten	Provadija, Bulgaria	Condiții neclare, probabil fortificație	Haralambieva 1989, p. 37, nr. 45, tabl. V/2
43	Kölked-Feketekapu A; Kölked-Feketekapu B	Baranya, Ungaria	Necropolă Necropolă	Kiss 1996, p. 132, taf. 89/A 492 Kiss 2001, p. 35, taf. 30/40, p. 140, taf. 81/B 438
44	Komarevo	Varna, Bulgaria	Condiții neclare	Haralambieva 2002, p. 114, nr. 114, tabl. XIII/115
45	Koprivec	Ruse, Bulgaria	Fortificație	Haralambieva, Ivanov 1986, p. 10, nr. 4, tabl. I/4, p. 16
46	Kosovo	Šumen, Bulgaria	Condiții neclare, posibil fortificație	Haralambieva 1992, p. 117, nr. 107, tabl. X/9
47	Kostolac – <i>Viminacium</i>	Smederevo - Braničevo, Serbia	Fortificație	Vinski 1974, p. 39, tab. XXXII/11
48	Lesnovo	Sofia, Bulgaria	Condiții neclare	Genceva 1989, p. 35, Obr. 2/a
49	Mokranjske stene	Negotin, Serbia	Fortificație	Sretenovic 1984, fig. 216/2
50	Negotin	Negotin, Serbia	Fortificație	Jankovic 1980, ris. 1/3.6
51	Negotin-Prahovo-Kostolac-Kladovo	Negotin sau Kladovo, Serbia	Condiții neclare	Bejan 1976, p. 267-268, nr. 35-36, nr. 37, pl. III/5, nr. 38, pl. IV/2, nr. 39, pl. IV/8, nr. 40, pl. IV/7, nr. 41, pl. IV/9, nr. 42, nr. 43, pl. III/1
52	Nenovo	Provadija, Bulgaria	Condiții neclare	Haralambieva 1989, p. 37, nr. 42, tabl. IV/9
53	Nessebăr– <i>Mesembria</i>	Burgas	Fortificație	Pescheck 1953, Abb. 3/2

54	Nevša	Provadija, Bulgaria	Condiții neclare	Haralambieva 1989, p. 38, nr. 50, tabl. V/5
55	Nikola	Tolbuhin, Bulgaria	Condiții neclare	Haralambieva 1989, p. 39, nr. 62, tabl. VI/11
56	Niš - <i>Naissus</i>	Serbia	Necropolă	Pescheck 1953, p. 262, Abb. 4/3; Vinski 1974, p. 39, tab. XXXII/10; Jankovic 1980, ris. 1/2
57	Novakovo	Provadija, Bulgaria	Fortificație	Haralambieva 1989, p. 39, nr. 58, tabl. VI/6
58	Obročište	Tolbuhin, Bulgaria	Condiții neclare	Haralambieva 1989, p. 38, nr. 49, tabl. V/7
59	Olympia	Grecia	Fortificație?	Pescheck 1953, p. 256, Abb. 1/3; Almgren 1923, Taf.VII/160
60	Onogur	Dobrić, Bulgaria	Fortificație	Haralambieva 1992b, p. 138, nr. 32, tabl. III/9; Haralambieva 1994, p. 40, nr. 38, tabl. IV/4
61	Orșova	Mehedinți	Fortificație	Bejan
62	Pernik	Pernik, Bulgaria	Fortificație	Ljubanova 1981, p. 169, obr. 111-112
63	Pet Mogili	Šumen, Bulgaria	Condiții neclare	Haralambieva 1992, p. 117, nr. 108, tabl. IX/2
64	Piatra Frecăței- <i>Beroe</i>	Tulcea, România	Necropolă	Petre Aurelian, 1987, pl. 145/239d
65	Požarevac	Branicevo, Serbia		(vezi nr. 68)
66	Prahovo- <i>Aquis</i>	Negotin, Serbia	Fortificație	Jankovic 1980, ris. 1/4; Gavrituchin ris. 3/4
67	Provadija	Varna, Bulgaria	Fortificație	Haralambieva 1989, p. 37, nr. 46, tabl. V/3
68	Ram - <i>Lederata</i>	Smederevo - Braničevo, Serbia	Fortificație	Uenze 1974, p. 494, nr. 24; Jankovic 1980, p. 173, ris. 1/1; Uenze 1992, p. 597, nr. 3
69	Ripnev		Nivel așezare	Gavrituchin ris. 4/1
70	Riș	Šumen, Bulgaria	Condiții neclare	Haralambieva 1992, p. 117, nr. 109, tabl. IX/6
71	Ruzicanka		Condiții neclare	Corman 2001, p. 38
72	Sadovec	Pleven, Bulgaria	Fortificație	Uenze 1974, p. taf. ; Uenze 1992, taf. 3/7,13
73	Sărata Monteoru	Buzău, România	Necropolă	Fiedler 1992, p. 82, Abb.11/8,11,16
74	Savinac	Serbia	Descoperire întâmplătoare	Pescheck 1953, p. 262, Abb. 4/2; Vinski 1974, Tab. XXXIV/9; Uenze 1974, p. 484, 494, nr. 26
75	Slava Rusă - <i>Ibida</i>	Tulcea, România	Fortificație	Opaiț 1991, p. 44, nr. 34, 35, fig. 19/35, 37
76	Smjadovo		Condiții neclare	Gavrituchin 2002, ris. 6/2
77	Snejina	Varna, Bulgaria	Așezare antică	Haralambieva 2002, p. 114, nr. 115, tabl. XIII/114
78	Sočanica bei Kos	Serbia	Condiții neclare	Jankovic 1980, ris. 1/7
79	Srednee Podneprov'e	Srednee Podneprov'e	Descoperită în regiune	Gavrituchin 2002, p. 240, nr. 4, ris. 6/4
80	Stan	Šumen, Bulgaria	Condiții neclare, posibil fortificație	Haralambieva 1989, p. 38, nr. 53, tabl. VI/1; Haralambieva, Atanasov 1992, p. 67, tabl. IV/1
81	Suceava	Suceava, România	Așezare	Teodor 1970, fig. /1; Artimon XXXV/13
82	Šumen	Šumen, Bulgaria	Fortificație	Haralambieva 1992, p. 118, nr. 112, tabl. IX/7, nr. 114, tabl. IX/9
83	Suvorovo	Varna, Bulgaria	Fortificație	Haralambieva 1989, p. 38, nr. 47, tabl. V/4
84	Svištov – <i>Novae</i>	Tŕrnovo, Bulgaria	Fortificație	Biernacki 1975, p. 55, ris.44; Dimitrov. Čičikova, Sultov 1964, p. 230, nr. 14, ris. 16/1; Stefanov 1961, p. 344, fig. 4/22-26
85	Târgșoru Vechi	Prahova, România	Așezare	Gavrituchin ris. 5/17
86	Timișoara-Freidorf	Timiș, România	Necropolă ?	Benea 1997, p. 74, fig. 4
87	Constanța - <i>Tomis</i>	Constanța, România	Fortificație	Teodor 1988, p. 211, nr. 9
88	Topola	Dobrić, Bulgaria	Așezare traco-romană	Haralambieva 1992b, p. 137, nr. 29, tabl. III/5
90	Varna	Varna, Bulgaria	Condiții neclare	Haralambieva 1989, p. 39, nr. 57, tabl. VI/5
89	Varna-Balcic	Varna, Bulgaria	Condiții neclare	Haralambieva 1989, p. 37, nr. 44, tabl. V/1
91	Venchan	Provadija, Bulgaria	Fortificație	Haralambieva 1989, p. 36, nr. 35, 36, tabl. IV/1, 8; p. 37, nr. 38, tabl. IV/3; p. 39, nr. 54, tabl. VI/2, nr. 55, tabl. VI/3; nr. 60, tabl. VI/8; Haralambieva 2002, tabl. XIII/113
94	Vojnikovo	Dobrić, Bulgaria	Condiții neclare, probabil fortificație II.92	Haralambieva 1992b, p. 137, nr. 30, tabl. III/6; Haralambieva 1994, p. 40, nr. 37, tabl. IV/1

92	Volosskoe	Ucraina	Așezare	Prihodniuk 1998, ris. 6/3
93	Voltago	Italia	Condiții neclare	Vinski 1974, p. 39, Tab. XXXV/3,4,5
95	Zvonetskoye	Ucraina	Condiții neclare	Prihodniuk 1998, ris. 6/1, Gavrituchin 2002, p. 241, nr. 8, ris. 5/7
97	Drjanovski manastir (Drjanovo)	Gabrovo, Bulgaria	Fortificație	Kojtscheva, Haralambieva 1993, p. 64, p. 71, nr. 73, tabl. VII/6
98	Borniș	Neamț, România	Așezare	Coman 1971, fig. 7/4
99	Borșeni	Neamț, România	Așezare	Mitrea 2003, fig. 6/2
100	Mora Vagei	Negotin, Serbia	Fortificație	Cermanović – Kuzmanović 1986, p. 464, fig. 10/9
101	Stălpiște - <i>Trimammium</i>	Ruse, Bulgaria	Fortificație teritoriul	Haralambieva, Ivanov 1986, p. 10, nr. 2, tabl. I/2
102	Ruse – <i>Sexaginta Prista</i>	Ruse, Bulgaria	Fortificație I.18	Haralambieva, Ivanov 1986, p. 10, nr. 3, tabl. I/3, nr. 5, tabl. I/5
103	Rjahovo - <i>Appiaria</i>	Ruse, Bulgaria	Fortificație	Haralambieva, Ivanov 1986, p. 10, nr. 6, tabl. I/6
104	Nikiup - <i>Nikopolis ad Istrum</i>	Tŕrnovo	Fortificație	Haralambieva, Ivanov 1986, p. 10-11, nr. 7, tabl. I/7
105	Debelt	Burgas, Bulgaria	Necropolă	Uenze 1974, p. 494; Haralambieva, Ivanov 1986, p. 14; Haralambieva, Atanasov 1992, p. 96
106	***	Șumen, Bulgaria	Descoperite în județ	Haralambieva 1992, p. 118, nr. 111, tabl. IX/5, nr. 113, tabl. IX/8, nr. 115, tabl. X/5
	Apolloni	Albania	Condiții neclare	Bejan 1976, p. 266, nr. 27
	Finiqi	Albania	Condiții neclare	Bejan 1976, p. 266, nr. 28
	Istanbul - Constantinopol	Turcia	Fortificație	Curta 2001, p. 246, nota 30
	Bulgaria	Bulgaria	Condiții neclare	Pescheck 1953, p. 261, Abb. 3/3
	România (Muntenia?)	România	Condiții neclare	Popescu 1945, p. 504, nr. 117-119, Abb. 11/117, 118, 119, 120

BIBLIOGRAFIE

- Almgren 1923 – O. Almgren, *Studien über nordeuropäische Fibelformen*, Leipzig, 1923.
- Andronic 2005 – M. Andronic, *Teritoriul nord-est carpatic în a doua jumătate a primului mileniu creștin*, Brăila, 2005.
- Barnea, Mitrea 1959 – I. Barnea, B. Mitrea, *Săpăturile de salvare de la Noviodunum (Isaccea)*, Materiale 5, 1959, p. 461-473.
- Barnea, Barnea, Bogdan-Cătănciu, Mărgineanu-Cârstoiu, Papuc 1979 – I. Barnea, Al. Barnea, I. Bogdan-Cătănciu, M. Mărgineanu-Cârstoiu, Gh. Papuc, *Tropaeum Traiani*. I, Cetatea, București, 1979.
- Bavant 1990 – *Caričin Grad II. Le quartier sud – ouest de la Ville Haute*, ed. B. Bavant, collection de l'Ecole Française de Rome 75, 1990, Belgrade – Rome.
- Bejan 1976 – Bejan, *Un atelier metalurgic din sec. VI e.n. de la Drobeta – Turnu Severin*, ActaMN 13, 1976, p. 257 – 278
- Benea 1997 – D. Benea, *Quelques observations sur la céramique de l'agglomération daco-romaine de Freidorf-Timișoara în Études sur la céramique romaine et daco-romaine de la Dacie et de la Mésie Inférieure*, Bibliotheca Historica et Archaeologica Universitatis Timisiensis, I, 1997, p. 55-84.
- Biernacki – 1975A. Biernacki, *Brama zachodnia – odcinek V* [în] *Novae – Sektor zachodni* 1972. Wyniki badań wykopaliskowych ekspedycji archeologicznej Uniwersytetu im. Adam Mickiewicza w Poznaniu, Poznań, 1975, p. 7-56.
- Bóna, Nagy 2002 – I. Bóna, M. Nagy, *Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet I*, Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae I, Monumenta Gepidica, Budapesta, 2002.

- Cermanović-Kuzmanović, Stanković 1986 – A.Cermanović-Kuzmanović, S.Stanković, *La forteresse antique Mora Vagei près de Mihajlovac. Fouilles de 1981, Cahiers des Portes de Fer III*, Belgrad 1986, p. 453 – 466.
- Condurachi 1957 – Em. Condurachi și colaboratorii, *Șantierul arheologic Histria, Materiale 4*, 1957, p. 9-102.
- Coman 1969 – G.Coman, *Cercetări arheologice cu privire la secolele V-XI în sudul Moldovei (steпа colinară Horincea-Elan-Prut)*, ArhMold 6, 1969, p. 277-315.
- Coman 1971 – G. Coman, *Evoluția culturii materiale din moldova de Sud în lumina cercetărilor arheologice cu privire la secolele V-XIII*, MemAntiq 3, 1971, p. 479-497.
- Comșa 1973 – M. Comșa, *Die Slawen im karpatischen-donauländischen Raum im 6. – 7. Jahrhundert*, Zeitschrift für Archäologie 7, 1973, p. 197-228.
- Corman 2001 – I. Corman, *Contribuții la istoria spațiului pruto-nistean în epoca evului mediu timpuriu*, Chișinău, 1998.
- Covacef 1998 – Z. Covacef, *Accesorii vestimentare, de toaletă și podoabe descoperite în sectorul estic al cetății Capidava*, Pontica 28 – 29, 1995-1996 (1998), p. 95-120.
- Curta 1992 – F. Curta, *Die Fibeln der Sammlung "V. Culica"*, Dacia N.S. 36, 1992, p. 37-98.
- Curta 1994 – F.Curta, *The changing image of the Early Slavs in the Rumanian historiography. A critical survey*. Südostforschungen 53, 1994, 225-310.
- Curta 2001 – F. Curta, *The Making of the Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500-700*, Cambridge, 2001.
- Diaconu 1985 – P. Diaconu, *Câteva fibule din epoca romană și romană-târzie de la Păcuiul lui Soare și Dervent (județul Constanța)*, Studii de istorie și civilizație la Dunărea de Jos, 1985, p. 87-92.
- Dimitrov, Čičikova, Sultov 1964 – D.P. Dimitrov, M. Čičikova, B.Sultov, *Arheologičskie raskopki v vostočnom sektore Nove prez 1962 g.*, IzvestijaSofia 27, 1964, p. 217-236.
- Fiedler 1992 – U. Fiedler, *Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau*, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie. Aus dem Seminar für Ur- und Frühgeschichte der Freien Universität Berlin, band 11, Bonn, 1992.
- Gabričević 1986 – M. Gabričević, *Rtkovo – Glamija I – Une forteresse de la Basse Epoque. Fouilles de 1980-1982*, Cahiers des Portes de Fer III, Belgrad, 1986, p.71-91
- Garam 2001 – É. Garam, *Funde byzantinischer Herkunft in der Awarenzeit vom Ende des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhunderts*, Monumenta Avarorum Archaeologica 5, 2001, Budapest.
- Gavrituhin 2002 – I.O. Gavrituhin, *Fibul" vizantijskogo kruga v vostočnoj Evrope (lit"e dunajsko-illirijskie)*, Material" po Arheologii, Istorii i Etnografii Tavrii IX, 2002, Simferopol, p. 229-250.
- Genčeva 1989 – E. Genčeva, *Le développement typologique des fibules avec pied plié de la basse époque romaine en Bulgarie du Sud*, ArheologijaSofia 31, 1989, 4, p. 30 – 37.
- Haralambieva, Ivanov 1986 – A. Haralambieva, D. Ivannov, *Käsnoantični fibuli ot Muzeja v Ruse*, Godištnik na Muzeite ot Severna Bălgarija12, 1986, p. 9-20.
- Haralambieva 1989 – A. Haralambieva, *Dva tipa käsnoantični fibuli v. v Varnenskiia Muzeii*, IzvestijaVarna 25 (40), 1989, p. 29 – 40.
- Haralambieva, Atanasov 1992 – A. Haralambieva, *Novopostăpili fibuli ot III – VII v. v Šumenskiia Muzeii*, IzvestijaVarna 28 (43), 1992, p. 87 – 120.
- Haralambieva 1992b – A. Haralambieva, *Fibuli ot I – VII v. v Dobričkija muzeii*, Dobrudja 9, 1992, p. 127 – 140
- Haralambieva 1994 – A. Haralambieva, *Novopost'pili fibuli ot I – VI v. v Dobričia muzeii*, Dobrudja 11, 1994, p. 25-42.
- Haralambieva 2002 – A. Haralambieva, *Fibulite ot I – VII v. v muzeja na Dalgopol*, IzvestijaVarna 32-33 (47-48), 2002 (1996-1997), p. 89 – 129.
- Jankovič 1980 – D. Jankovič, *Pozdneantičnie fibuli VI – VII vekov i slavjane*, Raports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave. Bratislava 7 – 14 septembre 1975, tome 2, Bratislava 1980, p. 171 – 181.
- Jankovič 1981 – D. Jankovič, *La partie danubienne de la région d'Aquis au VIe et au début du VIIe siècle*, Matériaux 5, Belgrad, 1981.
- Kiss 1996 – A. Kiss, *Das awarenzeitliche Graberfeld von Kolked-Feketekapu A. Mit Beiträgen von Max Martin, Peter Stadler und István Takács*, Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 2. Studien zur Archäologie der Awaren 5, 1996, Innsbruck

- Kiss 2001 – Kiss A., *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Kölked-Feketekapu B*, Monumenta Avarorum Archaeologica 6, Budapest, 2001.
- Kojscheva, Haralambieva 1993 – K. Kojčeva, A. Haralambieva, *Fibuli ot istoričeskija muzej v Gabrovo (III – VII vek)*, Godištnik na Muzeite ot Severna Bălgarija 19, 1993, p. 57-72
- Ljubenova 1981 – V. Ljubenova, *Selišteto ot rimskata i rannovizantijskata epoha*, Pernik I, Poselišten jivot na Hălma Krakra ot V hil. pr. n. e. do VI v. na n. e., Sofia, 1981, p. 107-204.
- Lorren 2001 – C. Lorren, *Fibules et plaques-boucles à l'époque mérovingienne en Normandie. Contribution à l'étude du peuplement des échanges et des influences, de la fin du V-e au début du VIII-e siècle*, Mémoires publiés par l'Association Française d'archéologie mérovingienne, tome VIII, Paris, 2001.
- Ministerul francez al Afacerilor Externe 2006 – http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/actions-france_830/archeologie_1058/les-carnets-archeologie_5064/europe-maghreb_5066/serbie-montenegro-caricin-grad_5597/habitat-civilisation-materielle_15868.html
- Mitrea, Artimon 1971 – I. Mitrea, Al. Artimon *Descoperiri prefeudale la Curtea domnească Bacău*, Carpica 4, 1971, p. 225-252.
- Mitrea 1973 – I. Mitrea, *Câteva fibule romano-bizantine descoperite în Moldova*, SCIV 24, 1973, 4, p. 663-666.
- Mitrea 1980 – I. Mitrea, *Regiunea centrală a Moldovei dintre Carpați și Siret în secolele VI – IX e.n.*, Carpica 12, 1980, p. 55 – 192.
- Milčev, Draganov 1992 – A. Milčev, G. Draganov, *Arheologičeski ostanki v rajona na s. Koprivec Rusensko*, Arheologija 34, 1992, 1, p. 36-40
- Mitrea 2001 – I. Mitrea, *Comunități sătești la est de Carpați în epoca migrațiilor. Așezarea de la Davideni din secolele V-VIII*, colecția Bibliotheca MemAntiq 9, 2001.
- Mushmov 1929 – N.A. Mushmov, *Izvorătă Sv. Troica pri Bracigovo*, Izvestia na Bălgarskija Arheologičeski Institută V, 1928-1929, p. 328-329.
- Niculescu 2006 – Al. Niculescu, *Archaeology, Nationalism and “The History of the Romanians”*, Dacia 48-49, 2004-2005, p. 99-124.
- Opaïț 1991 – A. Opaïț, *O săpătură de salvare în orașul antic Ibida*, SCIVA 42, 1991, 1-2, p. 21 – 56.
- Pescheck 1953 – Ch. Pescheck, *Zur Südausbreitung der Fibel mit umgeschlagenem Fuß*, PZ 34-35, 1949-1950, (1953), p. 255-266.
- Petrovič 1965 – D.M. Petrovič, *Sredn'evkovna nekropole na Doničkom brdu (Gradac kod Kragujevca)*, Starinar 13-14, 1962-1963 (1965), p. 275-291.
- Petre 1987 – A. Petre, *La romanite en Scythie Mineure (Ile-VII-e siècles de notre ère). Recherches archéologiques*, 1987, București.
- Popescu 1945 – D. Popescu, *Fibeln aus dem Nationalmuseum für Altertümer in Bukarest*, Dacia 9-10, 1941-1944 (1945), p. 485-505.
- Popovici 1988 – R. Popovici, *Două piese vestimentare din secolele VI – VII descoperite la Borniș – Neamț*, ArhMold 12, 1988, p. 249 – 251.
- Prihodniuk 1998 – O. M. Prihodniuk, *O edinstve i razlicijah v penkovkoi kul'ture*, Material” po Arheologii, Istorii i Etnografii Tavrii VI, 1998, Simferopol, p. 499 – 522.
- Schulze-Dörflamm 2002 – M. Schulze-Dörflamm, *Byzantinische Gürtelschnallen und Gürtelbeschläge im Römisch-Germanischen Zentralmuseum. Die Schnallen ohne Beschläg, mit Laschenbeschläg und mit festem Beschläg des 5. bis 7. Jahrhunderts*, Kataloge Vor- und Frühgeschichtlicher Altertümer 30/1, Mainz, 2002.
- Sretenović 1984 – M. Sretenović, *Mokranjske Stene. Site d'habitat stratifié. Fouilles de 1980*, Cahiers des Portes de Fer II, Belgrad, 1984, p. 226-230.
- Stefanov 1961 – St. Stefanov, *Kăsnorimski fibuli ot Novae*, Izsledvanija v pamet na Karel Škorpil, Sofia, 1961, p. 341-350.
- Ștefan, Barnea, Comșa, Mitrea 1961 – Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Comșa, B. Mitrea, *Șantierul arheologic Garvăn (Dinogeția)*, Materiale 7, 1961, p. 583-599.
- Tănase, Mare 2002 – D. Tănase, M. Mare, *Piese de port și de podoabă din secolele III – VII în colecția Pongrácz. Catalog*, Analele Banatului, S.N., Arheologie-Istorie 9, 2001 (2002), p. 181-206.
- Teodor 1970 – D. Gh. Teodor, *Elemente și influențe bizantine în Moldova în secolele VI – XI*, SCIV 21, 1970, 1, p. 97-128.

- Teodor 1988 – D.Gh. Teodor, *Considerații privind fibulele romano-bizantine din secolele V-VII e.n. în spațiul carpato-dunăreano-pontic*, ArhMold12, 1988, p. 197-233.
- Tudor 1938 – D. Tudor, *Sucidava I. Première campagne de fouilles et recherches archéologiques dans la forteresse romaine de Celei, département de Romanați, Dacia 5-6, 1935-1936 (1938)*, p. 387-422.
- Tudor 1941 – D. Tudor, *Sucidava II. Seconde (1937) et troisième (1940) campagnes de fouilles et recherches archéologiques dans la forteresse de Celei, département de Romanați, Dacia 7-8, 1937-1940 (1941)*, p. 359-400.
- Tudor 1948 – D. Tudor, *Sucidava III. Quatrième (1942), cinquième (1943) et sixième (1945) campagnes de fouilles et de recherches archéologiques dans la forteresse de Celei, département de Romanați, Dacia 11-12, 1945-1947 (1948)*, p. 145-208.
- Uenze 1974 – S. Uenze, *Gegossene Fibeln mit Scheinumwicklung des Bügels in den östlichen Balkanprovinzen*, Studien zur Vor- und Frühgeschichtlichen Archäologie. Festschrift für Joachim Werner zum 65. Geburtstag. Herausgegeben von G.Kossak und G.Ulbert, teil I, Allgemeines, Vorgeschichte Römerzeit, München, 1974, p. 483-494.
- Uenze 1992 – S. Uenze, *Die Spätantiken Befestigungen von Sadovec (Bulgarien) I-II*, Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 43, 1992.
- Vinski 1974 – Z. Vinski, *Kasnoantički starosjedioci u Salonitanskoj regiji prema arheološkoj ostavštini predslavenskog supstrata*, Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku 69, 1967 (1974), p. 5-86.

Explicația figurilor

- Fig. 1. Răspândirea fibulelor turnate de tip romano-bizantin.
- Fig. 2. A Fibule descoperite în fortificații; B Fibule descoperite în așezări și tezaure.
- Fig. 3. A Fibule descoperite în necropole; B Fibule descoperite izolate în condiții neclare.
- Fig. 4. Răspândirea fibulelor turnate din grupele A-D.
- Fig. 5. Graficele privind dimensiunea fibulelor turnate din grupele A-D.
- Fig. 6. Răspândirea fibulelor turnate din grupele E-H.
- Fig. 7. Graficele privind dimensiunea fibulelor turnate din grupele E-I.
- Fig. 8. Răspândirea fibulelor turnate din grupele I-L.
- Fig. 9. Graficele privind dimensiunea fibulelor turnate din grupele J-M.
- Fig. 10. Răspândirea fibulelor turnate din grupele M-O.
- Fig. 11. Graficele privind dimensiunea fibulelor turnate din grupele N-O.
- Fig. 12. Fibule turnate cu decor pe picior și cu decor pe arc.
- Fig. 13. Răspândirea fibulelor turnate cu secțiunea arcului triunghiulară, trapezoidală, dreptunghiulară și semicirculară.
- Fig. 14. Graficele privind fibulele turnate cu secțiunea arcului triunghiulară, trapezoidală, dreptunghiulară și semicirculară.
- Fig. 15. Graficele privind fibulele turnate cu secțiunea arcului triunghiulară, trapezoidală, dreptunghiulară și semicirculară.
- Fig. 16. Graficele privind fibulele turnate din grupele A, D, F, H, M și N.
- Fig. 17. Graficele privind fibulele turnate din grupele E, G, L, J, C, K, I.
- Fig. 18. Fibule turnate nefinisate și tipar de fibulă.
- Fig. 19. Răspândirea fibulelor turnate nefinisate.
- Fig. 20. Fibule turnate cu lăntișor.
- Fig. 21. Poziția fibulelor turnate în mormintele avare.

List of the figures

- Fig. 1. The spreading area of Roman-Byzantine fibulas with bent stem.
- Fig. 2. A. The fibulas with bent stem, discovered in the military fortress; B The fibulas with bent stem discovered in the settlements and treasures.
- Fig. 3. A The fibulas with bent stem discovered in the necropolis; B The fibulas with bent stem discovered in uncertain circumstances.
- Fig. 4. The spreading of the fibulas with bent stem, the types A-D.

- Fig. 5. The diagrams concerning the dimensions of the fibulas with bent stem belonging to the types A-D.
- Fig. 6. The spreading of the fibulas with bent stem, the types E-H.
- Fig. 7. The diagrams concerning the dimensions of the fibulas with bent stem belonging to the types E-I.
- Fig. 8. The spreading of the fibulas with bent stem, the types I-L.
- Fig. 9. The diagrams concerning the dimensions of the fibulas with bent stem belonging to the types J-M.
- Fig. 10. The spreading of the fibulas with bent stem, the types M-O.
- Fig. 11. The diagrams concerning the dimensions of the fibulas with bent stem belonging to the types N-O.
- Fig. 12. The fibulas with bent stem with decorated spring and leg.
- Fig. 13. The spreading of the bent stem fibulas with triangular, trapezoidal, rectangular, semicircular sections.
- Fig. 14. The diagrams concerning the bent stem fibulas with triangular, trapezoidal, rectangular, semicircular sections.
- Fig. 15. The diagrams concerning the bent stem fibulas with triangular, trapezoidal, rectangular, semicircular sections
- Fig. 16. The diagrams concerning the bent stem fibulas, the types A, D, F, M, N.
- Fig. 17. The diagrams concerning the bent stem fibulas, the types C, E, G, I, J, K, L
- Fig. 18. The unfinished bent stem fibulas.
- Fig. 19. The spreading of the unfinished bent stem fibulas.
- Fig. 20. The bent stem fibulas eith a small chain.
- Fig. 21. The placement of the bent stem fibulas in the Avare graves.

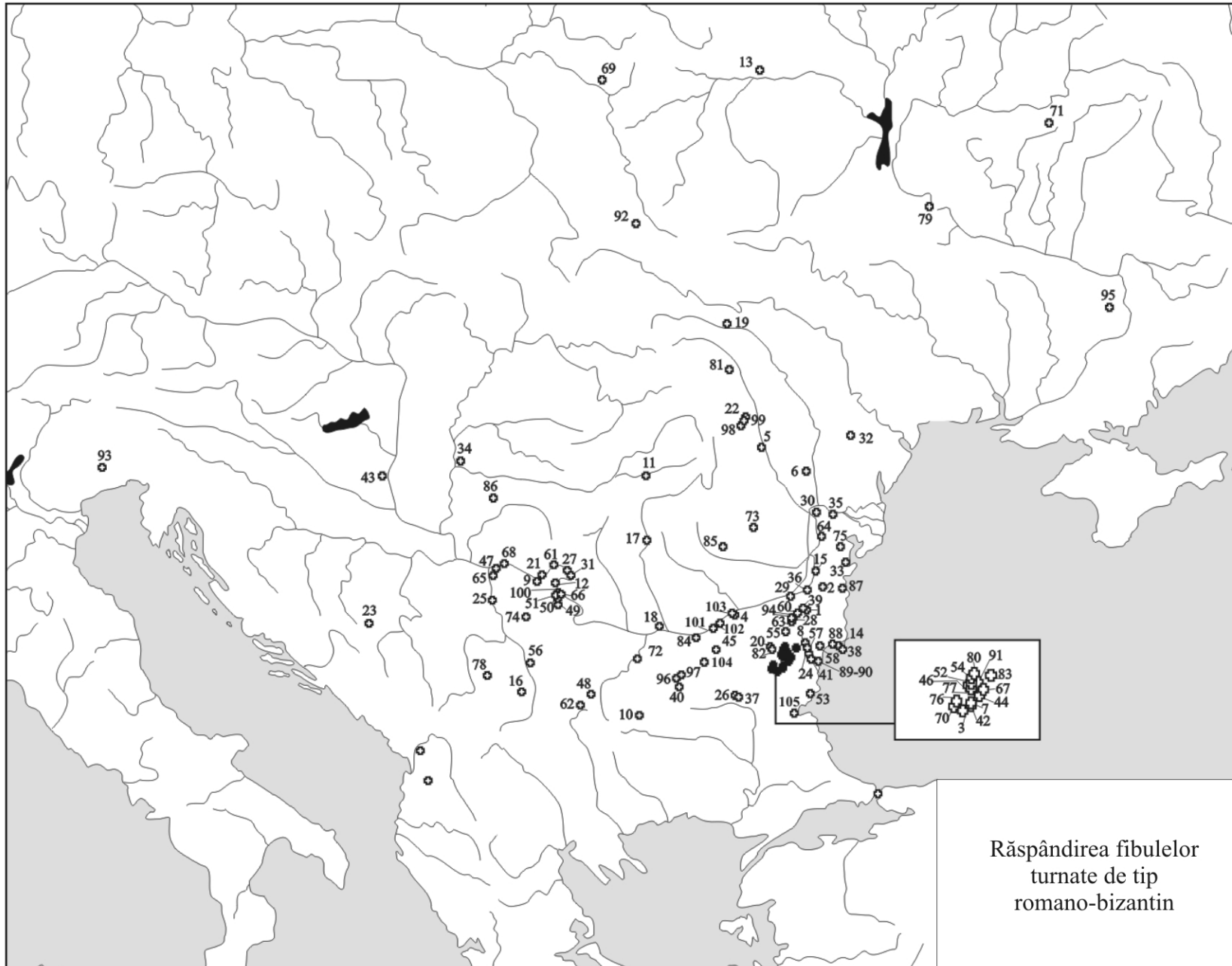

Fig. 1

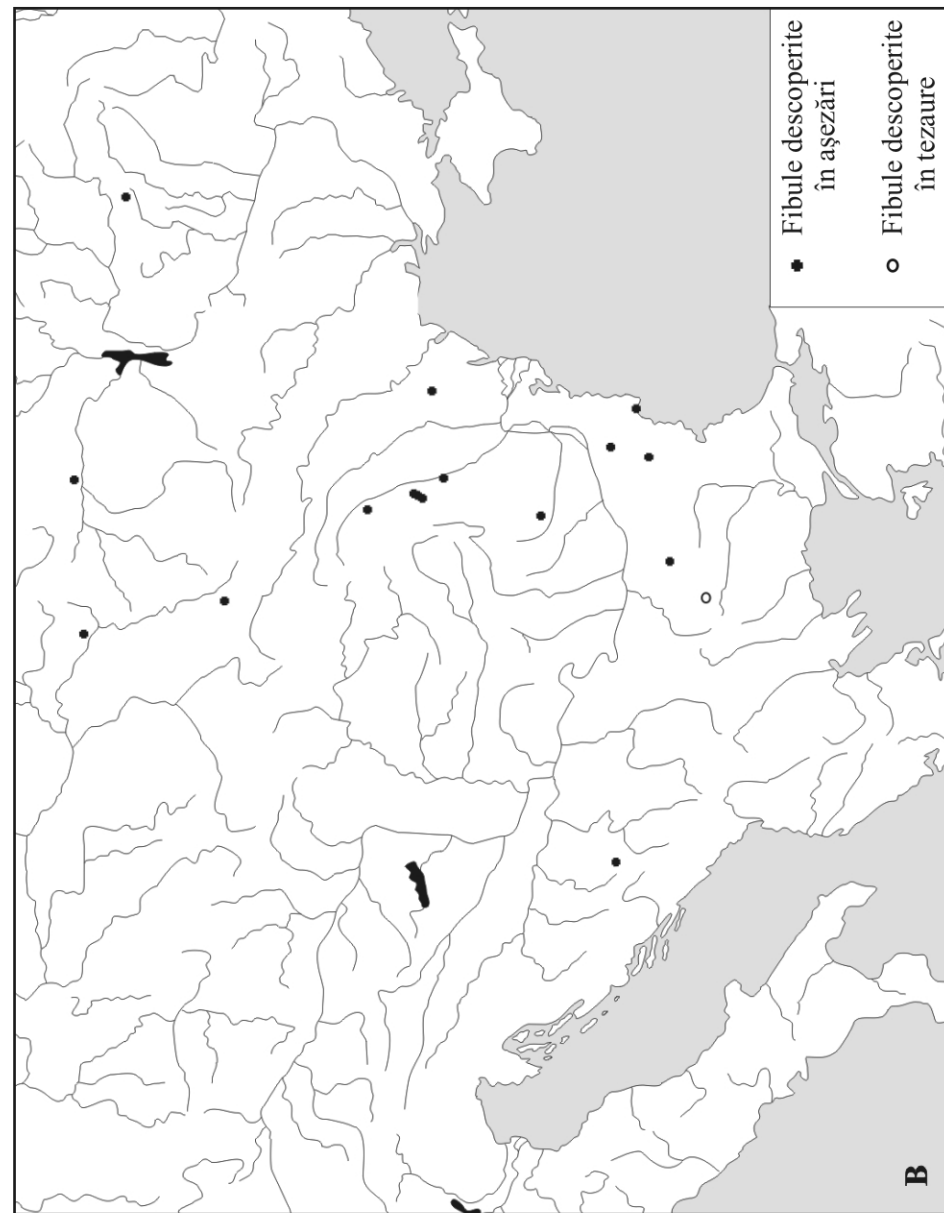
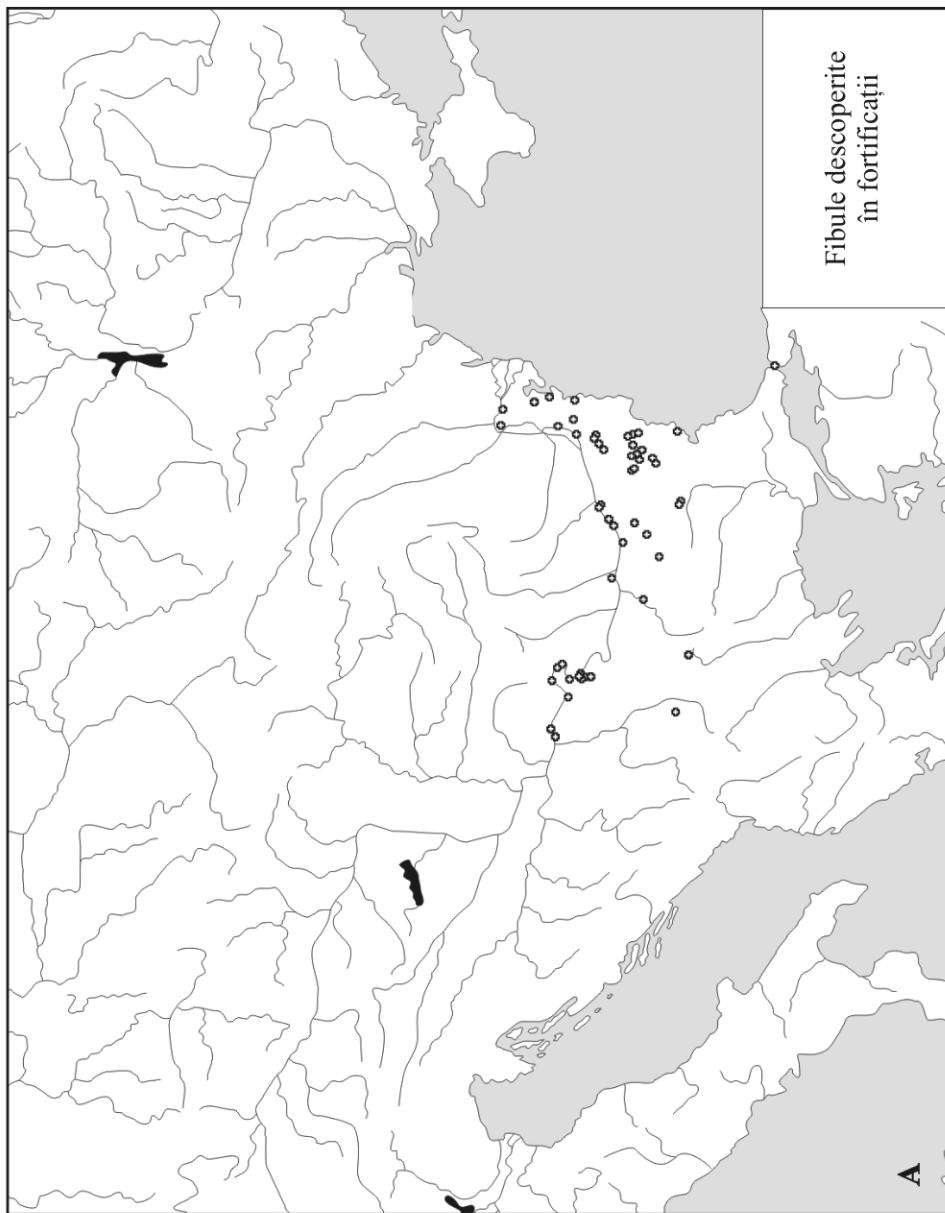

Fig. 2

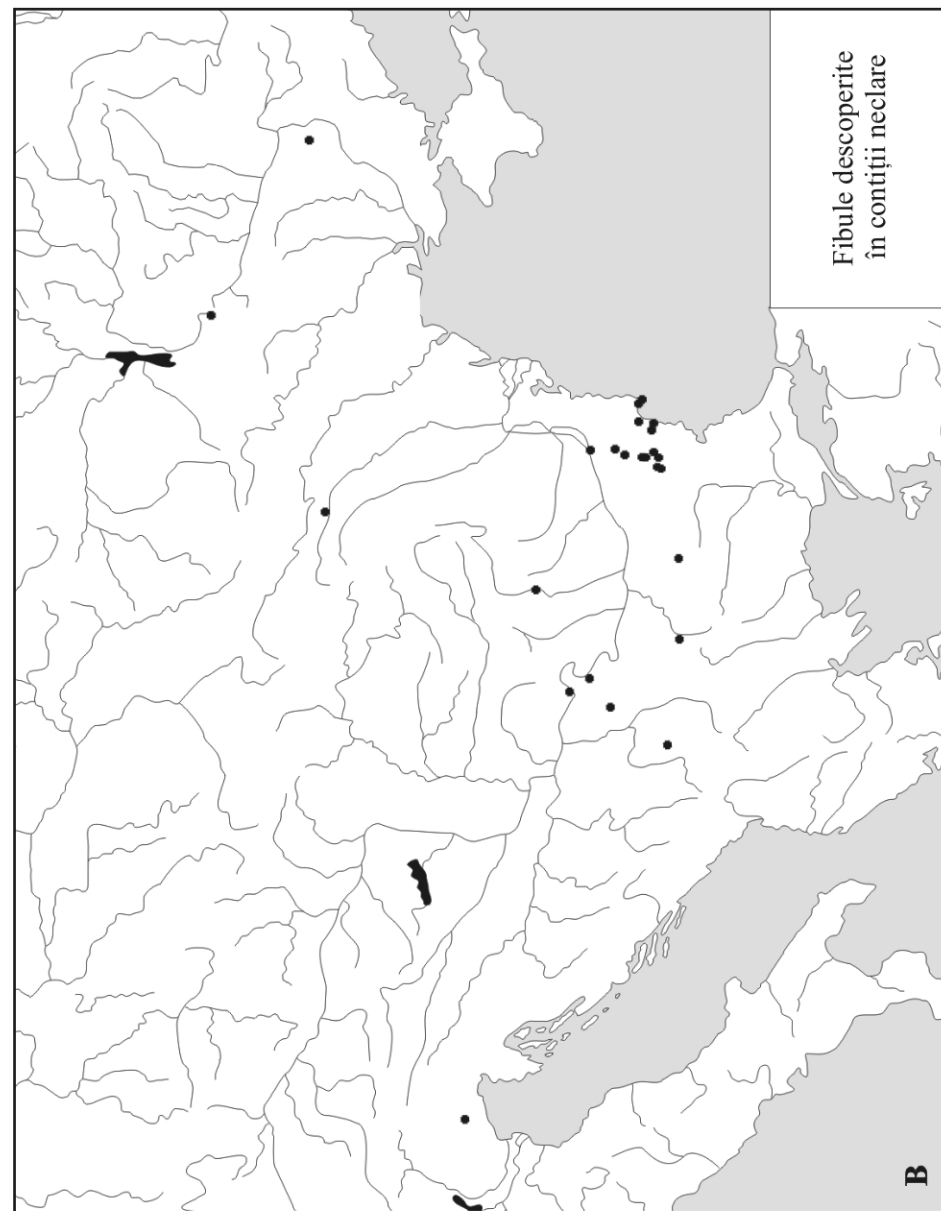
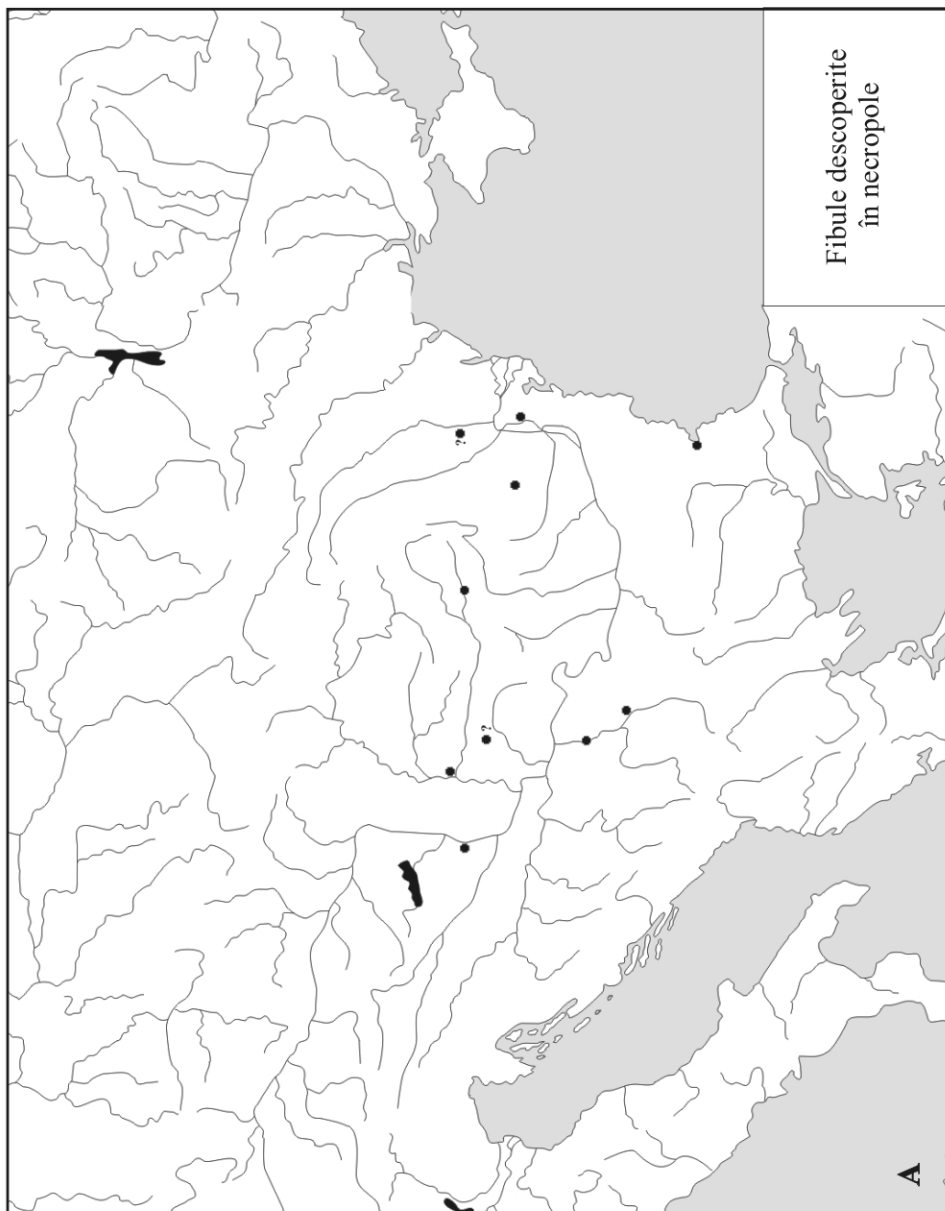

Fig. 3

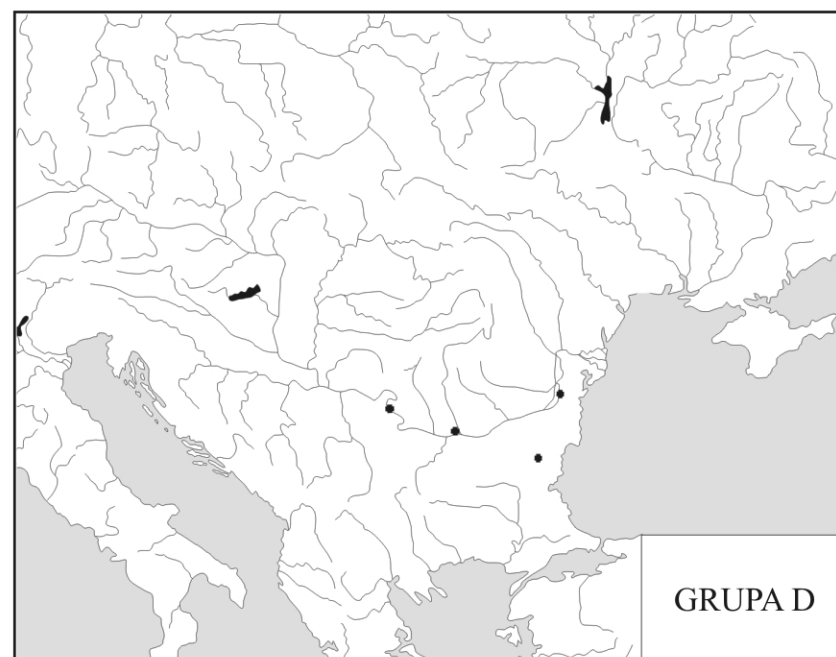
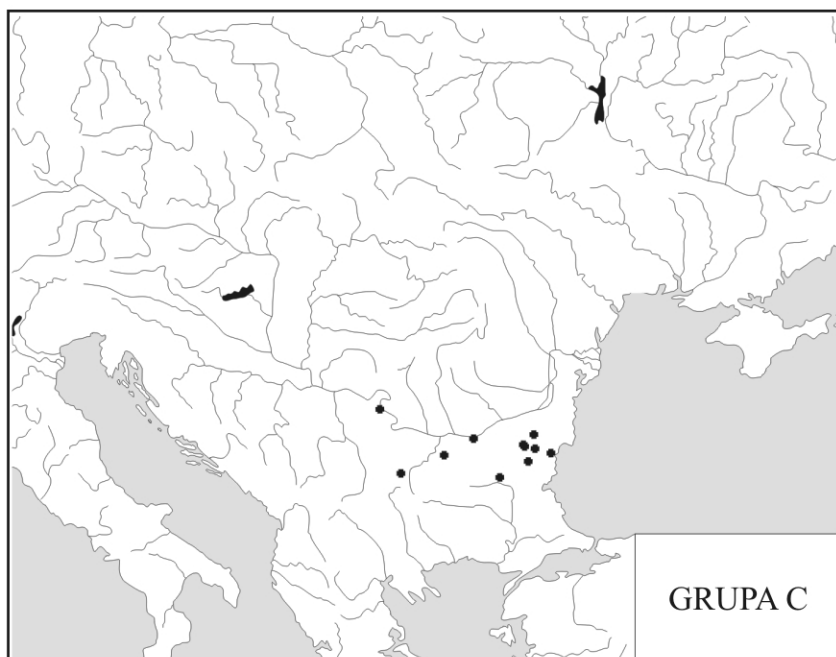
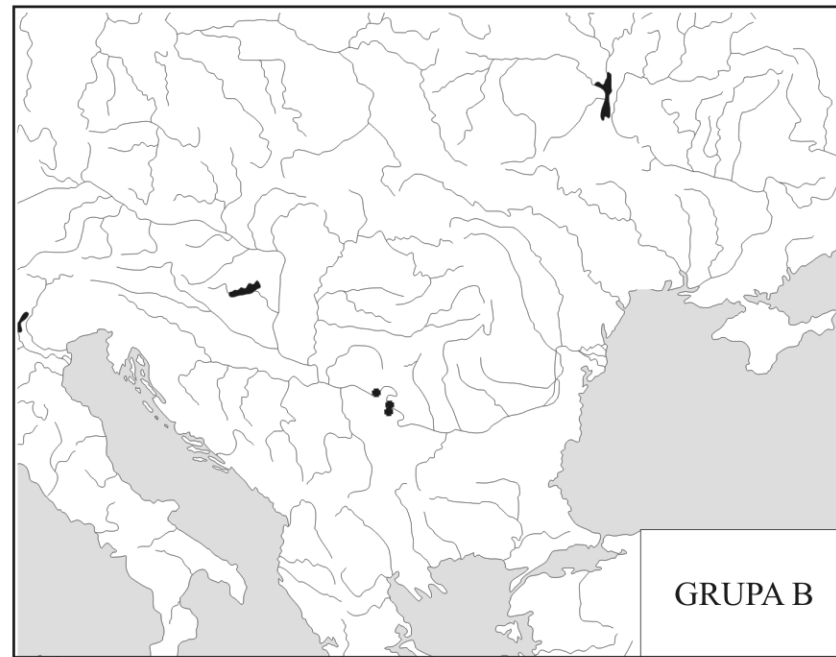
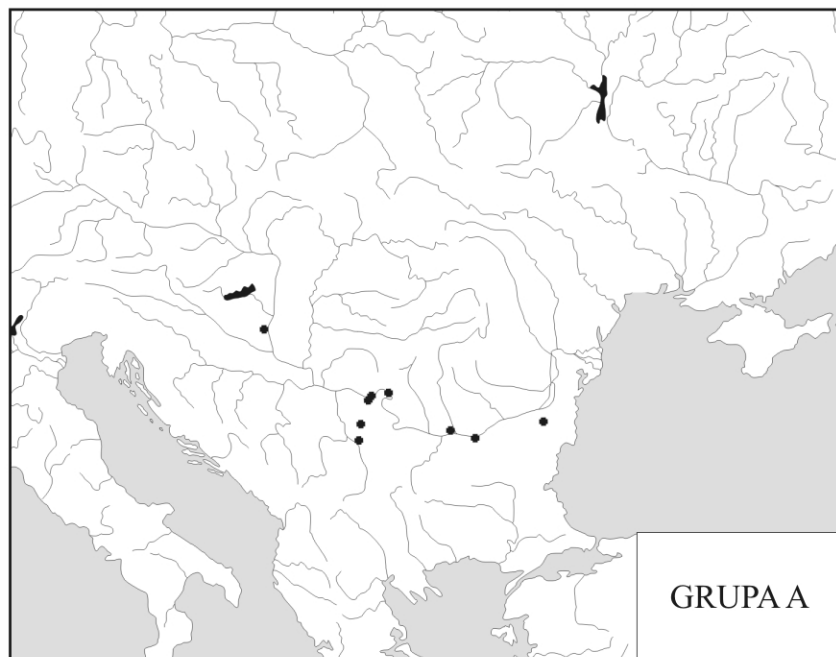

Fig. 4

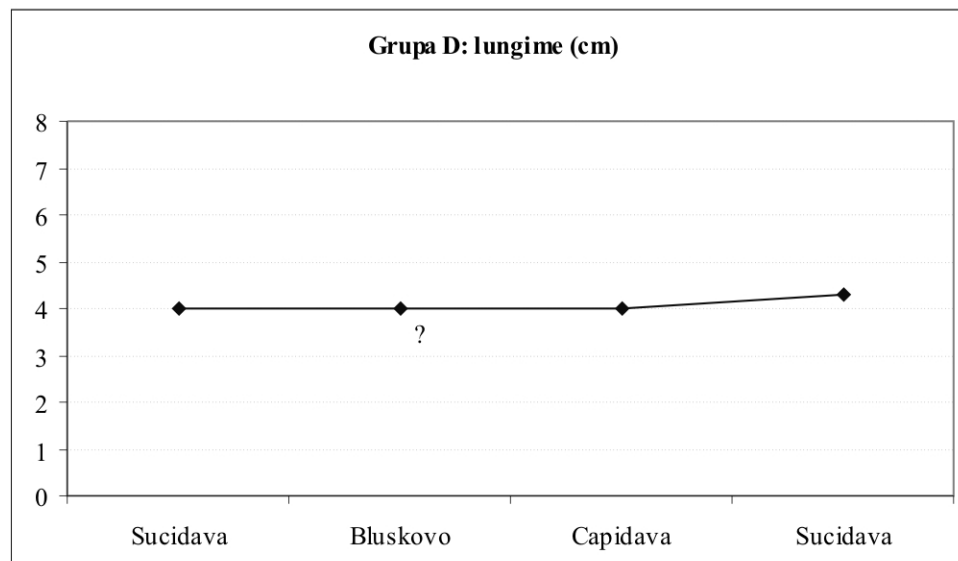
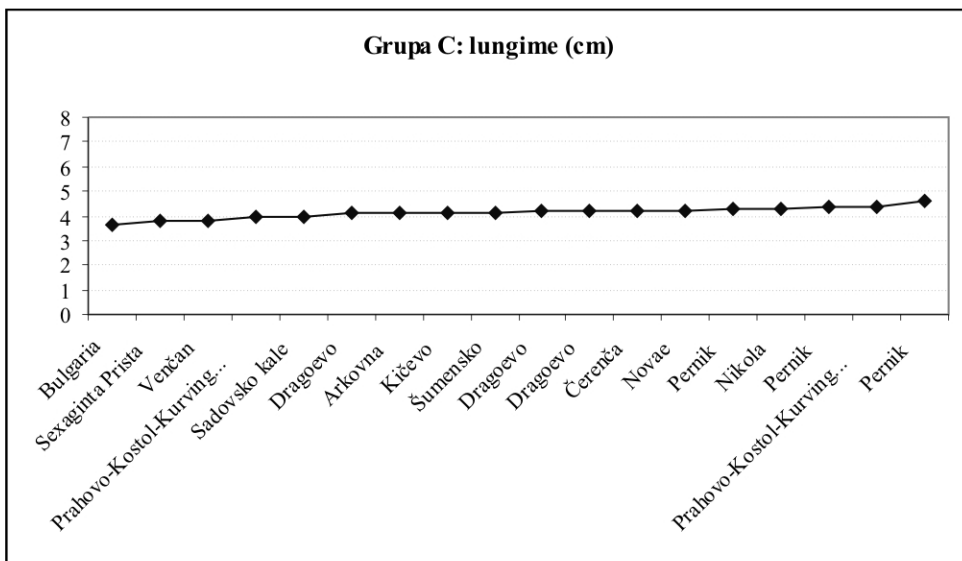
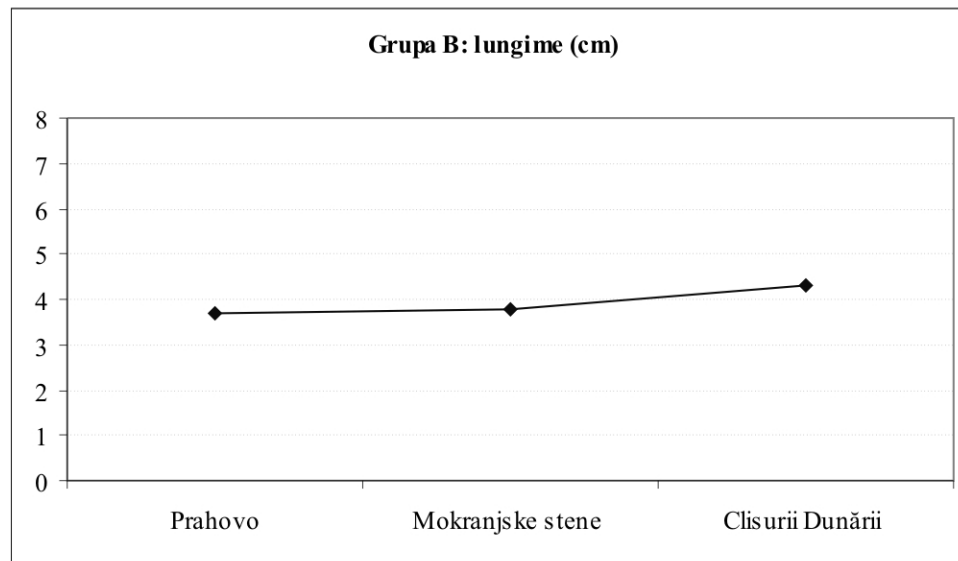
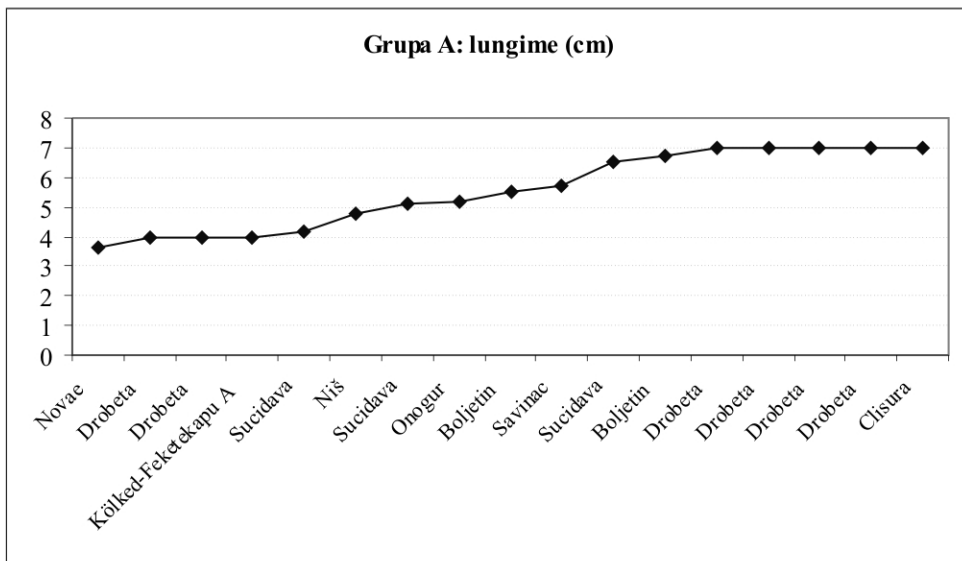

Fig. 5

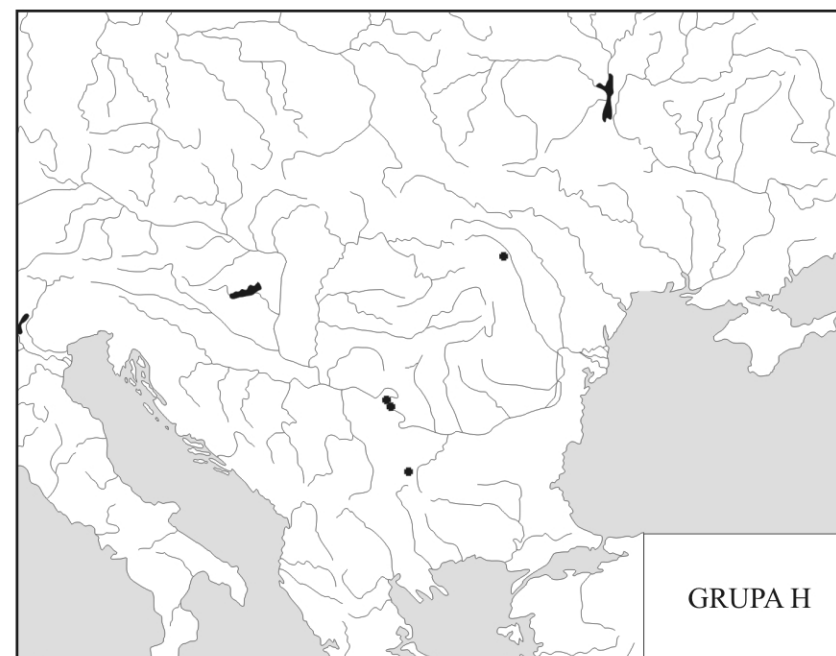
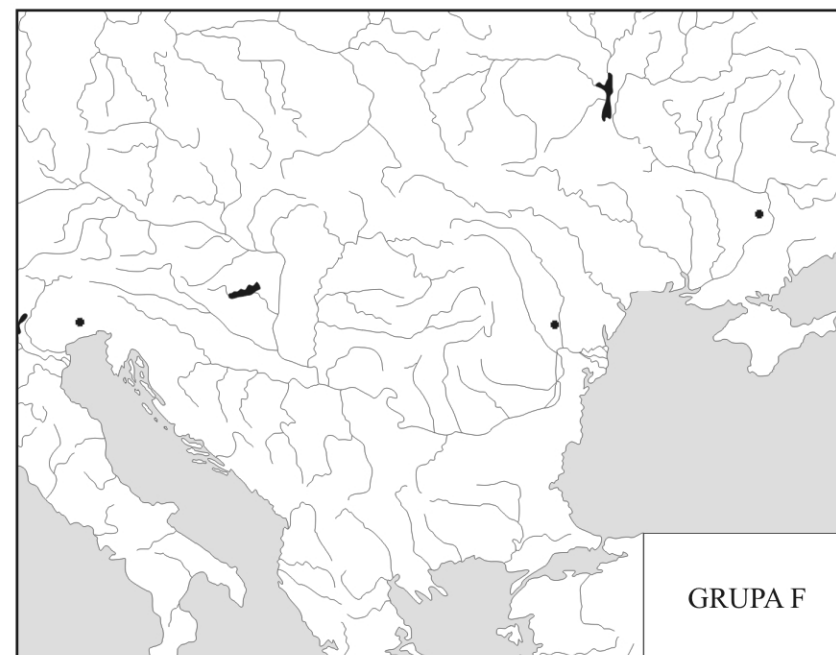
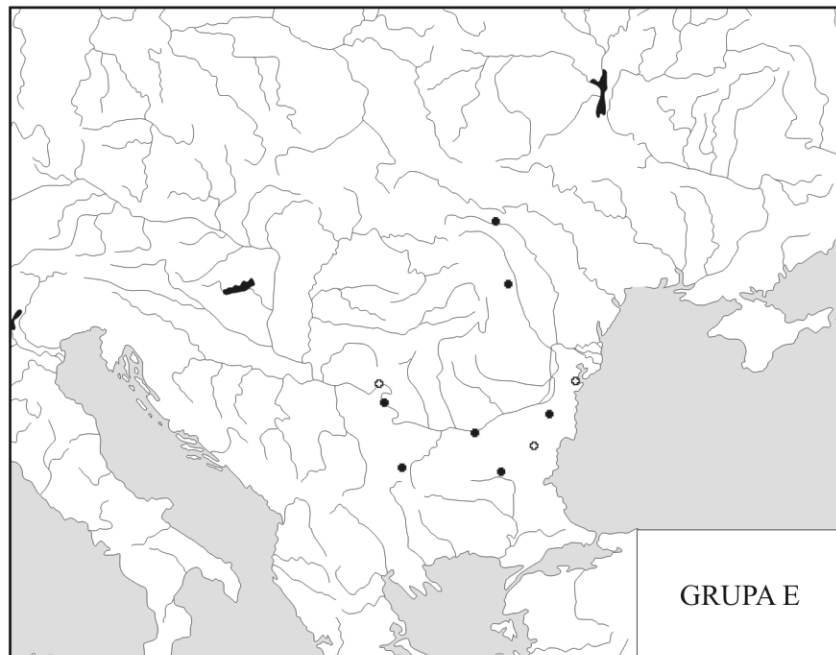
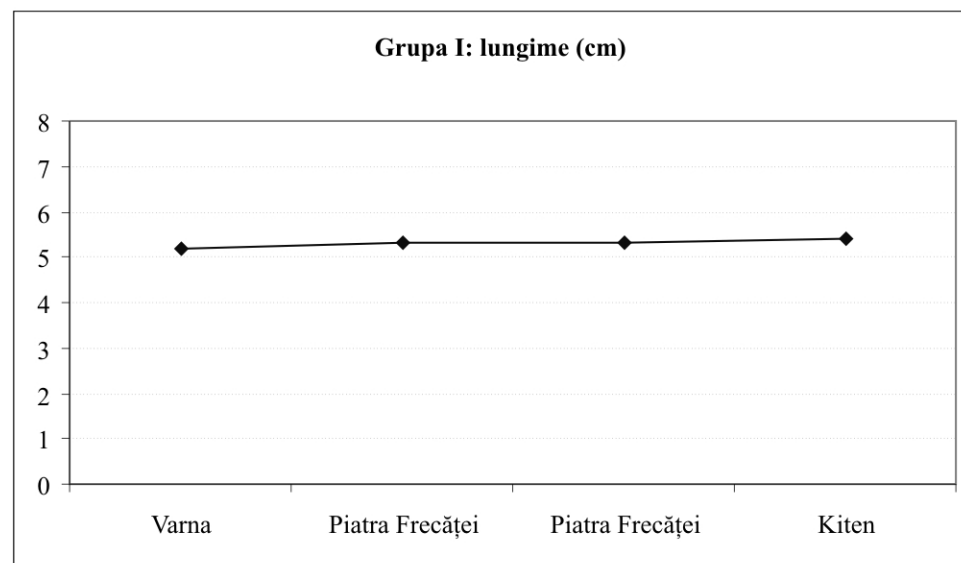
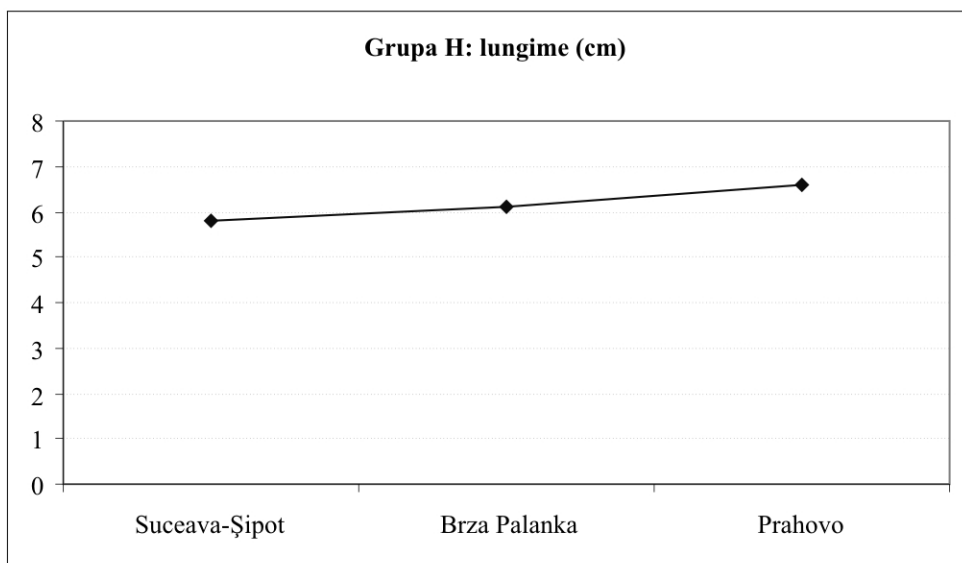
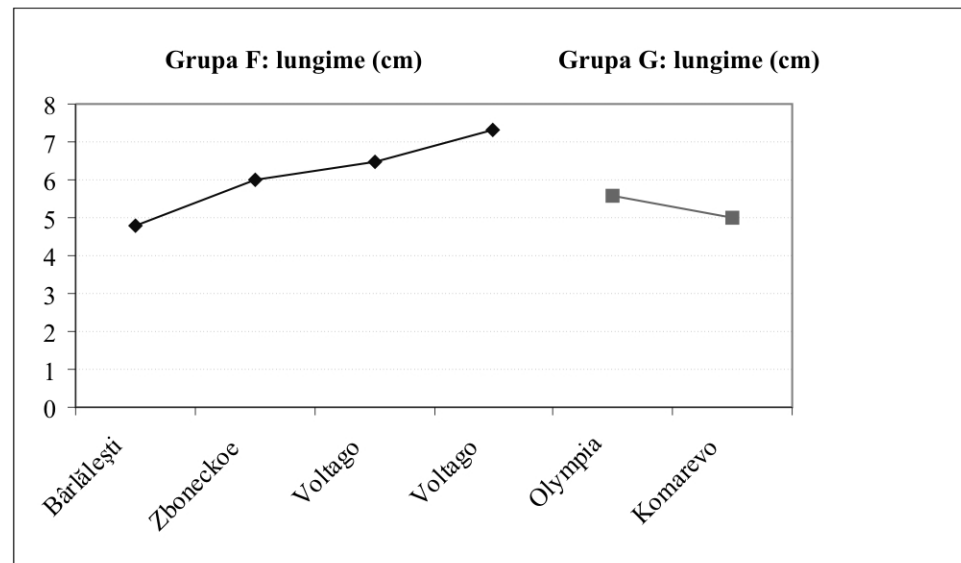
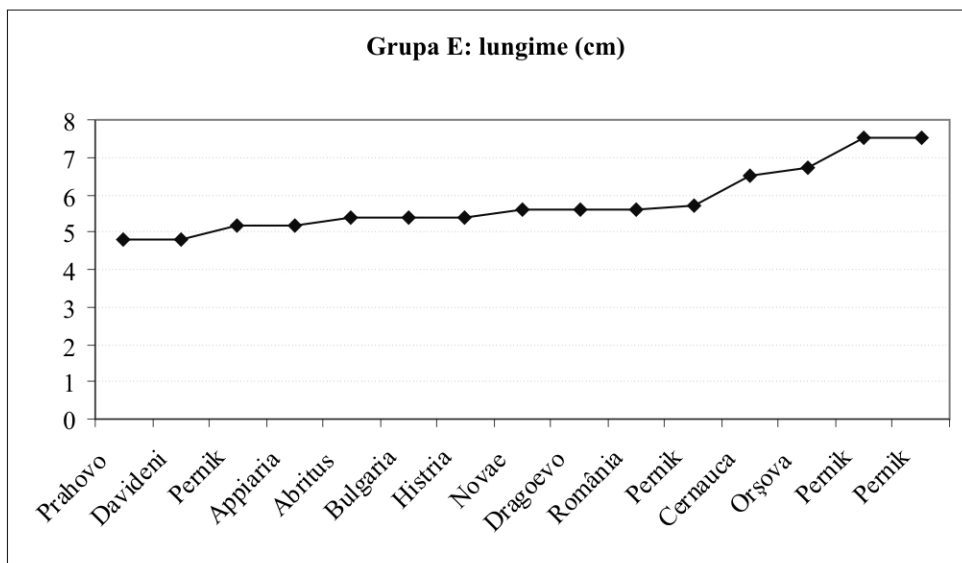

Fig. 6

Fig. 7

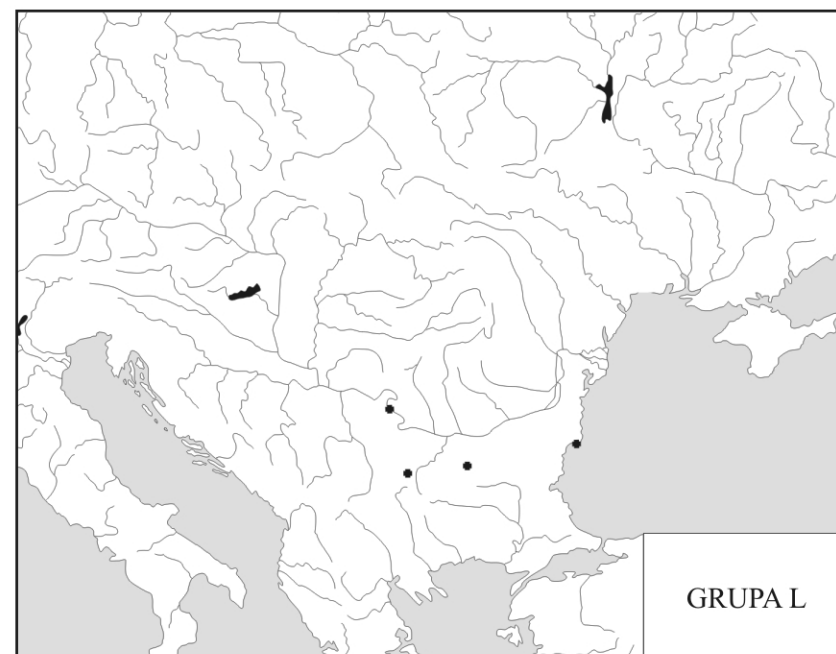
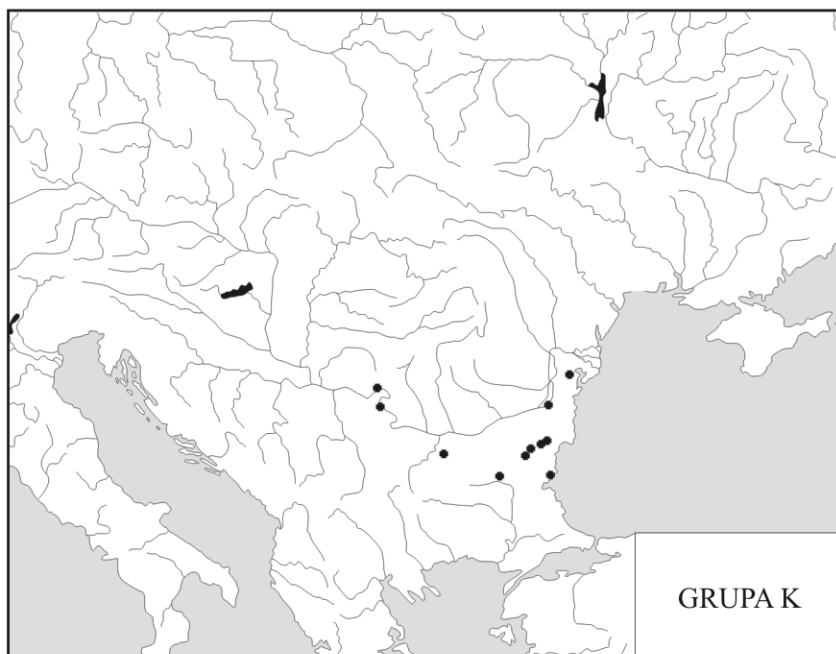
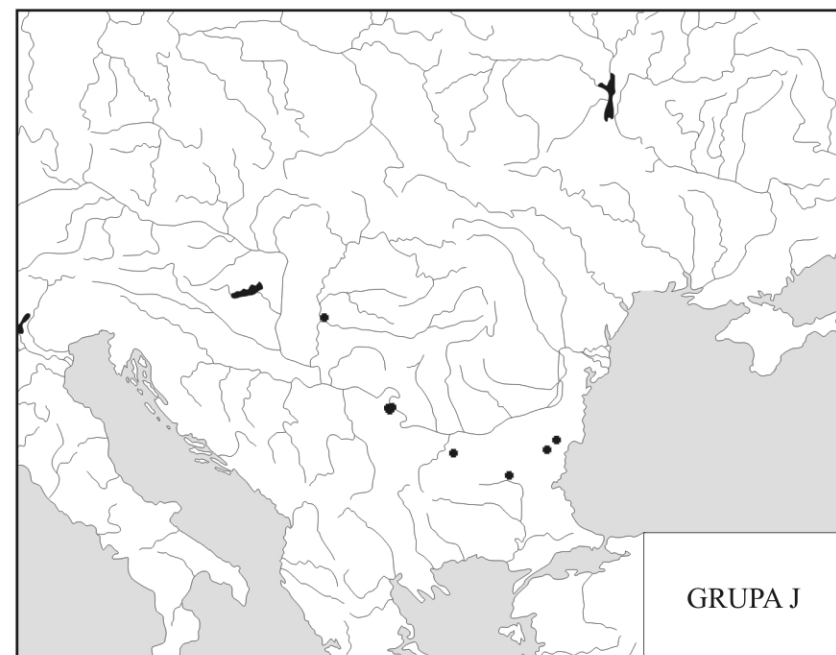
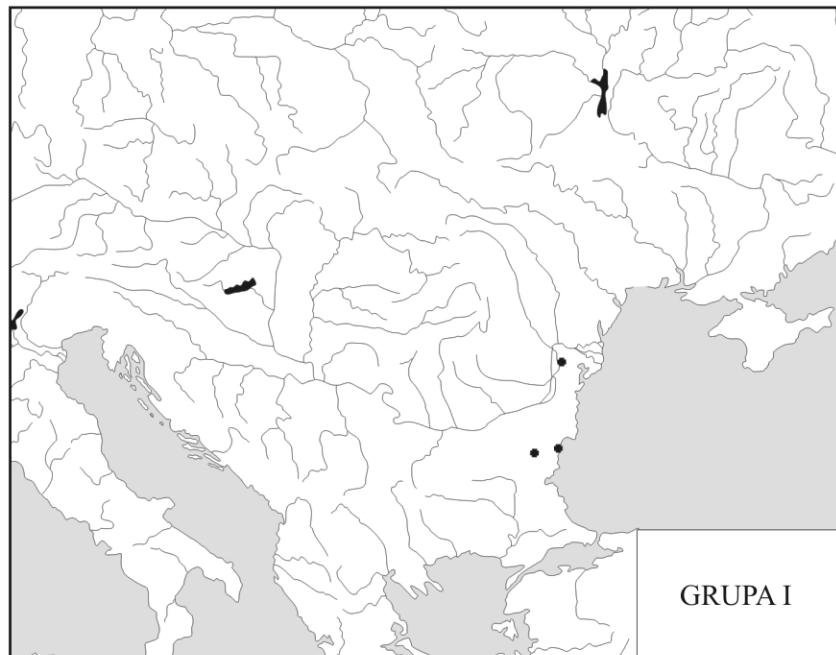

Fig. 8

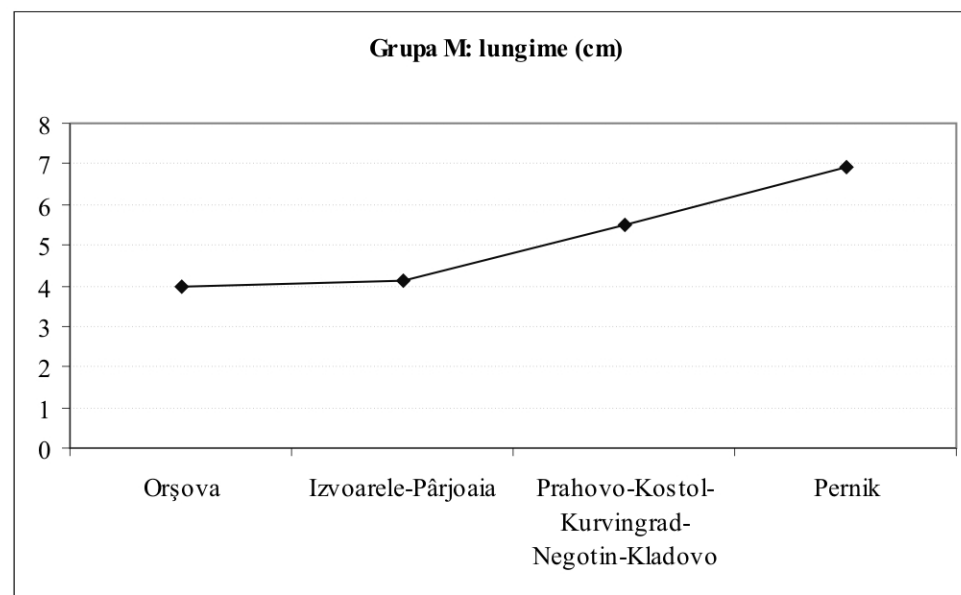
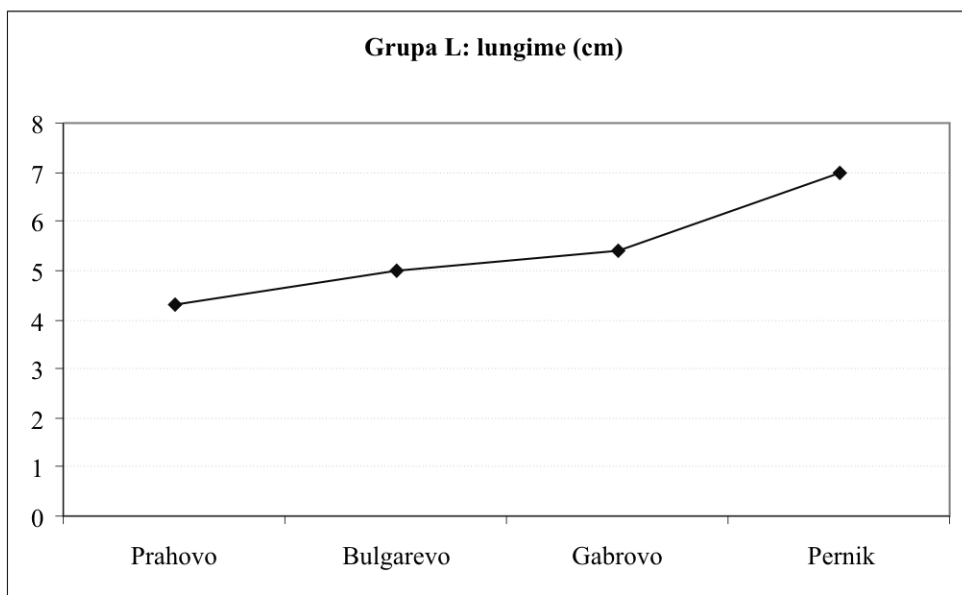
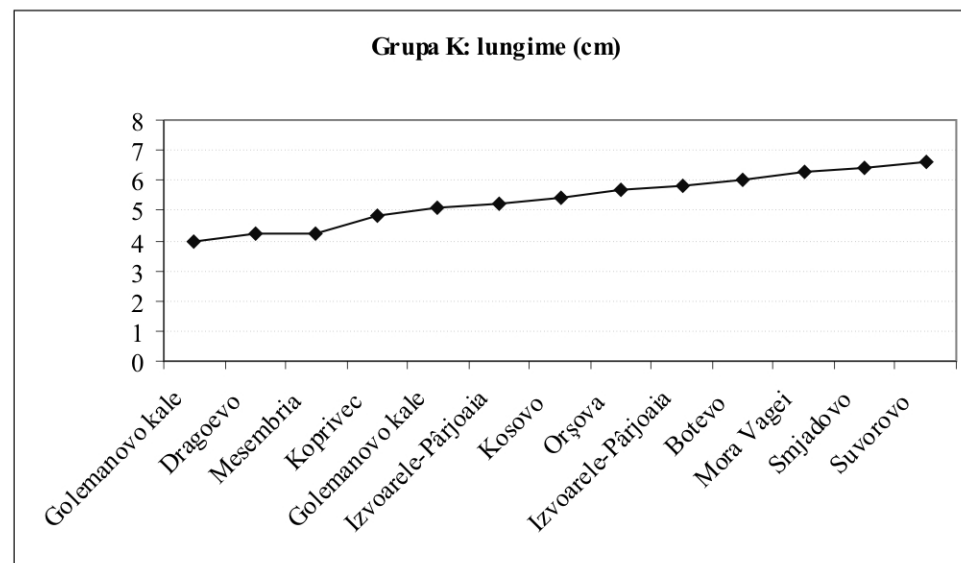
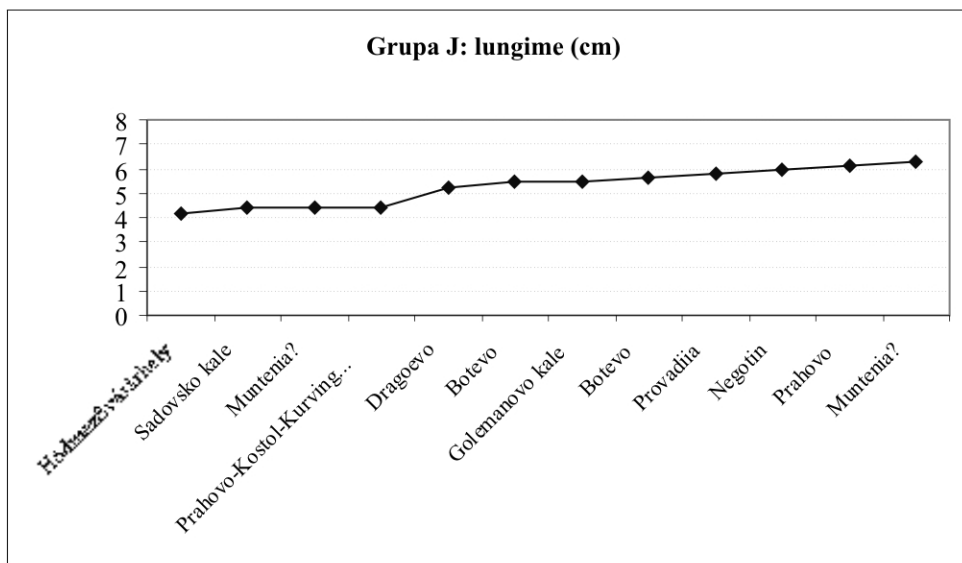

Fig. 9

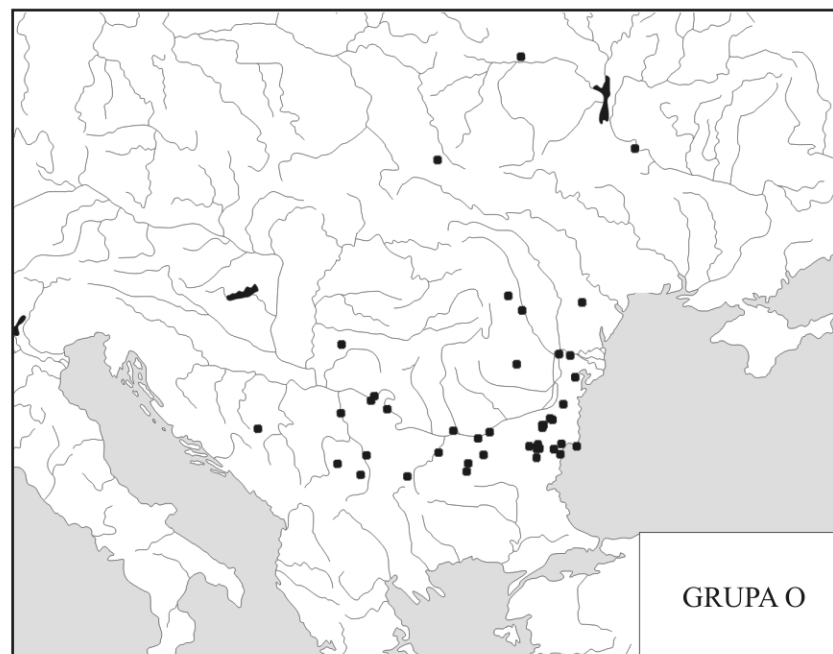
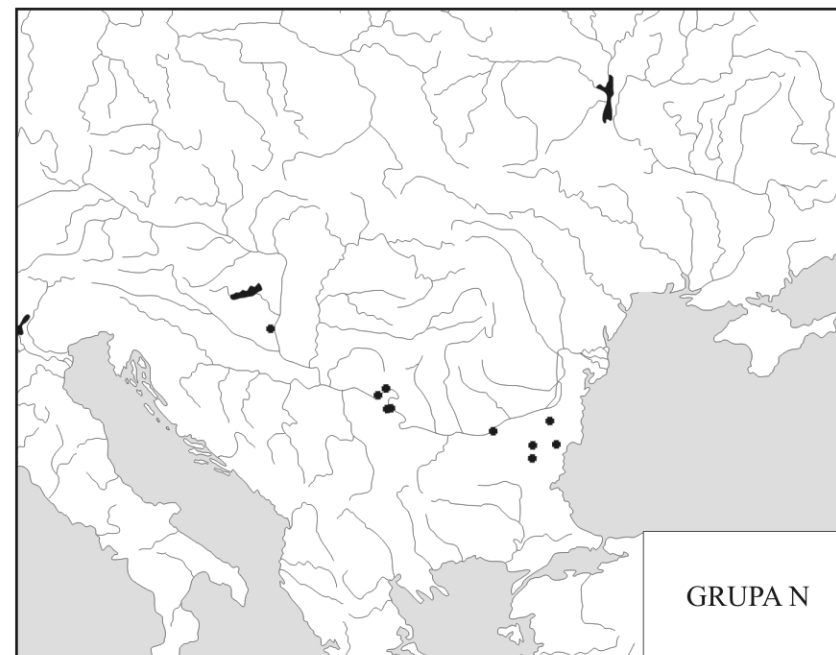
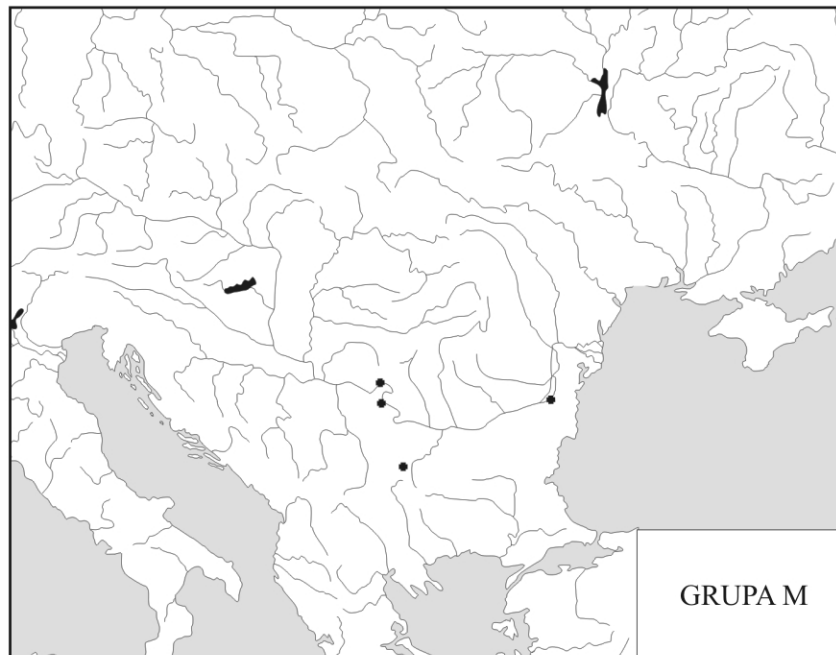

Fig. 10

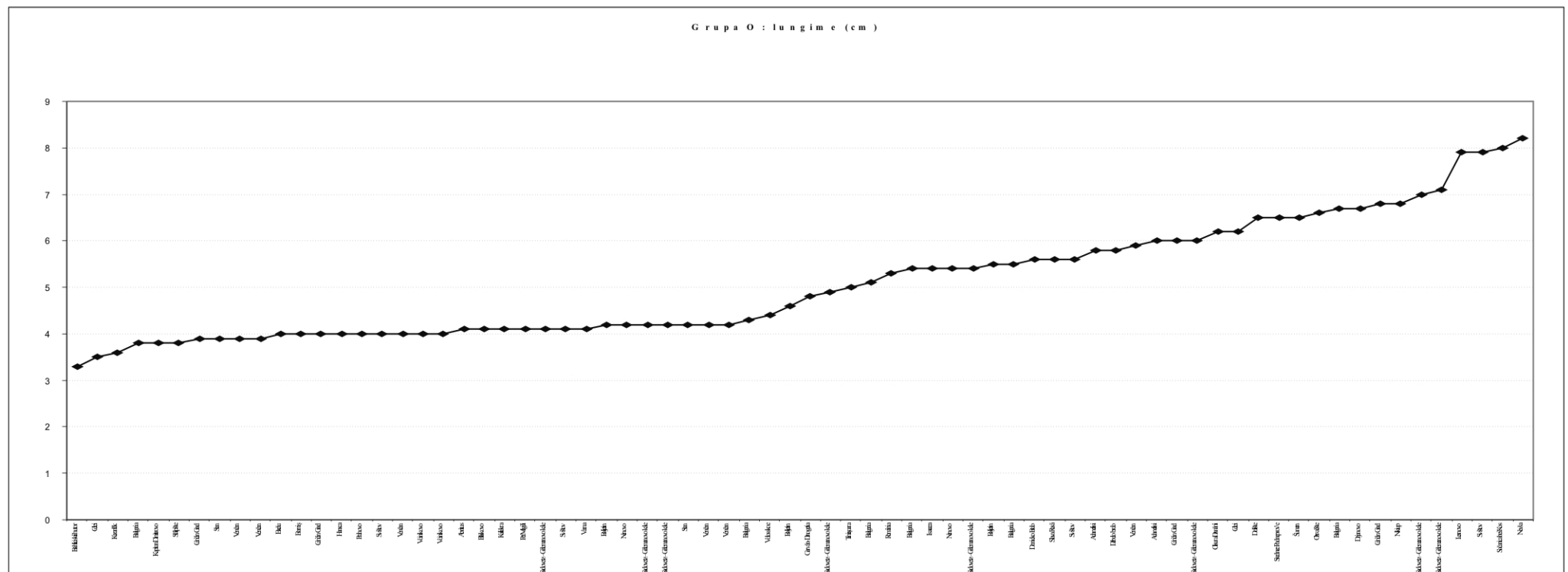
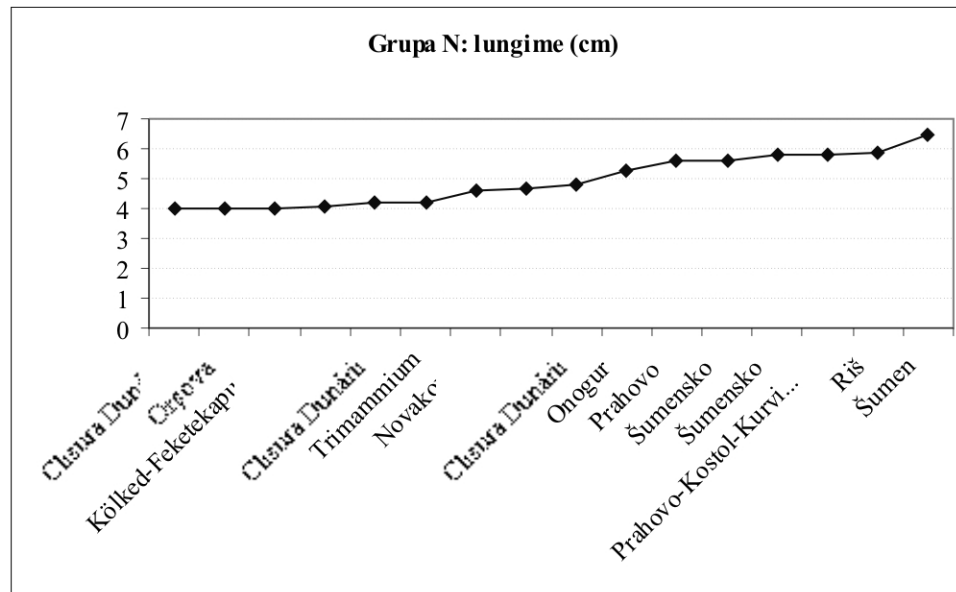

Fig. 11

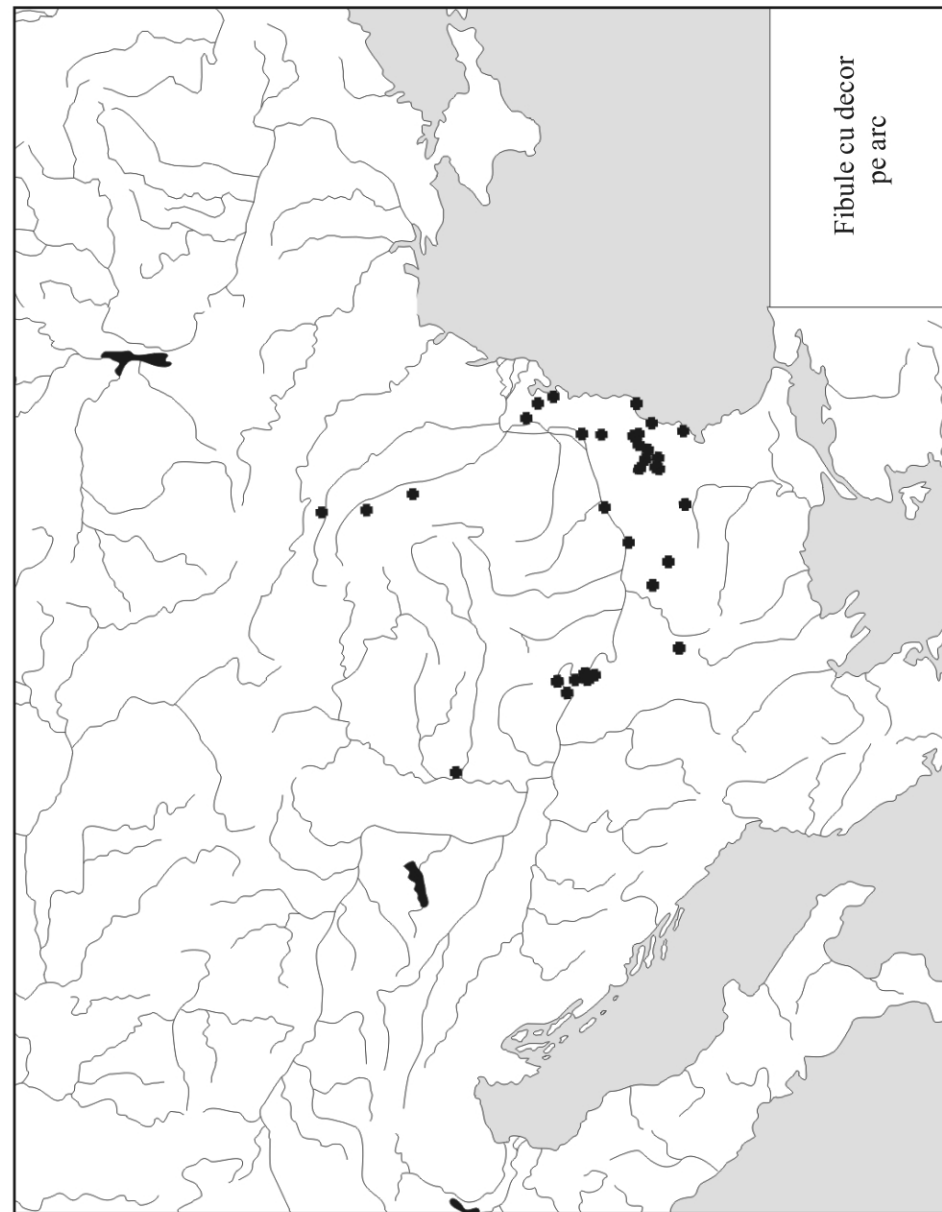
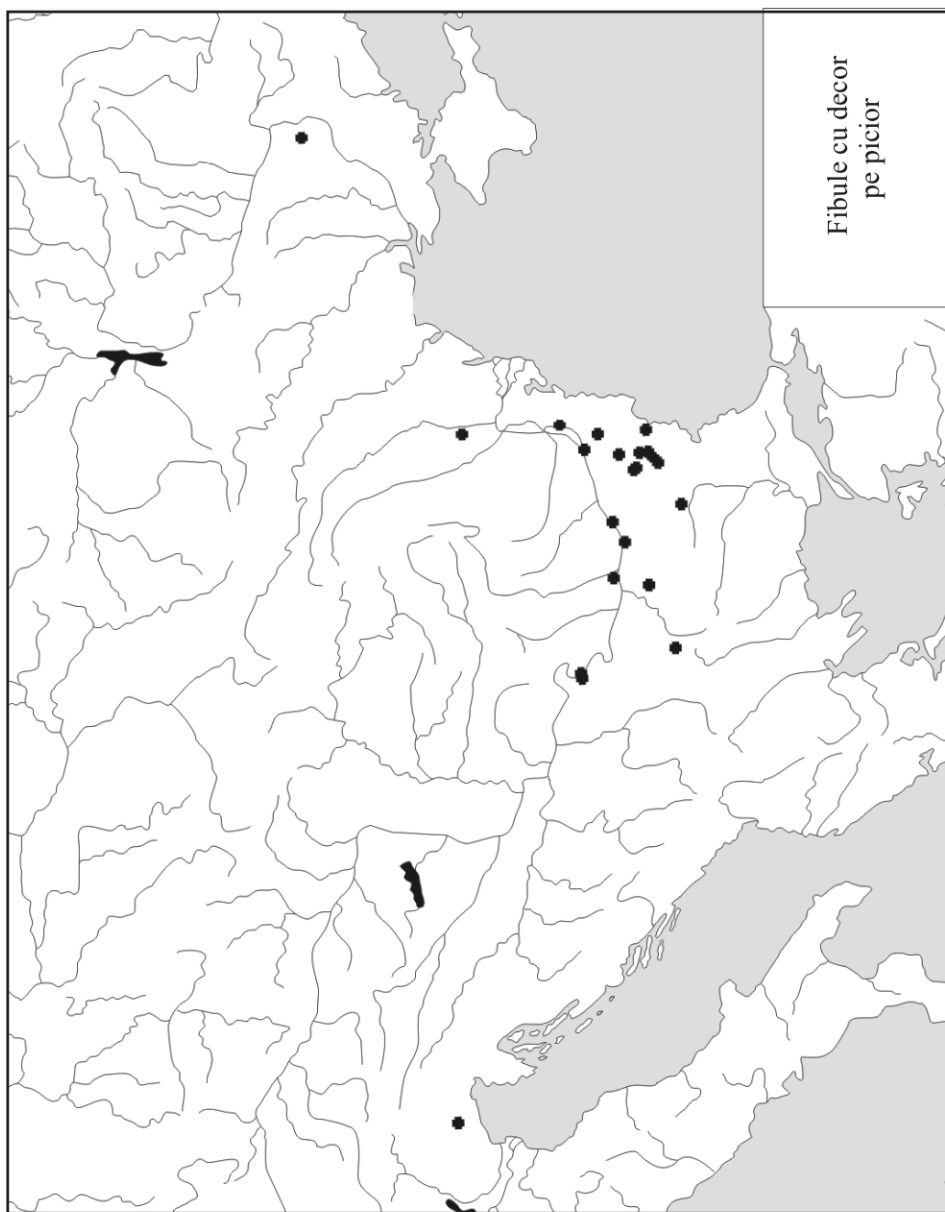

Fig. 12

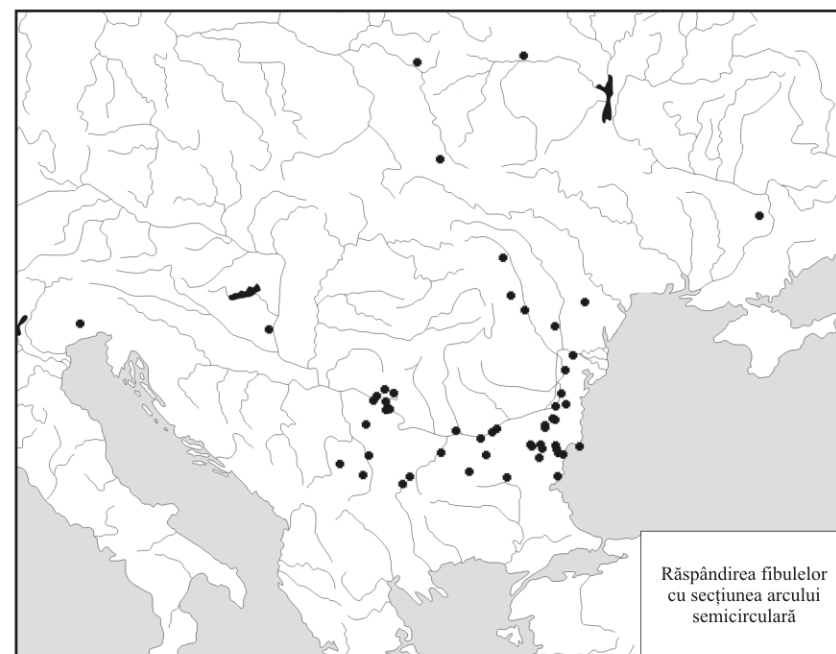
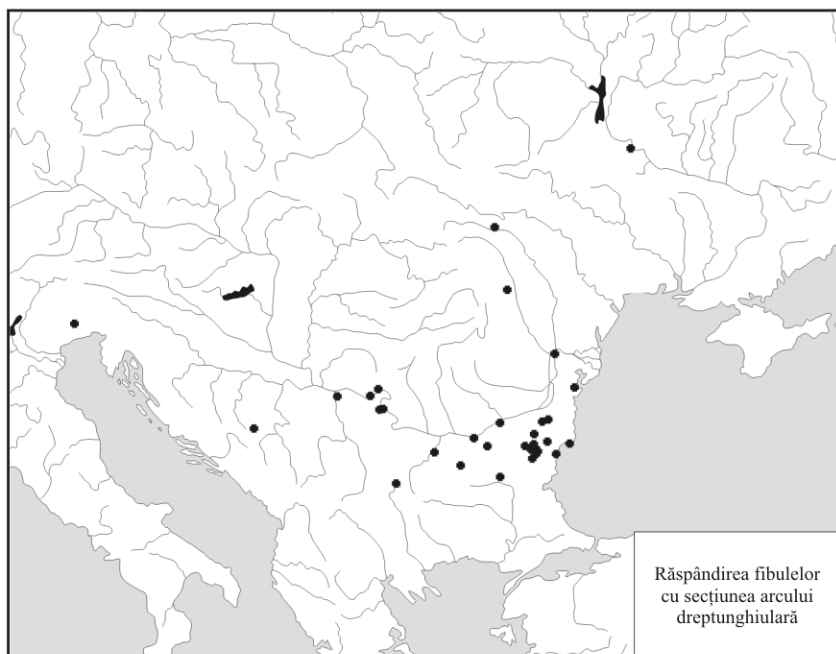
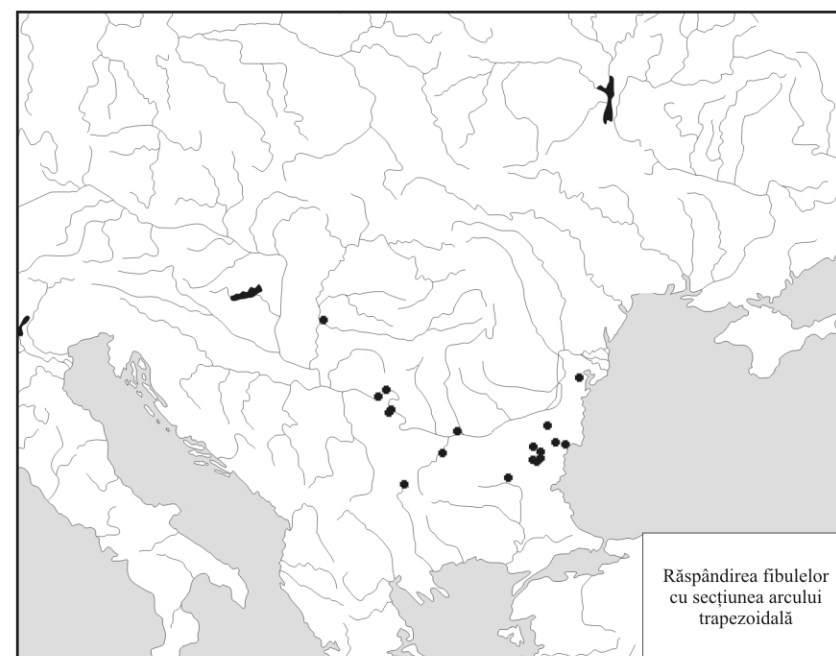
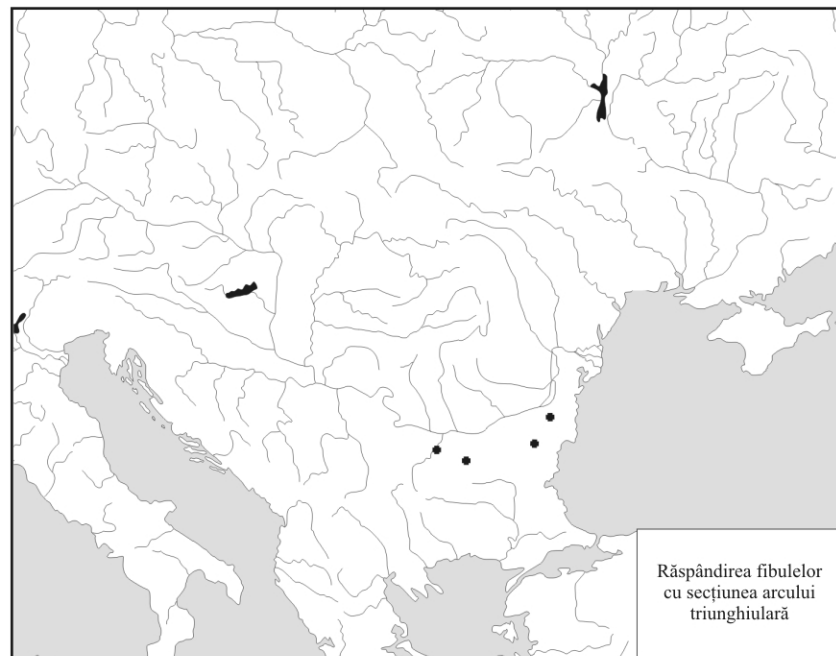

Fig. 13

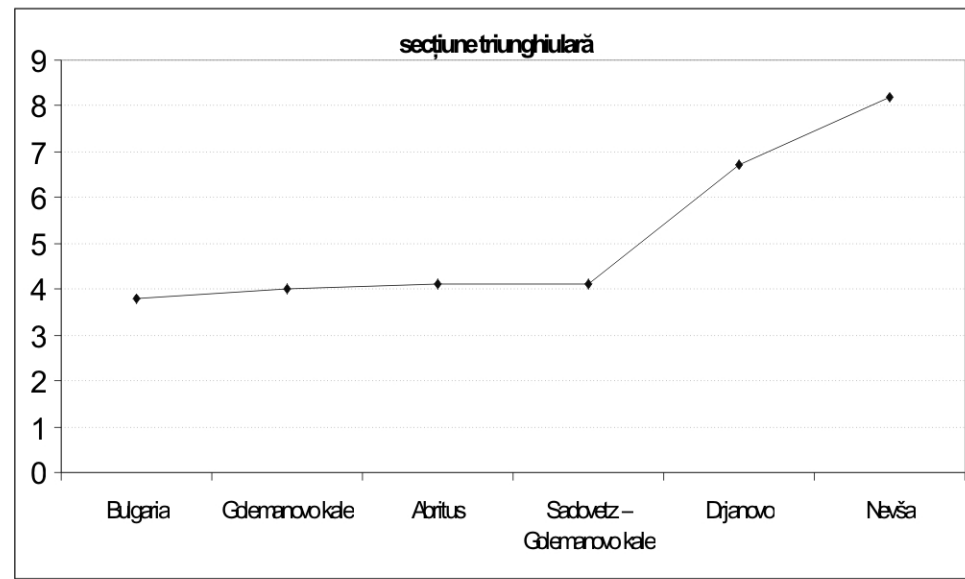
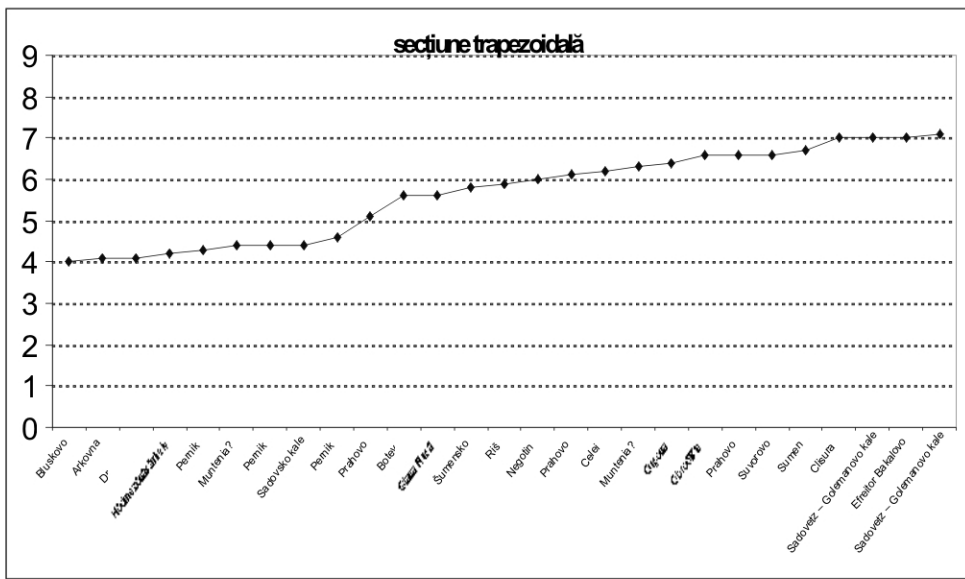
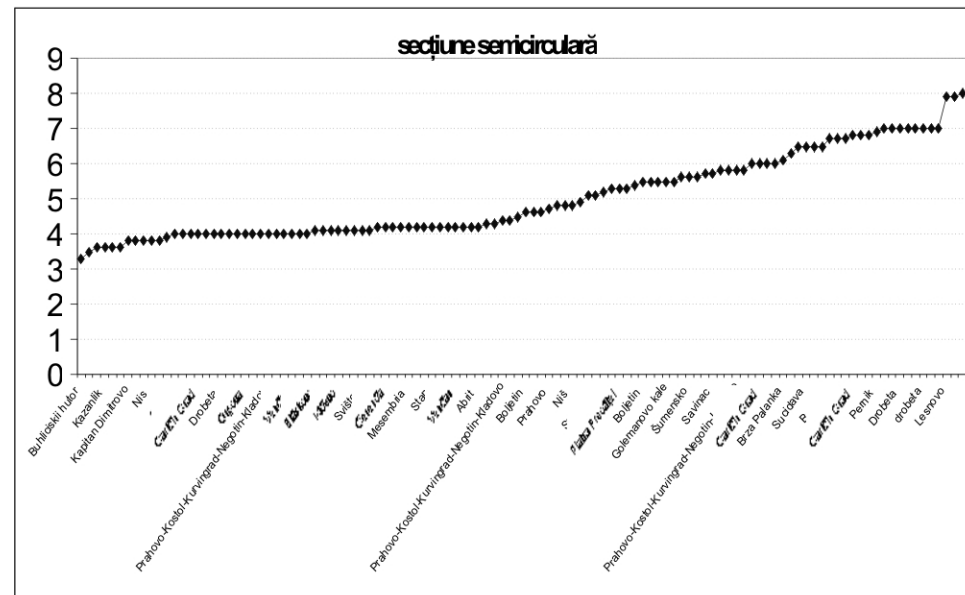
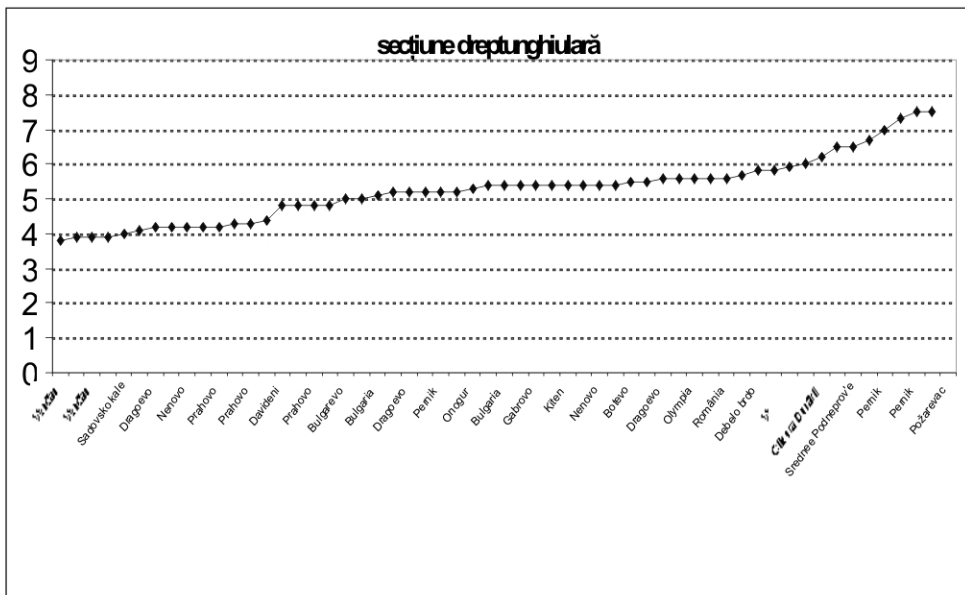
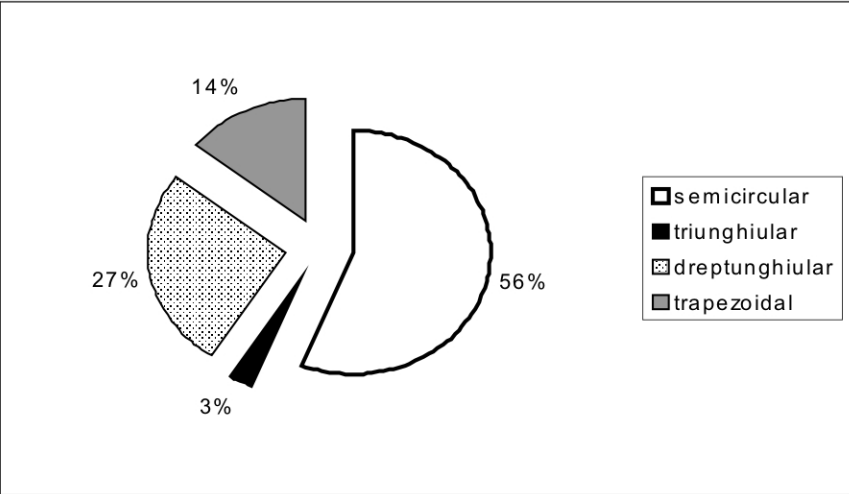

Fig. 14

A

B

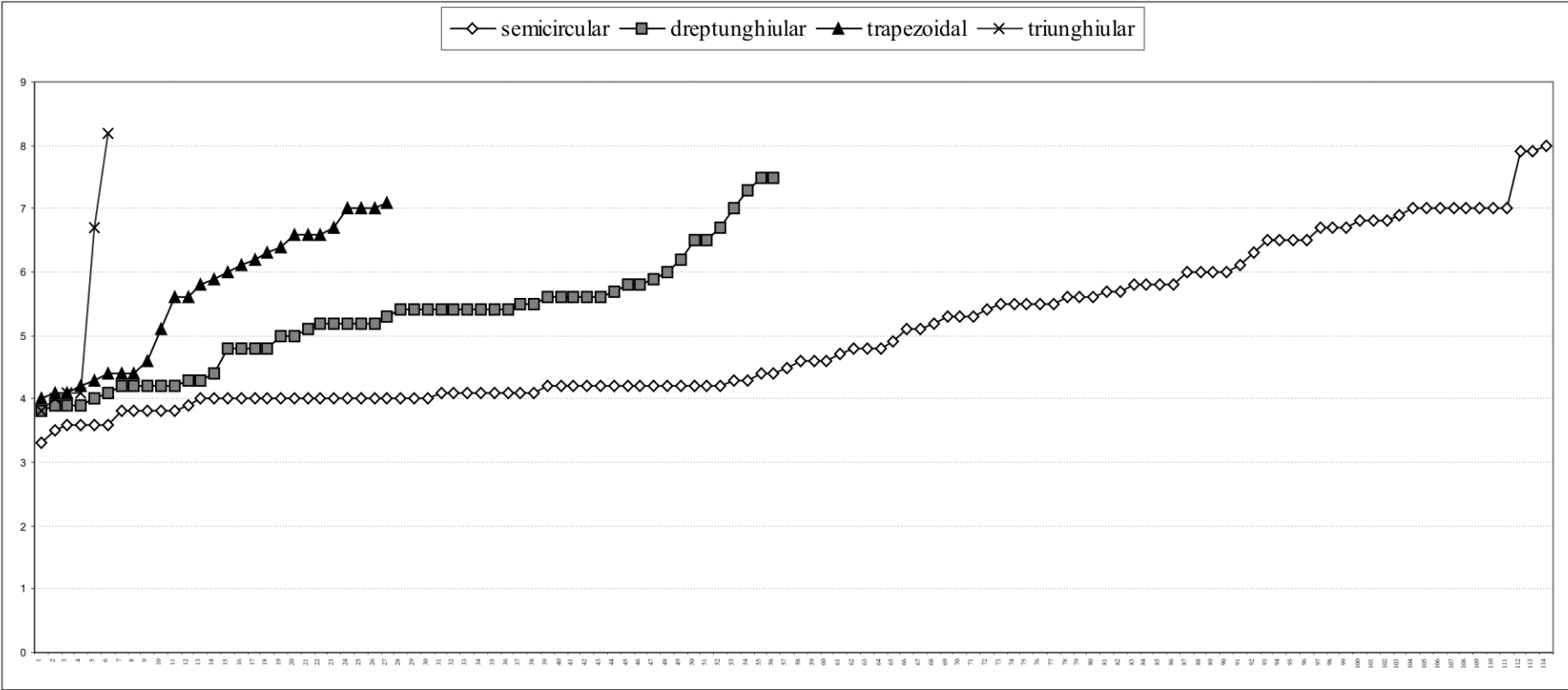

Fig. 15

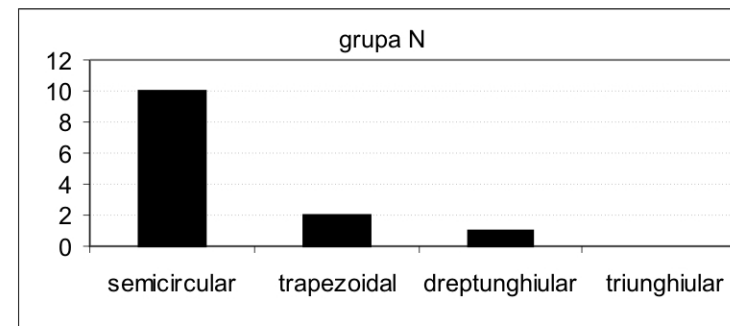
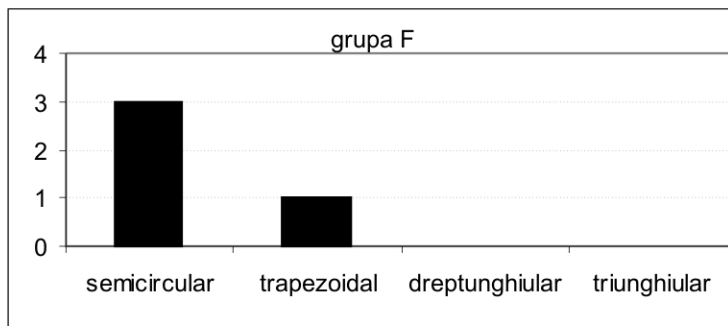
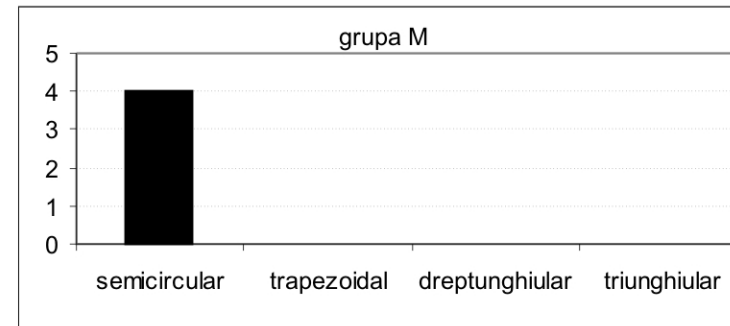
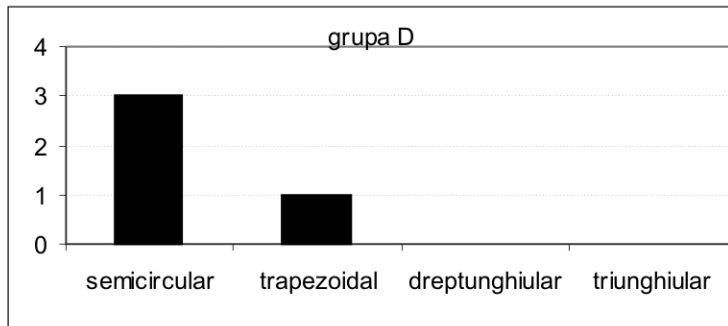
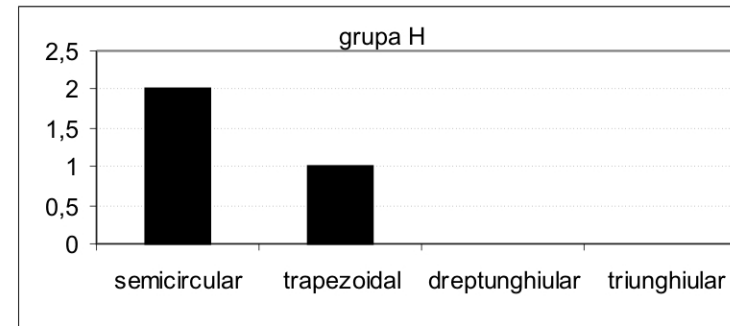
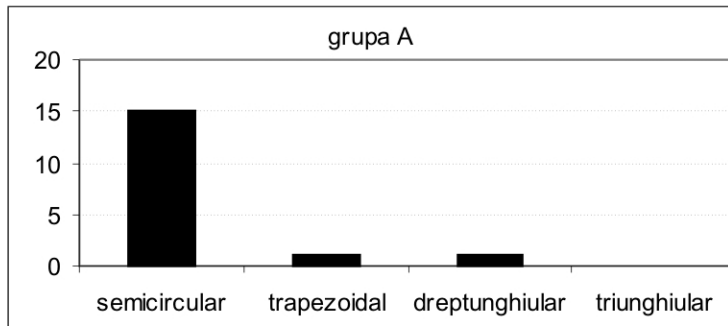

Fig. 16

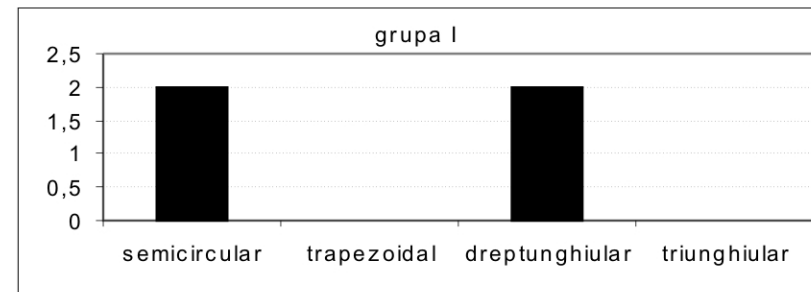
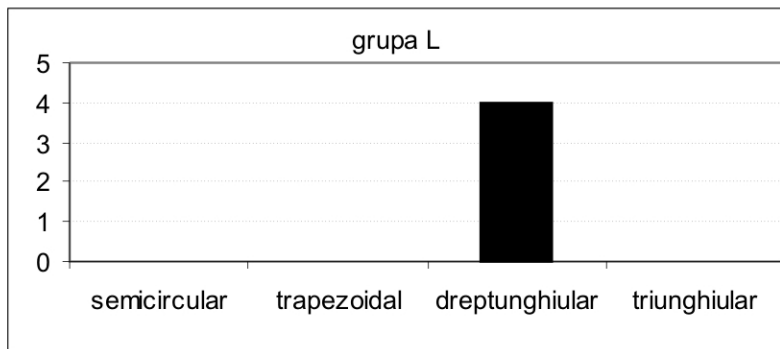
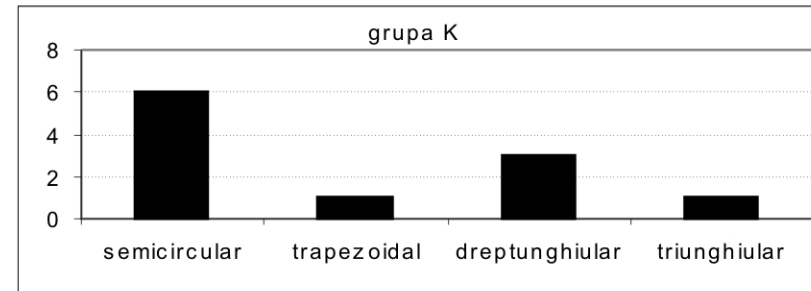
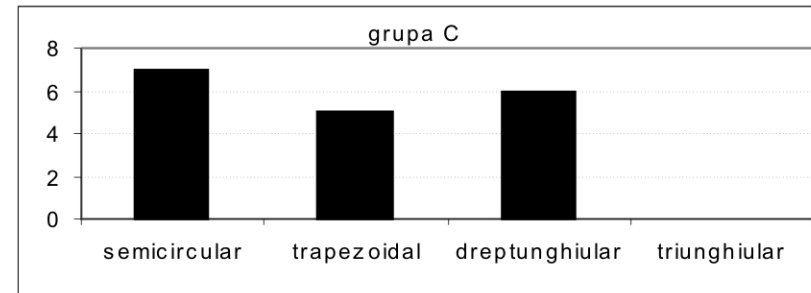
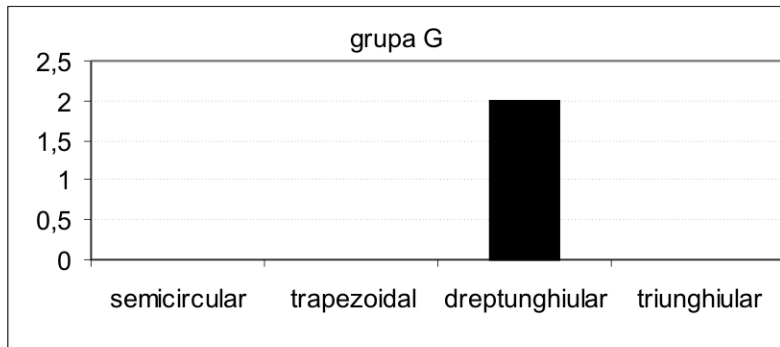
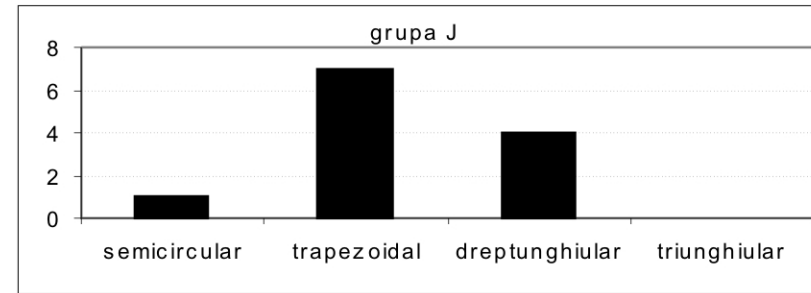
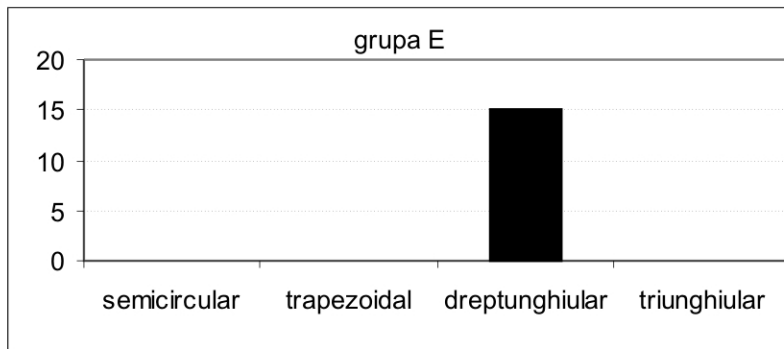
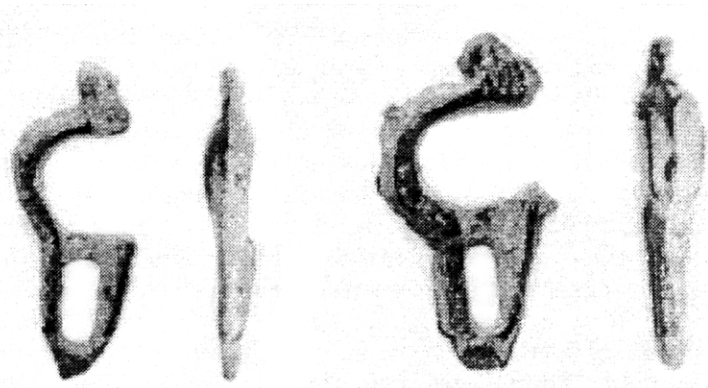

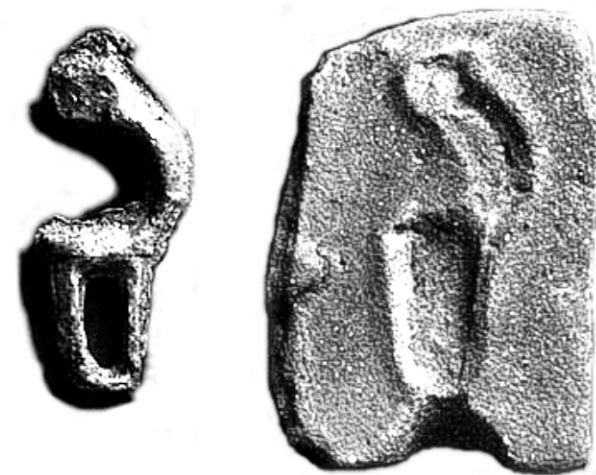
Fig. 17

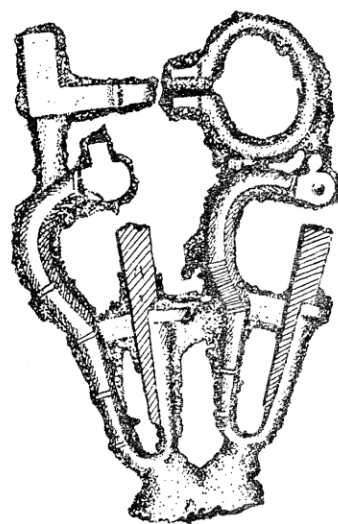
Šumen (regiunea)

Venčan

Caričin Grad

Drobeta

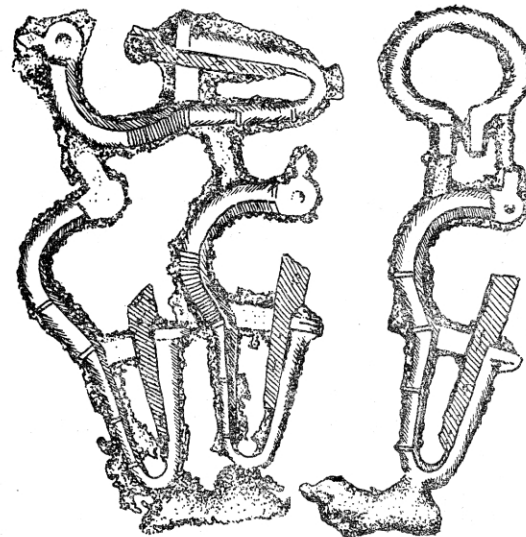
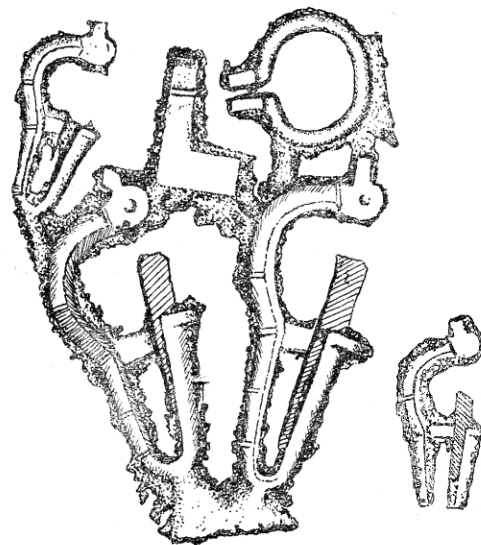

Fig. 18

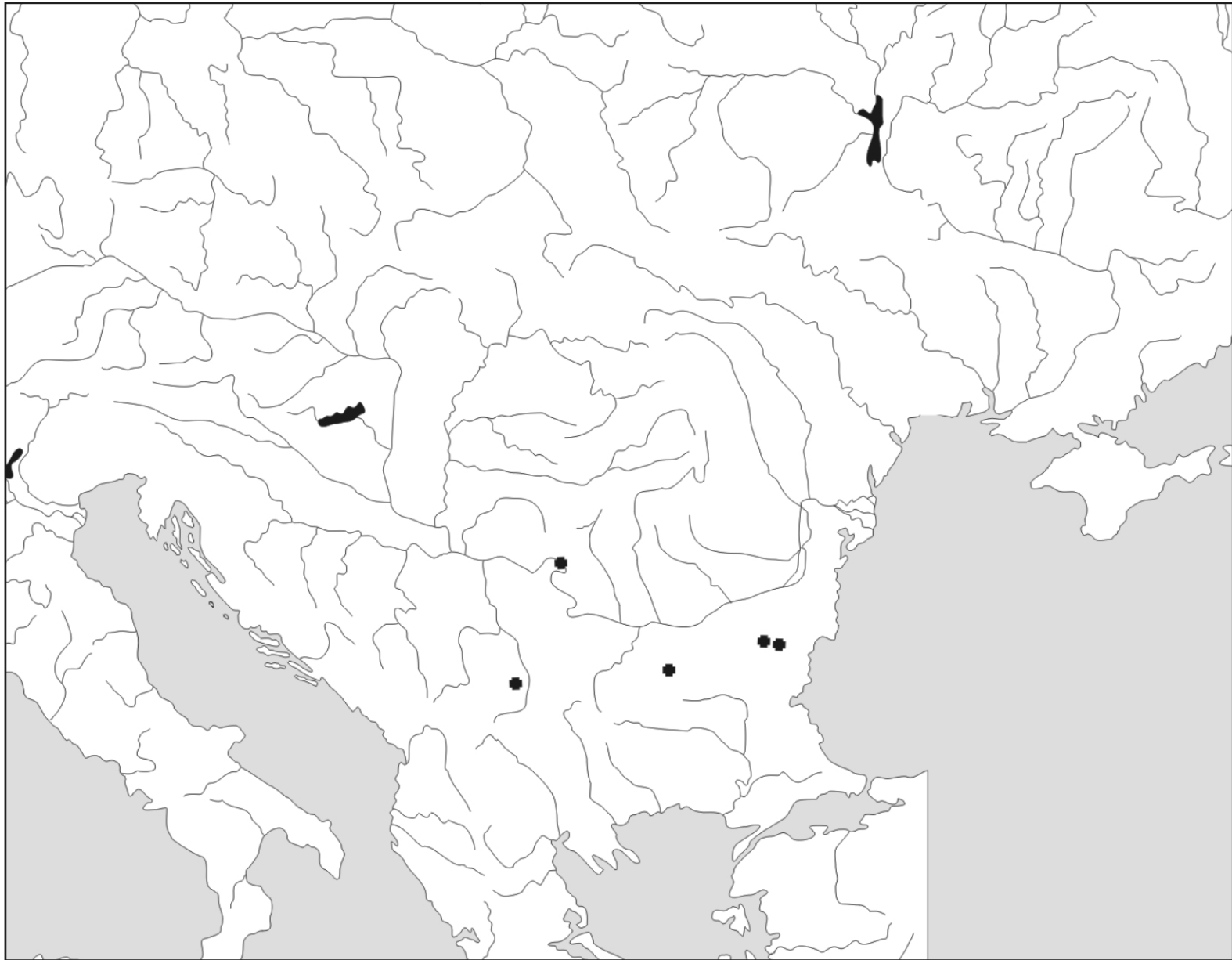
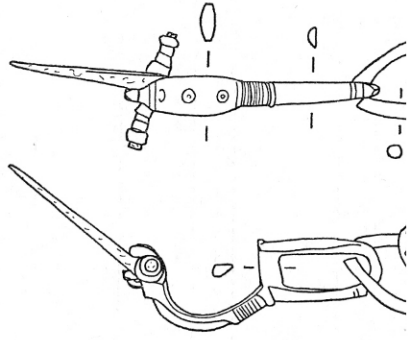

Fig. 19

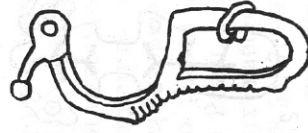

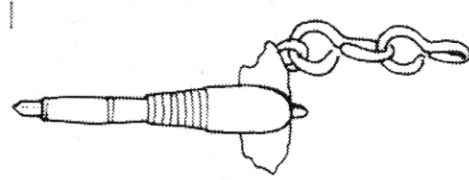
sadovetz-golemanovo kale

Zboneckoe

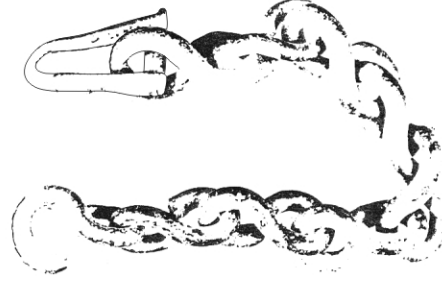
Clisura Dunării

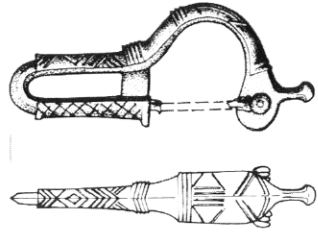
Kölked-Feketekapu B
M 85

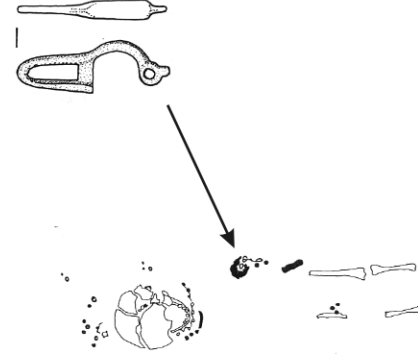
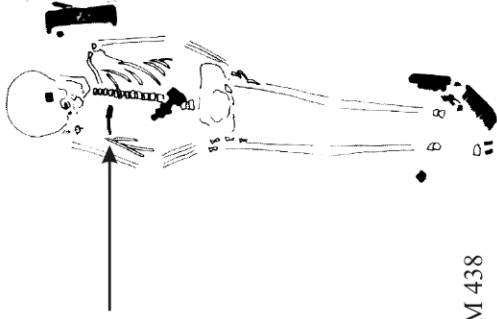
Prahovo-Aquis

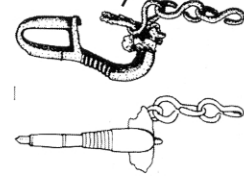
Fibule cu lănișor

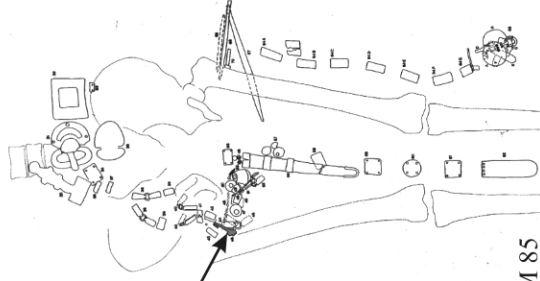
Kölked-Feketekapu B, M 438

Kölked-Feketekapu A, M 492

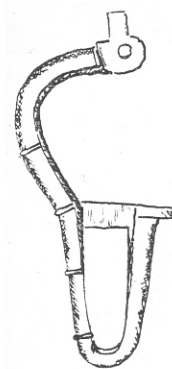
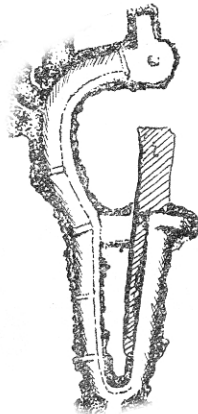
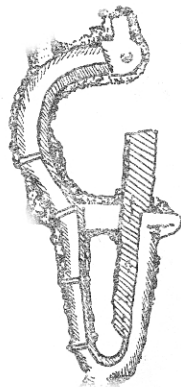
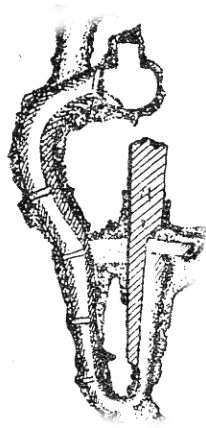
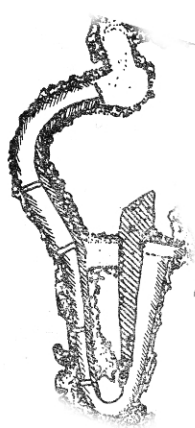

Kölked-Feketekapu B, M 85

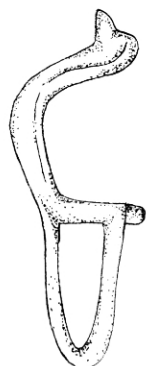
Poziția fibulelor turnate
în mormintele avare

Fig. 21

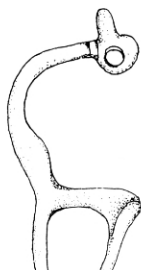

Drobeta

Clisura Dunării

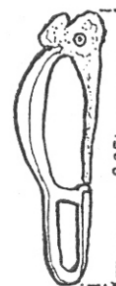
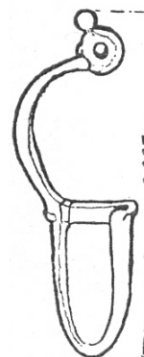
Boljetin

Savinac

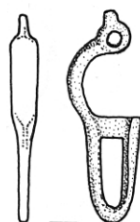
Novae

Sucidava

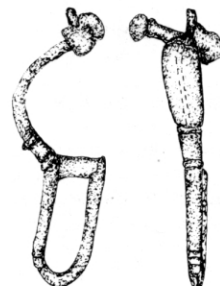
GRUPA A

Kólked-Feketekapu A

Drobeta

Onogur

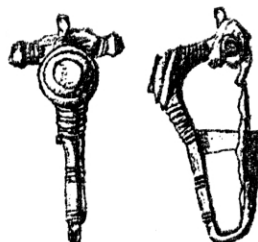

Niš

GRUPA B

Prahovo (Aquis)

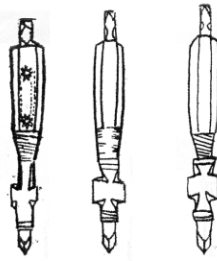
Clisura Dunării

Mokranjske stene

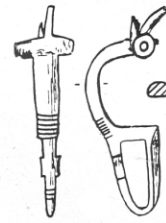
GRUPA C

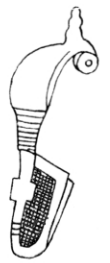
Pernik

Čerenča

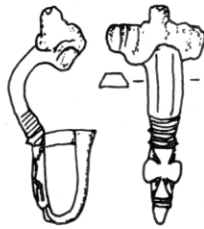
Bulgaria

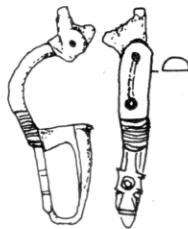
Novae

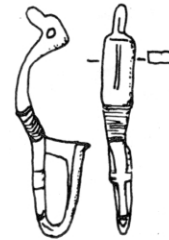
Šumensko

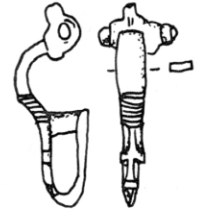
Arkovna

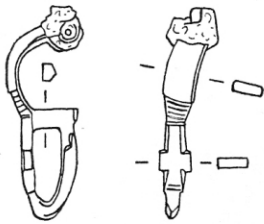
Kičevo

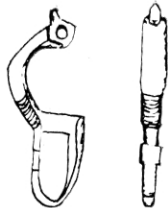
Nikola

Venčan

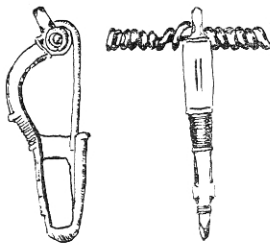
Sadovsko kale

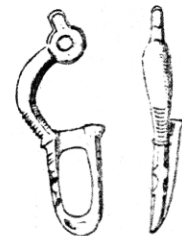
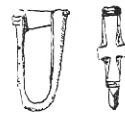
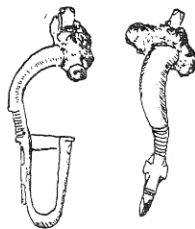
Sexaginta Prista

Dragoevo

Prahovo-Kostol-Kurvingrad-Negotin-Kladovo

Dervent

Abrit

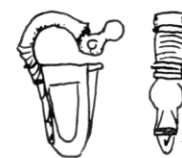
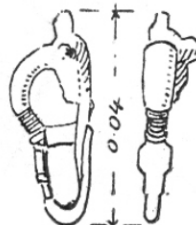
GRUPA D

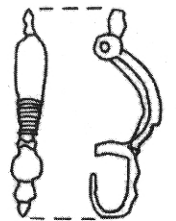
Prahovo (Aquis)

Celei (Sucidava)

Bluskovo

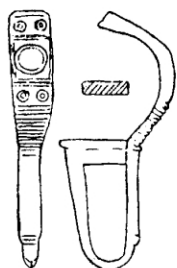
Capidava

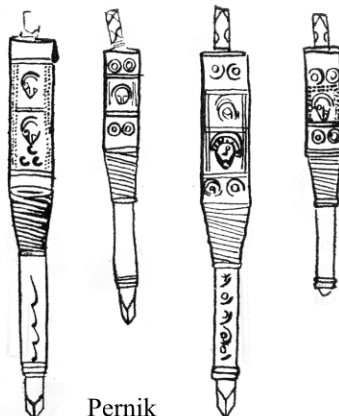
GRUPA E

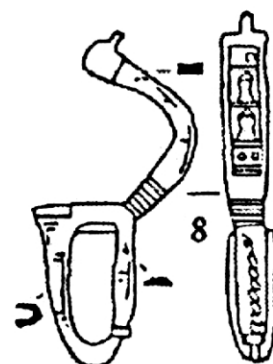
Svištov-Novae

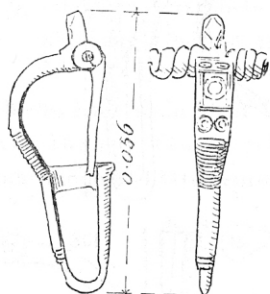
Prahovo (Aquis)

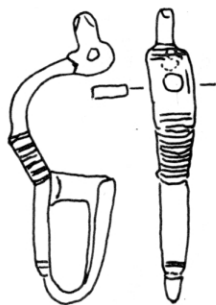
Pernik

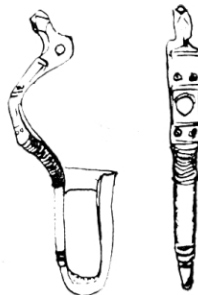
Cernauca

Muntenia?

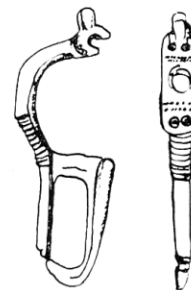
Abritus

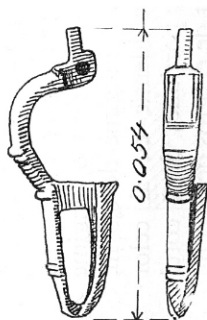
Bulgaria

Davideni

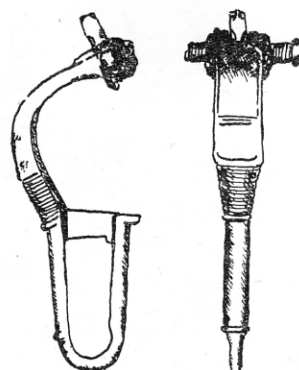
Appiaria

Histria

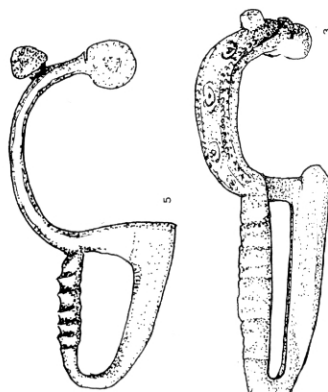

Dragoevo

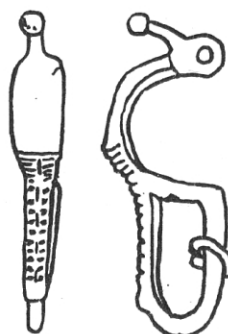

Orșova

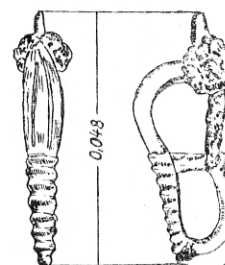
GRUPA F

Voltago

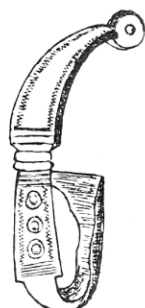

Zboneckoe

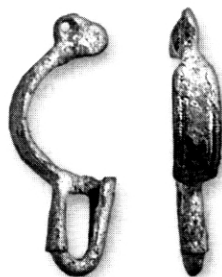

Bârlălești

GRUPA G

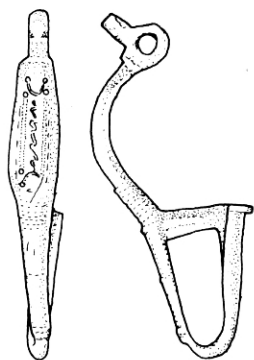

Olympia

Komarovo

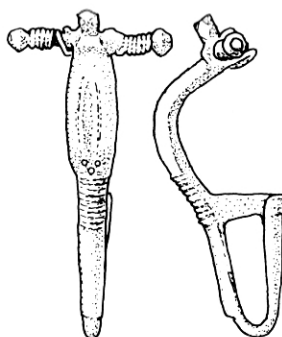
GRUPA H

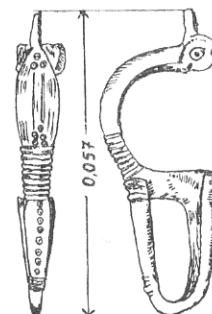
Brza Palanka

Pernik

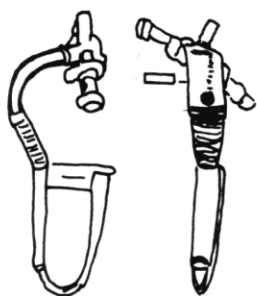

Prahovo

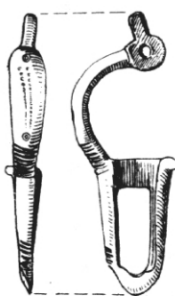

Suceava

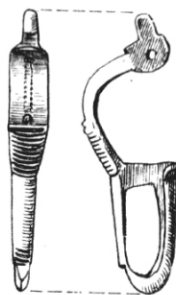
GRUPA I

Varna-Balcic

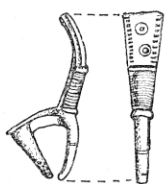
Piatra Frecăței

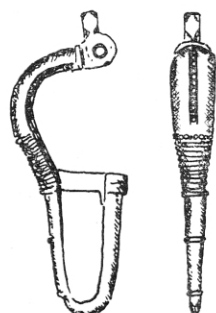
Kiten

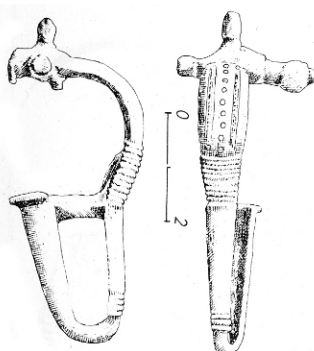
GRUPA K

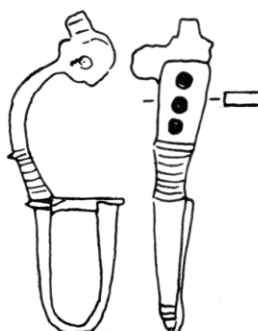
Ibida

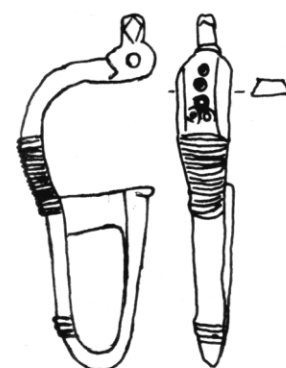
Orșova

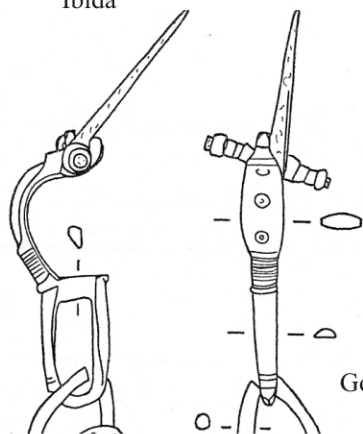
Mora Vagei

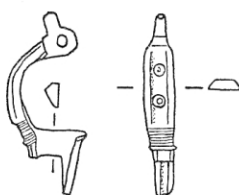
Botevo

Suvorovo

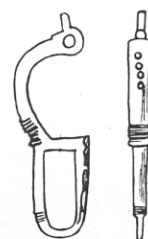
Golemanovo kale

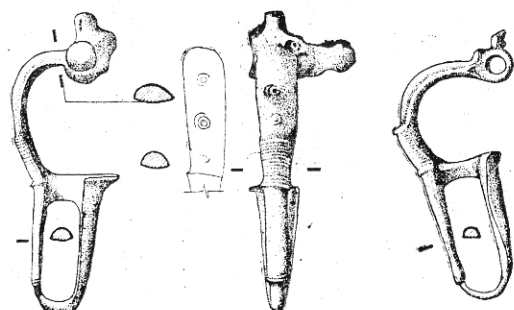
Dragoevo

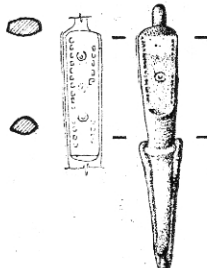
Mesembria

Koprivec

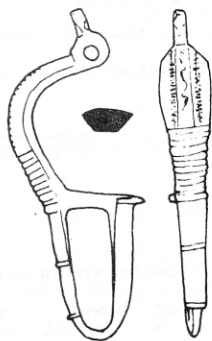
Izvoarele-Pârjoaia

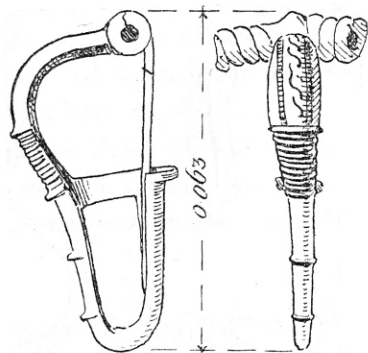
Smjadovo

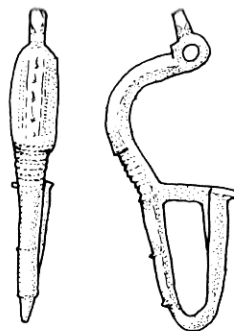
Kosovo

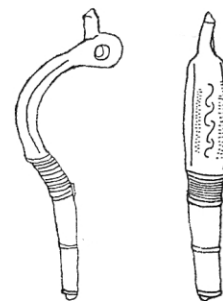
Prahovo

Muntenia?

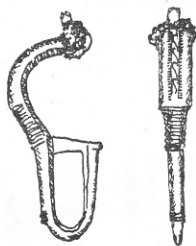

Negotin

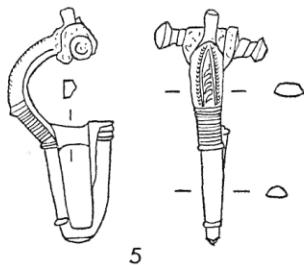

Golemanovo kale

GRUPA J

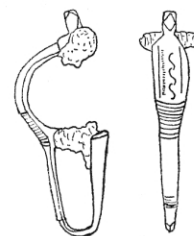
Prahovo-Kostol-Kurvingrad-Negotin-Kladovo

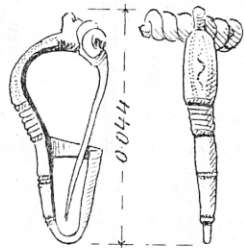
Sadovsko kale

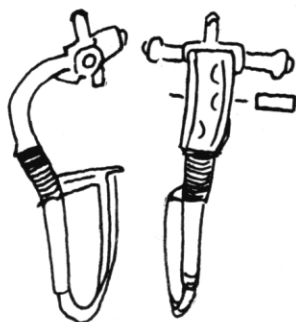
Botevo

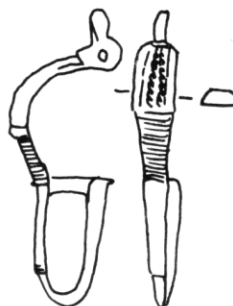
Hódmezővásárhely - Kishomok

Muntenia?

Provađia

Botevo

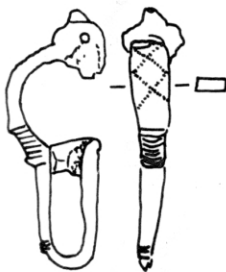

Dragoevo

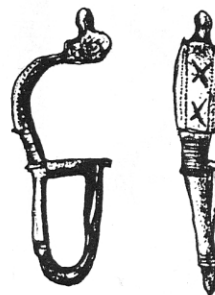
GRUPA L

Prahovo

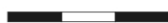
Bulgarevo

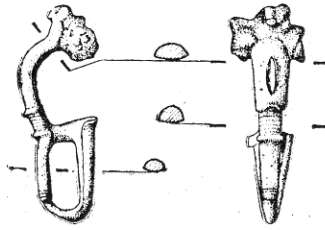
Gabrovo

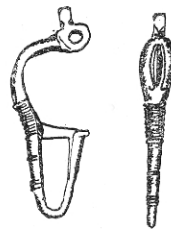
Pernik

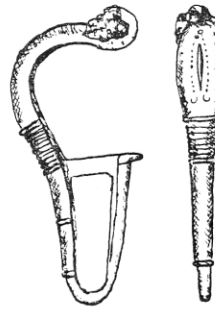
GRUPA M

Izvoarele-Pârjoaia

Orșova

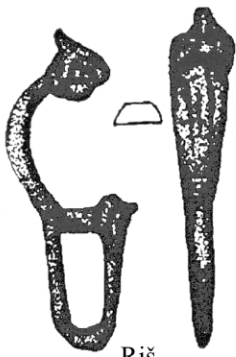

Prahovo-Kostol-Kurvingrad-Negotin-Kladovo

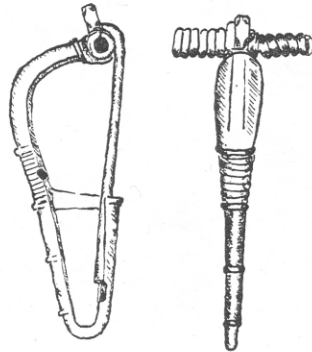

Pernik

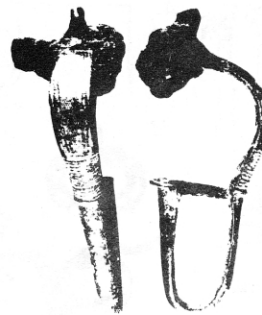
GRUPA N

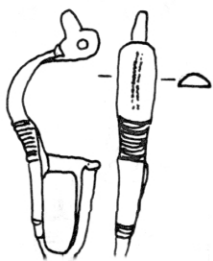
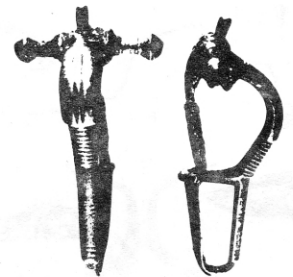
Riș

Prahovo-Kostol-Kurvingrad-Negotin-Kladovo

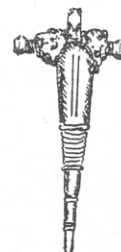
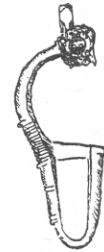
Prahovo

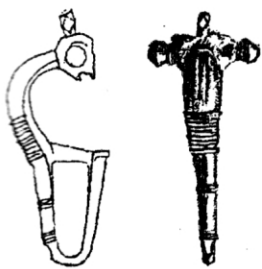
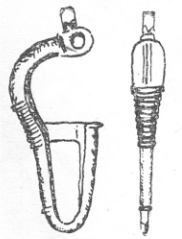
Novakovo

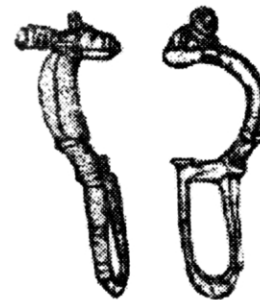
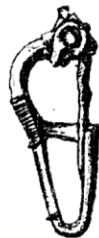
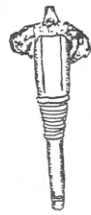
Șumensko

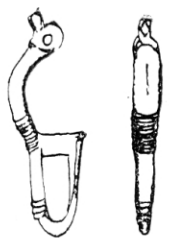
Orșova

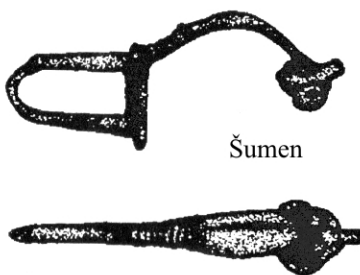
Clisura Dunării

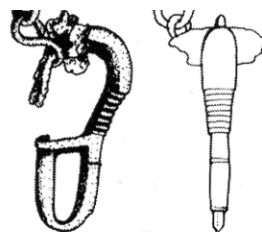
Onogur

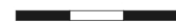
Trimammium

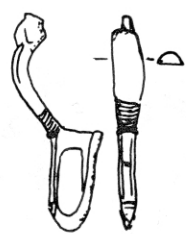
Șumen

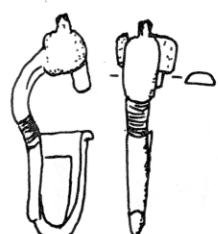
Kölked-Feketekapu B
M 85

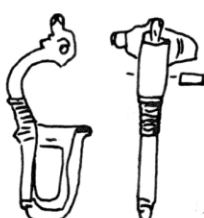

b

c

Venčan

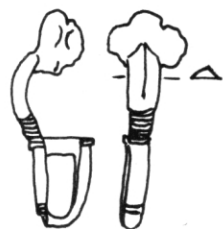

d

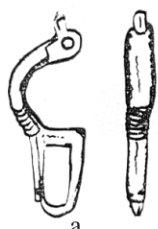

e

Trimammium

Abrit

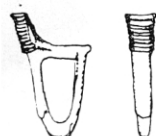

a

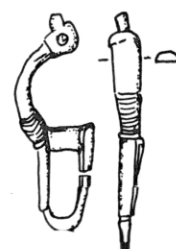

b

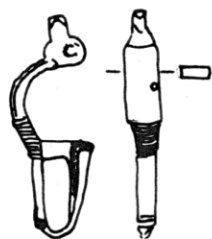
Bulgaria

c

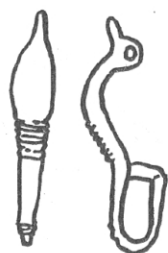

Bluskovo

a

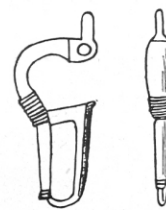
Nenovo

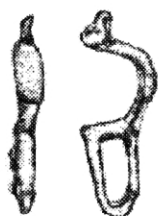
Volosskoe

Kapitan Dimitrovo

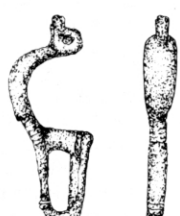

Kazanlik

a

Voinikovo

b

Pet mogili

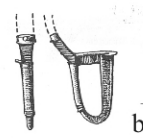

Budhinski Hutor

a

Caričin Grad

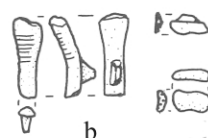

b

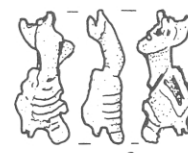

a

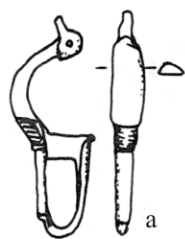
Sărata Monteoru

b

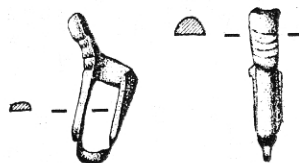
c

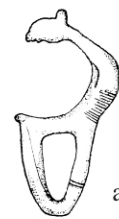
Stan

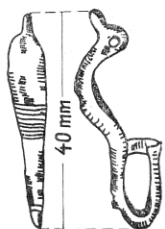
Kaliakra

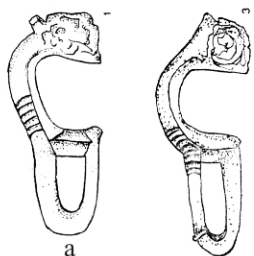
Izvoarele-parjoaia

Caricin grad

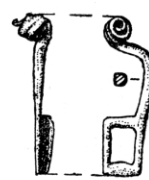
Bacau

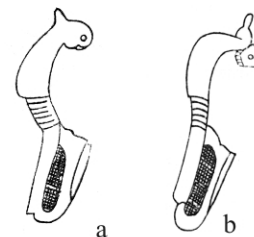
Boljetin

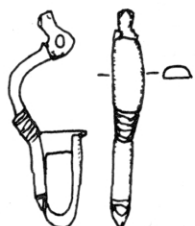
Sucidava

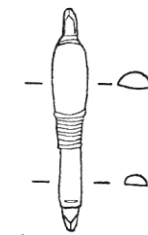
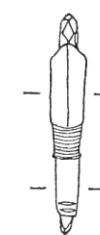
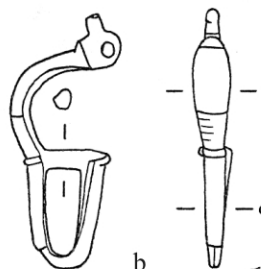
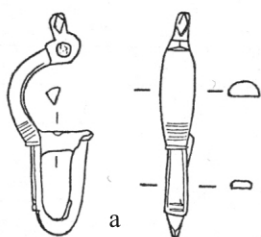
Bornis

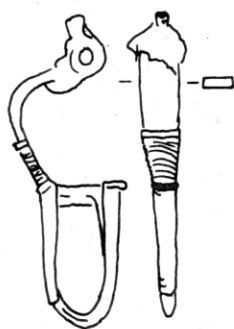
Novae

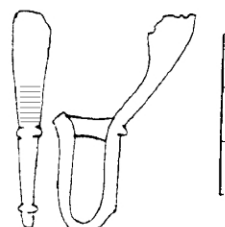
Varna

Sadovetz-Golemanovo kale

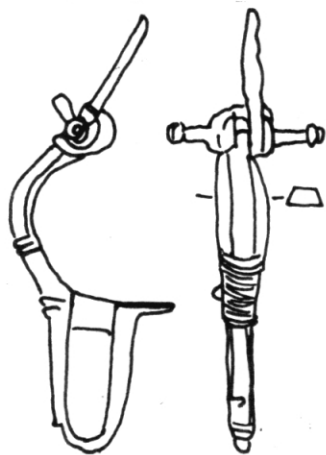
Venčan

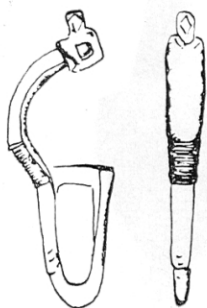
Târgșor

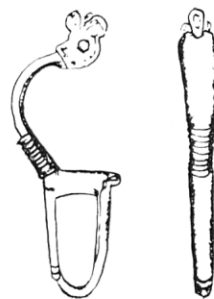
Dragoevo

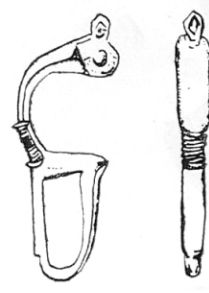
Obročice

c

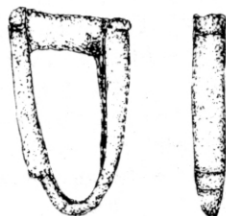

d

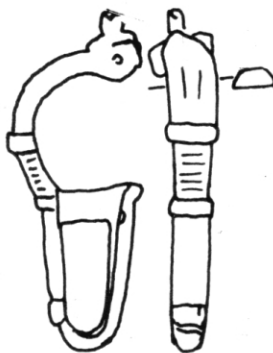

e

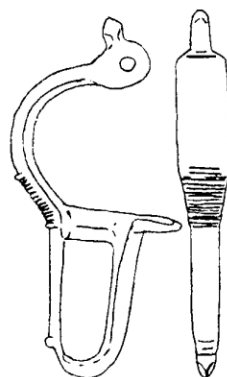
Bulgaria

Topola

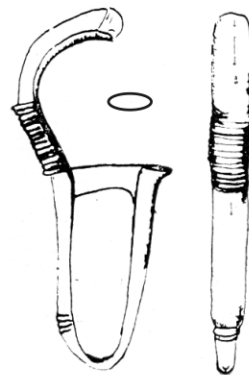

Dolice

d

Caričin Grad

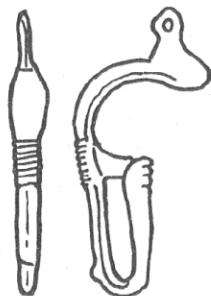

f

Bulgaria

Srednee Podnepov'e

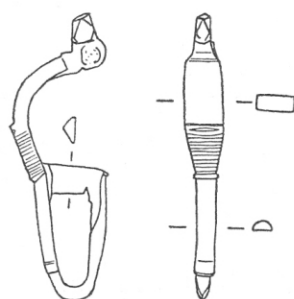
Hanska

Gabrovo

Donicko brdo

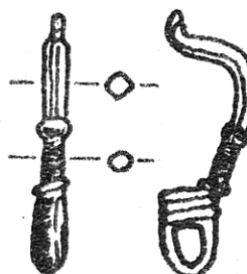

Sadovetz-Golemanovo kale

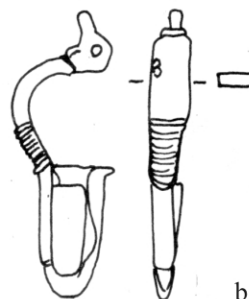

c

Boljetin

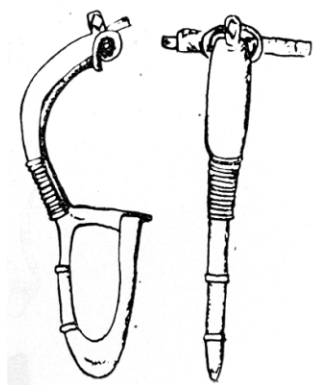

Timișoara

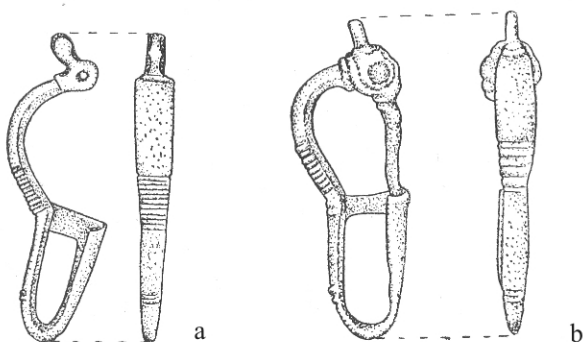

b

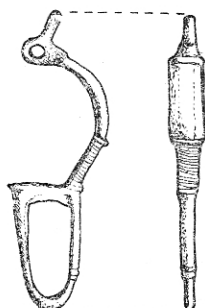
Nenovo

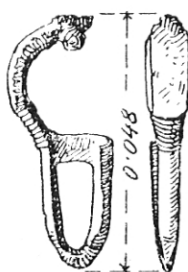
Nikopolis

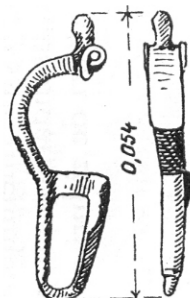
Adamclisi

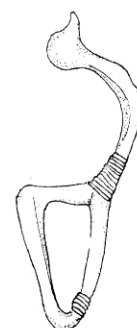
Ibida

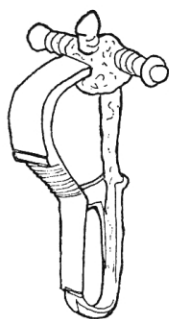
Dinogetia

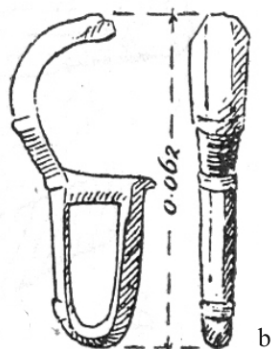
Isaccea-Noviodunum

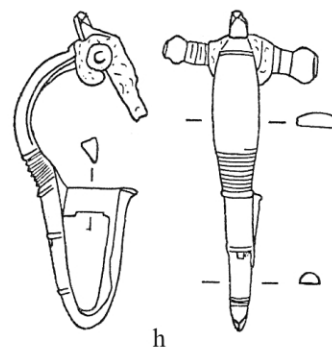
Carcin grad

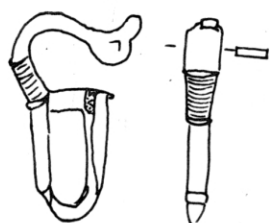
Debelo brdo

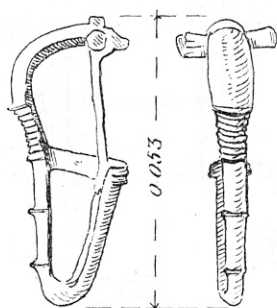
Sucidava

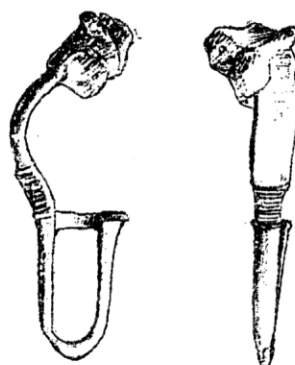
Sadovetz-Golemanovo kale

Venčan

Muntenia

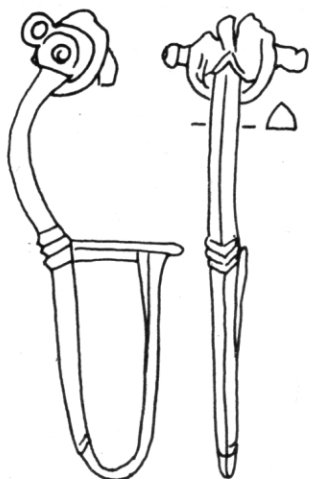

Clisura Dunării

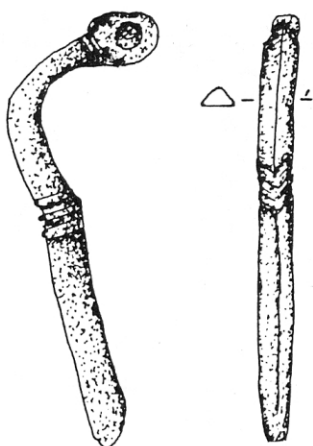

Novae

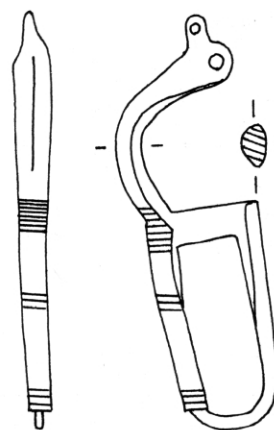

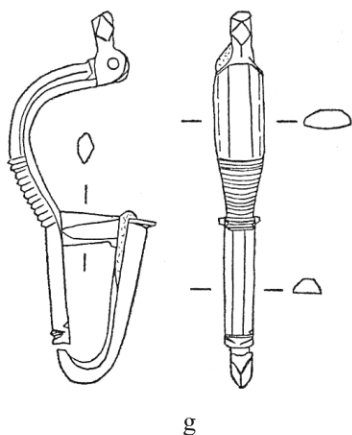
Nevsha

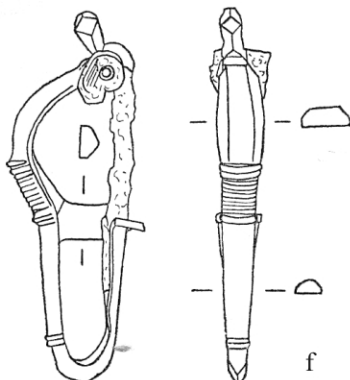
Drjanovo

Lesново

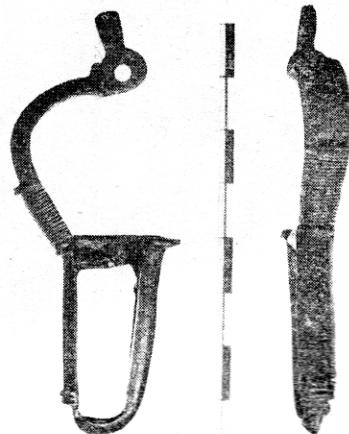

g

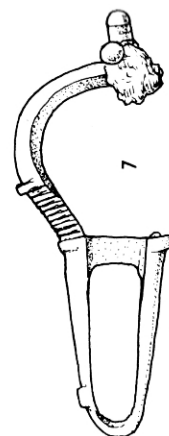

f

Sadovetz-Golemanovo kale

Novae

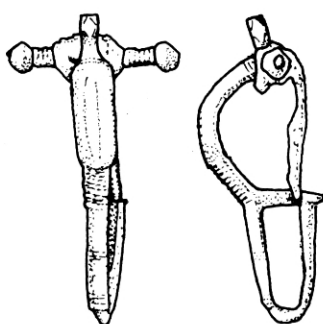
Sočanica

Dragoevo

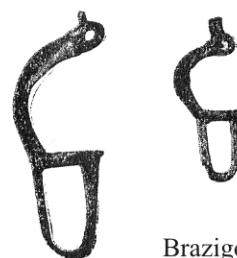

Glamija

Negotin

fără scară

Brazigovo